

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАҲБАР КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ ТАШКИЛ
ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

“МУСИҚА ТАЪЛИМИ йўналиши

**“МУСИҚА ТАЪЛИМИ ФАНЛАРИНИНГ ТАРАҚҚИЁТ
ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ ВА ИННОВАЦИЯЛАРИ”**

модули бўйича

Ў Қ У В - У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тошкент – 2018

Мазкур ўқув-услугий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 20__ йил “__” “_____”даги __-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.

Тузувчи: **Қ.Б.Панжиев** – Мусиқий таълим кафедраси мудирини, санъатшунослик фанлари номзоди.

Ш.Н.Рахимов - Мусиқий таълим кафедраси доценти.

А.Х.Тригулова - Мусиқий таълим кафедраси доценти, педагогика фанлари номзоди.

Такризчилар: Жанубий Корея Республикаси Конгук университети профессори, PhD Kim In Og,

Б.Азимов - Ўзбекистон давлат консерваторияси “Халқ чолғулари” кафедраси доценти, п.ф.н..

Ўқув-услугий мажмуа ТДПУ Кенгашининг 2017 йил 28 декабрдаги 5/4.13- сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	3
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ	12
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР.....	19
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ	114
V. КЕЙСЛАР БАНКИ	132
VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ.....	136
VII. ГЛОССАРИЙ	140
VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	142

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Мустақиллик йиллари том маънода Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-иқтисодий ва маданий тараққиёти истиқболни белгилаш, жаҳон ҳамжамияти мамлакатлари сафидан муносиб ўрин эгаллашга интилиш йўлидаги кенг кўламли ислохотларни амалга ошириш билан кечмоқда. Жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари тажрибаларини ўрганиш, маҳаллий шарт-шароит, иқтисодий ва интеллектуал ресурсларни инобатга олган ҳолда жамият ҳаётининг барча соҳаларида туб ислохотларнинг амалга оширилаётганлиги янгидан-янги ютуқларга эришишни таъминламоқда. Турли соҳаларда йўлга қўйилаётган халқаро ҳамкорлик гарчи ўз самарасини бераётган бўлса-да, бироқ, миллий мустақилликни ҳар жиҳатдан мустаҳкамлаш, эришилган ютуқларни бойитиш, мавжуд камчиликларни тезкор бартараф этиш жамият аъзоларидан алоҳида фидокорлик, жонбозлик, шижоат ва қатъият кўрсатишни талаб этмоқда.

Илм-фан, техника, ишлаб чиқариш ва технология соҳаларининг мавжуд тараққиёти замонавий жамият қиёфасини белгилаб бермоқда. Замонавий жамиятнинг энг муҳим характерли жиҳати унинг барча соҳаларида глобаллашувнинг кўзга ташланаётганлигидир. Глобаллашув ўз-ўзидан тезкор ҳаракатланиш, зарур ахборотларни зудлик билан қўлга киритиш, уларни қайта ишлаш ва амалиётга самарали татбиқ қилишни тақозо этади. Бу тарзда ҳаракатланиш имкониятига ўз соҳасининг билимдони бўлган, касбий малакаларни юқори даражада эгаллай олган, бой тажриба ва маҳоратга эга кадрларгина эга бўладилар. Шундай экан, олий таълим муассасаларида кадрларни тайёрлаш жараёнида даврнинг мазкур талабини инобатга олиш мақсадга мувофиқдир.

Олий таълим муассасалари педагоглари қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш курсларида мусиқа таълими фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари ўқитувчиларининг интеллектуал салоҳиятини ошириш, педагогларда касбий компетентлик сифатлари ва креатив қобилият моҳияти билан яқиндан таништириш муҳим аҳамиятга эга. Малака ошириш тизимида “Мусиқа таълими фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари” ўқув модулининг ўқитилаётганлиги педагог кадрларни замонавий инновацион таълим технологияларининг ташкилий, техник ва дидактик имкониятларидан хабардор бўлишлари, таълим амалиётида ўқитишнинг инновацион технологияларидан фойдаланиш, компетентлик сифатлари ва креативлик қобилиятини изчил

ривожлантириб бориш кўникма-малакаларини ҳосил қилиш учун шароит яратиб қолмай, касбий фаолиятда улардан самарали фойдаланиш борасидаги малакаларининг мустақамланишини ҳам таъминлайди.

Айни вақтда “Муסיқа таълими фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари” модули олий таълим пеагогларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курсларида тингловчилар томонидан ўзлаштирилаётган касбий билим, кўникма, малака ва компетентлик сифатларини янада ривожлантириш, кенг кўламли илмий-тадқиқотларни олиб бориш, кучли рақобат мавжуд бўлган меҳнат бозорида ўз ўринларини сақлаб қолишларига ёрдам беради.

Ўқув модули доирасида тингловчилар муסיқа таълими фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари фанининг тараққиёт тенденциялари ва инновацияларининг моҳияти, назарий асослари, самарали шакл, метод ва воситалари билан танишади, касбий фаолиятда педагогик технологияларни самарали, мақсадли қўллаш малакаларига эга бўлади, таълим жараёнини оқилона лойиҳалаштиришга доир тажрибаларини янада бойитади. Шунингдек, тингловчилар педагогик инновацияларни асослаш, яратиш ва амалиётга самарали татбиқ этиш йўлларида хабардор бўлади, инновацион характерга эга муаллифлик дастурларини ишлаб чиқиш малакаларини муваффақиятли ўзлаштиради. Бу эса ўз навбатида ўқитиш жараёнида тингловчиларнинг фаолликларини таъминлаш, таълим сифатини яхшилаш, самарадорликни оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Муסיқа таълими фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари” **модулининг мақсади:** таълим тизимининг ислоҳ қилиниши туфайли унинг мазмунини тубдан янгилашга ва таълим жараёнини замонавий талаблар даражасида ташкил қилиш ҳамда сифат самарадорлигини кўтариш зарур бўлиб қолди.

Муסיқа таълими фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари фанларини ўқитишда билим заҳираларини яратиш жаҳон амалиёти савиясида ташкил этиш, кадрлар тайёрлашда ўқитишнинг замонавий педагогик ва ахборот технологияларидан фойдаланиш кўникмаларини такомиллаштириш, педагогик таълим олувчи шахсда мустақил фикрловчи, билимларни мустақил равишда кидирувчи, ахборотлар тўпловчи ва улардан фойдалана олувчи мутахассисларнинг касбий тайёргарлигини орттириш, педагогик тафаккурини кенгайтириш каби зарур назарий ва амалий билим, малака ва кўникмаларини тингловчиларда шакллантириш лозим бўлади.

“Муסיқа таълими фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари” **модулининг вазифалари:**

- замонавий фан ютуқларини амалиётга тадбиқ эта олиши, муаммони ечишга ижодий ёндашиши;
- мутахассислигининг илмий муаммоларини ечишда мустақил қарорлар қабул қила олиши, ҳамда ундан касбий фаолиятида фойдалана билиши;
- фазовий, образли-сиймоли, мантиқий тасаввур ва тафаккурни ривожлантириши;
- мустақиллик, ташаббускорлик, меҳнатсеварлик ва бошқа хислатларга эга бўлиши;
- илмий тадқиқот натижаларидан фойдаланиш бўйича амалий тавсиялар ва ҳисоботлар тузишни;
- касбий масалаларни ечишда автоматлаштирилган ва компьютерлаштирилган моделлаш методларини эгаллаши;
- илмий асосларда илмий жамоани бошқара олиши;
- ўқитишнинг замонавий педагогик технологиялари ва методларини эгаллаши лозим.

**Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси,
малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар**

“Муסיқа таълими фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари” курсини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида **тингловчи:**

- Машғулот турлари (лекция, амалий машғулотлар ва бошқалар) ни ўтказиш ва назорат қилишнинг фаол шаклларини;
- ўқув жараёнини ташкил этиш, таълим олувчиларнинг диққатини жалб қилиш ва машғулот самарадорлигини тўла ошириш методларини;
- талабалар билимини, кўникма ва малакасини назорат қилиш ва баҳолаш тизимини;
- ўқитиш сифати ва кадрларнинг касбий тайёргарлигига таъсир этувчи факторларни;
- педагогик мулоқот асосларини;
- илмий тадқиқот ишининг асосий тушунчалари ва методлари кабиларга оид **билимларга эга бўлиши.**
- Муסיқа таълими фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари;
- фанини ўқитишда ўқув ва билим олиш фаолиятини оширишни ташкил этиш;
- муסיқа таълими фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари модулини ўқитишда тингловчиларнинг билими ва мустақил

таълимини бошқариш ҳамда назорат қилишнинг ташкилий ва ўқув-методик таъминотини ишлаб чиқиш;

- ўқув-методик тарбия жараёнини лойиҳалаш ва амалга ошириш;

- “Муסיқа таълими фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари”дан топшириқлар, тарқатма карточкалар ва моделлар, кўргазмали электрон слайдлар каби ўқитиш воситалари (ўқув-методик матеариллар)ни ишлаб чиқиш;

- “Янги педагогик технологиялар, уларни муסיқа таълими фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари модулини ўқитишда қўллаш кабиларга доир **кўникмаларини эгаллаши.**

- муסיқа таълими фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари фанини инновацион таълим технологиялари асосида ўқув жараёнини “жонли”, ижодий ташкил этиш;

- муסיқа таълими фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновацияларини ўқитишда инновацион фаолиятни ташкил этиш;

- инновацион тафаккур юритиш орқали таълим жараёнида ижодий муҳитни яратиш;

- инновацион таълим технологияларини оқилона танлаб олиш;

- муסיқа таълими фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари билан боғлиқликда инновацион таълим технологияларини реал амалиёт билан уйғунлаштиришга эришиш;

- инновацион таълим технологияларини ишлаб чиқиш ва оммалаштириш **малакаларини эгаллаши.**

- педагогик инновацион фаолиятни самарали амалга ошириш;

- таълим жараёнининг инновацион характер касб этишини таъминлаш;

- инновацион таълим технологиялари (инновацион таълим технологиялари: амалий ўйинлар, муаммоли ўқитиш, интерфаол таълим, модулли-кредит тизими, case study (кейс стади), масофали ўқитиш, маҳорат дарслари, вебинар ва ассесмент технологиялари)га асосланган ўқув-билиш фаолиятини ташкил этиш;

- тингловчиларни изланишли-ижодий фаолиятга йўналтириш **компетенцияларни эгаллаши лозим.**

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Муסיқа таълими фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари” модулини ўқитиш жараёнида:

- маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан;

- ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар

билан ишлаш, ва бошқа интерфаол таълим усуллари кўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Музыка таълими фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари” модули бўйича машғулотлар ўқув режадаги “Таълимда илғор хорижий тажрибалар”, “Электрон педагогика асослари ва педагогнинг шахсий, касбий ахборот майдонини лойихалаш”, “Виртуал таълим технологияси”, “Касбий фаолиятни моделлаштириш технологияси”, “Педагогик такт ва техника”, “Музыка таълими фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари”, “Креатив педагогика асослари” субмодуллари билан узвий алоқадорликда олиб борилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар “Музикаий таълим фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари”ни ўзлаштириш, жорий этиш ва амалиётда қўллаш малакалари, педагогик компетентлик сифатлари ва креатив қобилиятга эга бўлади.

Модул бўйича соатлар тақсимооти

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юклариси, соат				
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юклариси			Мустақил таълим
			Жами	Жумладан		
				Назарий	Амалий	
1.	Музикаий таълим фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари фанининг умумий ва хусусий тушунчалари ҳамда унинг назарий асослари, ғоялари, гипотезалари, қонуниятлари ва тамойиллари.	2	2	2	-	-
2.	Музикаий таълим фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари фанининг ривожланиш тарихи ва тараққиёт босқичлари. Замонавий тенденциялар, йўналишлар, босқичлар ва уларнинг ривожланиши.	6	6	2	4	-

3.	Узлуксиз таълим тизимида мусикий таълими фанларининг ўқитишда узвийлик ва узлуксизлик тамойиллари.	4	4	2	2	-
4.	Ўзбек халқ чолғуларининг тарихи, таснифи ва такомиллашув жараёнлари	10	10	4	6	-
5.	Ўзбек халқ мусиқа тарихи	4	4	2	2	-
6.	Ўзбек халқ мусиқасида анъанавийлик ва замонавийлик	8	6	2	4	2
7.	Мақом санъати	4	4	2	2	-
8.	Мусикий компьютер дастурларида ишлаш	6	4	-	4	2
Жами:		44	40	16	24	4

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Мусикий таълим фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари фанининг умумий ва хусусий тушунчалари ҳамда унинг назарий асослари, ғоялари, гипотезалари, қонуниятлари ва тамойиллари.

Олий педагогик таълимда мусикий таълим фанлари ўқитувчиларининг ижодий қобилиятларини шакллантириш. Мусикий тушунчалар. Ўзбекистонда мусикий фанларнинг тараққиёт йўналишлари.

2-мавзу: Мусикий таълим фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари фанининг ривожланиш тарихи ва тараққиёт босқичлари. Замонавий тенденциялар, йўналишлар, босқичлар ва уларнинг ривожланиши.

Мусикий фанларнинг пайдо бўлиши ва ўқитилиши. Мусикий фанларнинг ривожланиш тарихи. Мустақиллик даври мусикий фанларнинг ривожланиши.

3-мавзу: Узлуксиз таълим тизимида мусикий таълими фанларининг ўқитишда узвийлик ва узлуксизлик тамойиллари.

Узлуксиз таълим тизимида мусикий фанларини ўқитишда инновациялар. Мусикий фанларини ўқитишда қўлланиладиган инновацион технологиялар.

4-мавзу: Ўзбек халқ чолғуларининг тарихи, таснифи ва такомиллашув жараёнлари.

Ўзбек халқ чолғуларининг келиб чиқиш тарихи, шаклланиш жараёнлари, таснифи ва такмоиллашув жараёнлари.

5-мавзу: Ўзбек халқ мусиқа тарихи

Илк муסיқий тафаккур, муסיқий-назарий мероснинг шаклланиш жараёнлари, Халақ муסיқа анъаналари, оғизаки анъанадаги касбий муסיқа, дostonчилик ижодиёти.

6-мавзу: Ўзбек халқ муסיқасида анъанавийлик ва замонавийлик.

Ўзбек халақ муסיқасининг ривожланиш тенденциялари, анъанавийлик ва замонавийлик, уларнинг бир-бирига боғлиқлиги ва ўзаро таъсири. Анъанавийлини замонавийлашувчи ҳамда унинг омаллашувидаги салбий холатлар.

7-мавзу: Мақом санъати.

Ўн икки мақом тизиди, шашмақом, Фарғона-Тошкент чор мақоми, Хоразм мақмолари, дoston ва суворалар.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Муסיқий таълим фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари фанининг ривожланиш тарихи ва тараққиёт босқичлари. Замонавий тенденциялар, йўналишлар, босқичлар ва уларнинг ривожланиши.

Муסיқий фанларнинг пайдо бўлиши ва ўқитилиши. Муסיқий фанларнинг ривожланиш тарихи. Мустақиллик даври муסיқий фанларнинг ривожланиши.

2-мавзу: Узлуксиз таълим тизимида муסיқий таълими фанларининг ўқитишда узвийлик ва узлуксизлик тамойиллари.

Узлуксиз таълим тизимида муסיқий фанларини ўқитишда инновациялар. Муסיқий фанларини ўқитишда қўлланиладиган инновацион технологиялар.

3-мавзу: Ўзбек халқ чолғуларининг тарихи, таснифи ва такомиллашув жараёнлари.

Ўзбек халқ чолғуларининг келиб чиқиш тарихи, шаклланиш жараёнлари, таснифи ва такомиллашув жараёнлари.

4-мавзу: Ўзбек халқ муסיқа тарихи

Илк муסיқий тафаккур, муסיқий-назарий мероснинг шаклланиш жараёнлари, Халақ муסיқа анъаналари, оғизаки анъанадаги касбий муסיқа, дostonчилик ижодиёти.

5-мавзу: Ўзбек халқ муסיқасида анъанавийлик ва замонавийлик.

Ўзбек халақ муסיқасининг ривожланиш тенденциялари, анъанавийлик ва замонавийлик, уларнинг бир-бирига боғлиқлиги ва ўзаро таъсири. Анъанавийлини замонавийлашувчи ҳамда унинг омаллашувидаги салбий холатлар.

6-мавзу: Мақом санъати.

Ўн икки мақом тизиди, шашмақом, Фарғона-Тошкент чор мақоми, Хоразм мақмолари, достон ва суворалар.

7-мавзу: Мусиқий компьютер дастурларида ишлаш

Ўзбек ва хориждий мусиқа асарларини намуналарини ноталаштириш, компьютер дастурларида мусиқа асарларини нотага кўчириш.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларидадан фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустақамлаш);

- давра суҳбатлари (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);

- баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

№	Баҳолаш турлари	Максима л балл	Изоҳ
1.	Тест топшириқлари	2.5	1 балл
2.	Мусиқий асарни тинглаш ва таҳлил қилиш		1 балл
3.	Мустақил иш		0,5 балл

Мустақил таълимни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Мустақил таълим тегишли ўқув модули бўйича ишлаб чиқилган топшириқлар асосида ташкил этилади ва унинг натижасида тингловчилар битирув ишини тайёрлайди.

Битирув иши талаблари доирасида ҳар бир тингловчи ўзи дарс бераётган фани бўйича электрон ўқув модулларининг тақдимотини тайёрлайди.

Электрон ўқув модулларининг тақдимоти қуйидаги таркибий қисмлардан иборат бўлади:

кейслар банки;

мавзулар бўйича тақдимотлар;

бошқа материаллар (фанни ўзлаштиришга ёрдам берувчи қўшимча материаллар: электрон таълим ресурслари, маъруза матни, глоссарий, тест, кроссворд ва бошқ.)

Электрон ўқув модулларини тайёрлашда қуйидагиларга алоҳида эътибор берилади:

- тавсия қилинган адабиётларни ўрганиш ва таҳлил этиш;
- соҳа тараққиётининг устивор йўналишлари ва вазифаларини ёритиш;
- мутахассислик фанларидаги инновациялардан ҳамда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш.

Шунингдек, мустақил таълим жараёнида тингловчи касбий фаолияти натижаларини ва талабалар учун яратилган ўқув-методик ресурсларини “Электрон портфолио” тизимига киритиб бориши лозим.

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

“Ассесмент” методи

Методнинг мақсади:

мазкур метод таълим олувчиларнинг билим даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича ташҳис қилинади ва баҳоланади.

Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент”лардан маъруза машғулотларида талабаларнинг ёки қатнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз-ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга қўшимча топшириқларни киритиш мумкин.

Намуна. Ҳар бир катакдаги тўғри жавоб 5 балл ёки 1-5 балгача баҳоланиши мумкин.

Тест

Янги Вена мактабига ким раҳбарлик қилган?

- А. Арнольд Шёнберг
- В. Шостакович
- С. Чайковский
- D. Верди

Тушунча таҳлили

- “Интерпретация” сўзини изоҳланг.

Қиёсий таҳлил

- Опера-симфония оркестрида ва халқ чолғулари оркестрида дирижёрлик қилишнинг фарқлари?

Амалий кўникма

- Муסיқа санъатида таниқли маҳаллий ва хорижий ижодкорларнинг асарлари билан танишиш, таҳлил эта олиш

“Кейс-стади” методи

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ходиса, «stadi» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетиде амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ходисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натижа (What).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўллари ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил ечим йўллари ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиха тақдимотини тайёрлаш;

	✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектиларини ёритиш
--	---

«ФСМУ» методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустақамлашда, ўтилган мавзунини сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдирот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Намуна.

Фикр: “Бастакорлик санъатида “Авангардизм” оқими ва унинг замонавий мусиқага таъсири”.

Топшириқ: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали

таҳлил қилинг.

“Инсерт” методи

Методнинг мақсади: Мазкур метод тингловчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билмларни ўзлаштирилишини енгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод тингловчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

- педагог машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;
- янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намойиш этилади;
- таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалайдилар. Матн билан ишлашда талабалар ёки қатнашчиларга қуйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“V” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади ва машғулот якунланади.

Венн диаграммаси методи

Методнинг мақсади:

Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект

орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;

- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништирадилар;

- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштирадилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

Намуна: Опера

“Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод талабалар ёки қатнашчиларни мавзу буйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу

Буйича дастлабки билимлар даражасини ташхис килиш мақсадида қўлланилади.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- тингловчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- тингловчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тўғри ва тўлиқ изоҳини ўқиб эшиттиради ёки слайд орқали намойиш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тўғри жавоблар билан ўзининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

Намуна: “Модулдаги таянч тушунчалар таҳлили”

Тушунчалар	Сизнингча бу тушунча қандай маънони англатади?	Қўшимча маълумот
Kanon	Юнон. canon – меъёр, қоида	
Intonatsiya	Лот. intono – қаттиқ талаффуз этаман	
Basso ostinato	Итал. basso ostinato – таянч бас.	
Geterofoniya	Юнон. heteros – бошқа, phone товуш, овоз; бир овозли куйни биргаликда ижро қилганда, импровизация туфайли вақти-вақти билан юзага келадиган оҳангдошларнинг пайдо бўлиши	
Auftakt	Нем. auf-устиди, лот. Tactus – тегиш; қўл билан ишора қилмоқ, бирламчи огоҳлантирувчи қўл кўтариш ҳаракати	
Vokaliz	Французча vocalize, лот. Vocalis – унли товуш.	

Изоҳ: Иккинчи устунчага қатнашчилар томонидан фикр билдирилади. Мазкур тушунчалар ҳақида қўшимча маълумот глоссарийда келтирилган.

“Брифинг” методи

“Брифинг”- (ингл. briefing-қисқа) бирор-бир масала ёки саволнинг муҳокамасига бағишланган қисқа пресс-конференция.

Ўтказиш босқичлари:

1. Такдимот қисми.
2. Муҳокама жараёни (савол-жавоблар асосида).

Брифинглардан тренинг яқунларини таҳлил қилишда фойдаланиш мумкин. Шунингдек, амалий ўйинларнинг бир шакли сифатида қатнашчилар билан бирга долзарб мавзу ёки муаммо муҳокамасига бағишланган брифинглар ташкил этиш мумкин бўлади. Талабалар ёки тингловчилар томонидан яратилган мобил иловаларнинг такдимотини ўтказишда ҳам фойдаланиш мумкин.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: Мусиқий таълим фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари фанининг умумий ва хусусий тушунчалари ҳамда унинг назарий асослари, ғоялари, гипотезалари, қонуниятлари ва тамойиллари.

Режа

1. Олий педагогик таълими тизимида мусиқий таълим фанлари ўқитувчиларининг ижодий қобилиятларини шакллантириш.
2. Мусиқий тушунчалар.
3. Ўзбекистонда мусиқий фанларнинг тараққиёт йўналишлари

Таянч тушунчалар: Мусиқа инновация, тараққиёт тенденция, назарий асос, ғоя, гипотеза, қонуният, тамойил, мусиқий тушунчалар, санъат мутахассислиги, санъат функциялари, санъат турлари, санъат жанрлари.

1. Олий педагогик таълими тизимида мусиқий таълим фанлари ўқитувчиларининг ижодий қобилиятларини шакллантириш.

Ўзининг мустақиллигини тобора мустаҳкамлаб бораётган Мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий, ижтимоий сиёсий ва маънавий ҳаётдаги ўзгаришлар, янгиланишлар ўзининг кўлами ва аҳамияти билан муҳим воқеа сифатида тарихда муҳирланиб қолмоқда. Айниқса, Республикамизни мустақил ҳаёт кечириши, тенглар ичра тенглиги, ўзининг келажагини қуришда илдам қадам ташлаб бораётганлиги бугунги глобаллашув жараёнида ўзининг мустақил ривожланиш йўлидан собит қадам ташлаб, бутун дунё ҳамжамияти томонидан эътироф этилмоқда. Мамлакатимизнинг 130 йил мустабид тузум исқанжасидаги ҳаётдан сўнг озод давлат сифатидаги илк фаолиятида кадрлар тайёрлаш масаласига асосий эътиборини қаратди. 1992 йилда мустақил давлат сифатида “Таълим тўғрисида”ги биринчи Қонун қабул қилинди¹. Мазкур қонун Ўзбекистонда илгари эришилган ютуқларни сақлаб қолиш баробарида, эски тизимдан янгисига ўтишда кўприк вазифасини ўтаган бўлса, 1997 йилда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ва “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури тўғрисида”ги Қонунларни амалга киритилиши МДХ Республикалари орасида биринчилардан бўлиб, таълим тизими ва унинг мазмун - моҳиятини бозор муносабатлари шароитидан келиб чиққан ҳолда мутлоқо янгича дунёқараш ва талабни, қолаверса, янги босқични бошлаб берди. Мазкур қонун ғоявий

¹ Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. Тошкент. 2009. 128-129 б.

мавқуравий жиҳатдан миллий тажрибанинг таҳлили ва таълим тизимидаги жаҳон миқёсидаги ютуқлар асосида тайёрланган ҳамда юксак умумий ва касб-ҳунар маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил равишда мўлжални тўғри ола билиш маҳоратига эга бўлган, истиқбол вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга қодир кадрларнинг янги авлодини шакллантиришга йўналтирилганлиги билан жуда қадриlidir.

Ўзбекистонда олиб борилаётган ислохотлардан асосий мақсад, юртимизда соғлом ва баркамол, билимли, юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга бўлган авлодни шакллантиришдан иборат. Айнан ана шу мақсадга эришиш учун мамлакатимизнинг Биринчи Президенти И.А.Каримов раҳбарлигида янги даврда яшайдиган, янгича фикрлайдиган, янги ишлаб чиқариш, ижтимоий шароитларда фаолият кўрсатадиган, замонавий касбий маҳоратга эга бўлган мутахассис кадрлар тайёрлашнинг “Ўзбек модели” ҳаётга тадбиқ этилди.

Республикамызда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя этилишини, жамиятнинг маънавий янгиланишини, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантиришни, жаҳон ҳамжамиятига қўшилишни таъминлайдиган демократик ҳуқуқий давлат ва очиқ фуқаролик жамият курилмоқда. Инсон, унинг ҳар томонлама уйғун камол топиши ва фаровонлиги, шахс манфаатларини рўёбга чиқаришнинг шароитларини ва таъсирчан механизмларини яратиш, эскирган тафаккур ва ижтимоий ҳуқ-атворнинг андозаларини ўзгартириш республикада амалга оширилаётган ислохотларнинг асосий мақсади ва ҳаракатлантирувчи кучидир. Халқнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий қадриятлар асосида, замонавий маданият, иқтисодиёт, фан, техника ва технологияларнинг ютуқлари асосида кадрлар тайёрлашнинг мукамал тизимини шакллантириш Ўзбекистон тараққиётининг муҳим шarti этиб белгиланган²лиги фикримиз далилидир.

Бугунги кунда мамлакатимиз барча соҳаларда кенг ислохотлар майдонига айланиб бормоқда. Мазкур ислохотлар заминида замон ва тараққиёт талабига тўла жавоб берадиган малакали кадрлар ва уларни тайёрлаш масаласи турибди. Бу ўринда олий таълими тизимининг ўрни ва аҳамияти жуда каттадир. Республикамыз олий таълим тизимида 2012 йилдан 6 та билим соҳаси бўйича кадрлар тайёрлашнинг кенг йўлга қўйилиши бугунги кадрларга бўлган эҳтиёждан келиб чиққан ҳолда кадрлар тайёрлаш тизимини сифат ва самарадорлигини таъминлашда пойдевор замин яратди.

Бугунги кунда олий таълим тизимида ўқув-услугий фаолиятни ташкил этиш ва уларни самарадорлигини ошириш масаласи энг долзарб

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 й., 11-12-сон, 295-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 15-сон, 150-модда.

масалалардан бири ҳисобланади. Ўқув ва услубий фаолиятни ташкил этиш ва бу фаолиятни самарали олиб бориш ишларини янада такомиллаштириш ушбу мавзунинг долзарблигидан далолат беради.

3. Мусиқий тушунчалар.

Инсон руҳий олами, нозик ҳис – туйғулари, ички кечинмалари унинг ижтимоий фаолиятини бошқаришда муҳим аҳамиятга эга. Юксак руҳий кўтаринкилик, ажиб ҳис-туйғулар ички кечинмаларини мутаносиблаштиришда жозибали мусиқанинг сеҳри таъсири беқиёс улкандир.

Аждодларимиз асрлар давомида мусиқанинг қудратига таҳсинлар ўқиғанлар, ўз муносабатларида, меҳнат фаолиятларида, ҳаётда ундан баҳраманд бўлганлар. Эзгу ниятларини амалга оширганлар.

Эндиликда мусиқанинг жозибали, ҳуснокор кўлами, унинг мавқеи янада кенгайди, жамиятда тутган ўрни мустаҳкамланди. Мусиқа мамлакатимизда катта тарбиявий имкониятларга эга бўлган мустақил соҳадир. Ўқув тарбия жараёнида мусиқа ёш авлодга ахлоқий-эстетик тарбия беришнинг асосий воситаларидан бири ҳисобланади, таълим жараёнининг бир қадар жадаллашуви самарадорлиги унга боғлиқ.

Мусиқавий жиҳатдан саводхонликка эга бўлишнинг аниқ мақсад ҳамда вазифалари мавжуд. Бу мақсад ва вазифаларни амалга оширишда мавжуд илмий ва услубий ёндашув муайян йўналишни белгилайди. Мусиқани ўзлаштириш, тинглаш, ижро этиш ва ундан ҳаётда манфаатдор бўлиш инсоний маданийлик билан уйғунлашиб кетади.

Халқимиз яратган дурдоналарнинг бири ҳисобланган мусиқа ҳар соҳада, чунончи, таълим – тарбияда, меҳнатда ва ижтимоий муносабатда маълум даражада ўз ифодасини топади. Мурғак гўдақдан тортиб то нуроний қарияларгача, санъат неъматларидан баҳраманд бўлади, эртанги куннинг янада порлоқ бўлиши учун курашади.

Шундай экан, мусиқа онгли фаолият, самарали меҳнат, самимий муносабат ҳамда мўътадил кайфият гарови бўла олади. Мусиқа кундалик ҳаётимизга қанчалик сингиб борса, ҳаётимиз шунчалик завқли ва мазмунли ўтади.

Мустақиллик йилларида анъанавий кўшиқлар ва унинг тарихи, илдизини ўрганар эканмиз энг аввало “анъана”, анъанавийлик”, “кўшиқ”, “ашула”, “катта ашула” “анъанавий кўшиқ” тушунчаларига изоҳ бериб ўтишни жоиз деб билдик.

Анъана тушунчаси “Ўзбек тилининг изоҳли луғатида”³ “наслдан наслга ўтувчи қоида”, яъни, ҳаётда қарор топган ва топаётган урф-одат, удум ва бошқа амалларни анъана тарзда такрорланиб келиши деб эътироф этилади. Анъанавийлик эса ўз-ўзидан ушбу жараённи доимий равишда, йиллар мобайнида ўзига хос шаклда такрорланиб келиши демакдир. Шу нуқтаи назардан биз тадқиқ этаётган анъанавий кўшиқлар ҳам ҳаётда, кундалик турмуш тарзимизда қарор топган ва топаётган урф-одат, удум ва бошқа амалларни авлоддан-авлодга йиллар мобайнида ўтиб келиши ва бу жараённи доимий равишда такрорланишидир. Яна ҳам ойдироқ айтадиган бўлсак, анъана – авлоддан-авлодга ўтиб борадиган, одамлар ва кенг жамоатчилик томонидан эътироф этилиб, доимий ўтказиладиган ижтимоий ахлоқ муносабатларнинг умумлашган норма ва принципларидир. Шу ўринда кўшиқ⁴ тушунчаси кенг қўлланилган. Адабиётларда кўрсатилишича, кўшиқ атамаси “шлок”, “такшут”, “ир” (йир), “куг” каби номлар билан қадимдан аталиб келган. Дастлаб, Махмуд Қошғарийнинг асарларида “қошуғ” - кўшиқ, қасида, шеър тарзида аталиб, сўзнинг маъносини шарҳлашдаги тўртлик маъносида ишлатилади. Анъанавий кўшиқлар ҳақида гап кетганда бу иборага мутахассислар фикрига таяниб хулоса чиқариш лозим бўлади. Атоқли мусиқашунос олим Р.Юнусов кўшиқ ҳақида таъриф бериб, мусиқий атама, иборалардан фойдаланиш амалиётида тегишли нуқсонлар борлиги ҳақида фикр билдириб шундай дейди – “кундалик муомилада тез-тез учрайдиган “кўшиқ” билан “ашула”ни фарқламаслик, фарқлай олмаслик кўзга яққол ташланади⁵. Дарҳақиқат ушбу фикрлар айни ҳақиқат. Кўшиқ атамаси ҳақида маълумот бериб ўтдик. Ашула бу бир оз кўшиққа нисбатан мураккаб жанр. Кўшиқни кундалик ҳаётимиздаги турли тоифадаги одамлар ижро этишлари мумкин. Бироқ, ашула ижрочиси маълум тайёргарликдан ўтган бўлиши ёки устоз сабоқларини олган бўлиши лозим.

Тадқиқотимизнинг ўзига хос ўрганишили лозим бўлган жиҳати сифатида шуни ҳам аълоҳида таъкидлаб ўтишни жоиз деб топдик. Жумладан, бугунги кунда ижтимоий ҳаётимизда кўп учрайдиган “анъанавий хонандалик”, “анъанавий кўшиқ”, “анъанавий ашулачилик”, “анъанавий мумтоз мусиқа” ибораларига ойдинлик киритиб, тадқиқот давомида қўллашимиз учун осон бўладиган атамани тавсиф этсак. Яъни, аслида қандай юритишимиз лозимлиги хусусида ҳам тадқиқот доирасида ўз фирк-мулоҳазаларни баён этамиз.

³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 107 б.

⁴ “Кўшиқ” сўзи мусиқашуносликда қабул қилинган икки хил маъно (1-сўз ва куйнинг бирлашувидан ҳосил бўлган айтим намуналари, 2-банд шаклли айтим жанри).

⁵ Р.Юнусов. Анъанавий ўзбек мусиқа асослари”. Маърузалар матни. Тошкент. 2000 й., 4 б.

Юқорида “қўшиқ”, “ашула” ибораларга мутахассислар томонидан келтириб ўтилган таърифларни баён этдик. Қўшиқ жанрини ҳеч қандай мусикий тайёргарлиги бўлмаган, оддий касб эгаси бўлган, мусиқа ва санъатга кизиқиши бўлган фуқаролар ихтиёрий равишда ижро эта олади. Чунки, қўшиқ ижро қилиш учун махсус тайёргарик шарт эмас. Маълум ритмга таянилган ҳолда кичик диапазонда куйлаш мумкин. Бироқ, юқорида таъкидланганидек, ашула жанрини ижро этиш учун маълум кўникма ва малака талаб этилади. Ашула жанридаги асарларнинг жуда кўпчилиги асосан аруз вазндаги шеърий мисралардан ташкил топади ва албатта ашулани авж пардаларда куйлаш шарт бўлади. Бу ўринда мусиқашунос олим Р.Юнусовнинг фикрларига таянамиз: - “ўзбек анъанавий мусиқасига хос ички қонуниятларнинг энг муҳим қирраларидан бири – авж масаласидир. Уни илмий жиҳатдан тўғри идрок этиб олиш кўп чалкашликларни олдини олади⁶. Авж атамаси хусусида атоқли олим И.Акбаров ўзининг “Музыка луғати” китобида шундай таъриф беради⁷. Авж арабча бўлиб “чўкки, мусиқа баёни ва ривожда энг юқори нуқта” деган маънони англатади деб таъриф беради. Бу ўринда яна мусиқашунос олим Р.Юнусовнинг авж атамаси хусусидаги фикрларига қайтамиз. Ўзбек миллий мусиқачилар истеъмолида бу авж сўзини асосан уч тоифага бўлиб, изоҳлайди. Биринчидан, авж – ҳар қандай мусиқа асарнинг энг баланд, чўкки пардасининг лўнда ифодаси. Бундай кенг маъноли авж атамасидан хонандалик санъатида чекланмаган миқёсда фойдаланишни айтади. Иккинчидан, ўзбек анъанавий мусиқасида ривожланган шаклнинг юқори пардаларидаги махсус тузилма тушунилишини ҳамда ҳажмада катта, баланд пардаларда баён этилувчи куй тузилмалари асосан бастакорлик ижодиётининг маҳсули ашала, катта ашула, сувора, мақом жарнларга холслиги ва учинчидан, бир жуфт куй авж сўзини қўшилганлиги ҳолда юритилишини, бунга мисол тариқасида “Зебо пари авж”, “Турк авжи” каби асарларни келтириб ўтади⁸. Демак, ашулада авж пардалар асосий рол ўйнайди. Ушбу тафсилотларни эътиборга олган ҳолда айтиш жоизки тадқиқотимиз мавзуси ҳисобланган анъанавий хонандалик масаласини баён этишда фақат ашула, катта ашула ижрочиларини ўрганиш масаласи ётади. Шу ўринда атоқли мусиқашунос олимлар Ф.Карамотли⁹ ва О.Иброҳимов¹⁰ тадқиқотларида ўзбек мусиқа меросини икки қатламга ажратган ҳолда тасниф этадилар ва айнан, иккинчи қисм мусиқа

⁶ Юнусов Р. Анъанавий ўзбек мусиқа асослари”. Маърузалар матни. Тошкент. 2000 й., 7 б.

⁷ Акбаров И. Музыка луғати. Тошкент. 1987 й., 5 б.)

⁸ Юнусов Р. Анъанавий ўзбек мусиқа асослари”. Маърузалар матни. Тошкент. 2000 й., 8 б.

⁹ Кароматов Ф. Ўзбек халқи музика мероси (Йигирманчи асра)1 том. 1-китоб. Қўшиқ. Тошкент, 1978.

¹⁰ Иброҳимов О. Ўзбек халқ мусиқа ижоди (методик тавсияновма). Тошкент. 1994 йил. 1-қисм.

анъаналарига анъанавий хонандалик айтимларини ашула, катта ашула деб киритадилар.

Бастакор сўзи тожикча (“баста” - боғланган, “кор” - иш, ишловчи маъноларида) куйни ташкил этадиган унсурларни бир-бирига боғловчи – демакдир; ҳозирда “композитор” (композиция этувчи, куй яратувчи) маъносида ишлатилади.

Санъат ҳақида тушунча. Санъат – ижтимоий онг шакли, инсониятнинг маънавий бойлиги. Кўп қиррали ва оламни бадиий-эстетик англашнинг ўзига хос воситаси. Яратувчилик, англаш ва баҳолаш хусусиятлари. Эстетик аҳамиятга эга бадиий ижод. Ҳодисалар, характерларни образли англаш. Образ – санъатнинг асосий ифода воситаси. Ижодий саралаш. Типиклаштириш. Умумлаштириш. Булар асосида ижодий ғояни, ҳис-туйғуларни ифодалаш.

Санъат мутахассислиги. Бадиий англаш объекти сифатида. Инсон – шахсий ва ижтимоий манфаатлари бирлиги сифатида. Кишилар, инсон ва табиат, инсон ва жамият ўртасидаги ўзаро муносабатлар. Ҳам инсон, ҳам воқеликни бадиий-эстетик баҳолаш.

Санъатнинг яхлитлиги ва кўп қирралиги. Композиция ва шакл. Мазмун ва моҳият муштараклиги.

Санъат функциялари. Асосий функциялар. Ижтимоий. Маърифий. Тарбиявий. Этик. Коммуникатив. Томошавий. Эстетик. Образли фикрлаш қобилиятини ривожлантириш. Санъатнинг ғоявийлиги ва бадиийлиги. Санъатда тарихийлик ва замонавийлик масалалари.

Санъат турлари. Асосий структуравий-таснифий бирлиги. Театр ва кинода сўз, драматик конфликт ва персонажлар хатти-ҳаракати. Мусиқада овоз ва оҳанг. Хореографияда ҳаракат ва ритмика. Тасвирий санъатда: рангтасвирда ранг ва нур; ҳайкалтарошликда пластик ечим; графикада чизик, штрих, нур ва соя ва ҳ.к.

Санъат жанрлари. Жанр – санъат тури таркибидаги ички бўлиниши ва нисбатан барқарор, шаклланган хислатларига, ифодавий-тасвирий воситаларга эга экани.

Жанрларнинг модификацияси, трансформацияси.

Жанрлар. Мавзу бўйича – тарихий, замонавий, психологик, илмий-фантастик ва бошқа. Ғоявий-эмоциональ хусусиятлари бўйича – лирик, юмористик ва бошқа.

Тузилмаси, шакли ва ижро усулига кўра бўлиниши. Вокаль-чолғу, камер-симфоник, хор, академик, халқ, эстрада ижрочилиги ва бошқа.

Санъатда синтез. Синтез тушунчаси, тарихий илдизлари, табиати. Ички ва ташқи шакллари.

Синтез структураси, компонентлари. Компонент тушунчаси. Ифода воситаларининг уйғунлашуви.

Назорат саволлари:

1. Мусиқий тушунчаларни айтиб беринг.
2. Анъана тушунчасига таъриф беринг.
3. “Кўшиқ”, “ашула” ибораларга мутахассислар томонидан қандай таъриф берилган.
4. Бастакор сўзининг маъносини айтиб беринг.
5. Санъат ҳақида тушунчага таъриф беринг.
6. Қандай санъат турлари мавжуд.
7. Жанр тушунчасига таъриф беринг.
8. Синтез тушунчаси, тарихий илдизлари, табиати. Ички ва ташқи шаклларини айтиб беринг.
9. Синтез структураси ва компонентларини изоҳланг.
10. Компонент тушунчасига таъриф беринг..
11. Ифода воситаларининг уйғунлашуви.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.-Т. 1997 йил.
2. Умумий ўрта таълим ДТС ва ўқув дастур. -Т. 20017
3. Ж.Ғ.Йўлдошев,С.А.Усмонов. Педагогик технология асослари.-Т 2014 йил.
4. Р.Мавлянова, О.Тўраева, К. Ҳолиқбердиева Педагогика. -Т.2001йил
- 5 Д.А.Каримова Мусиқий педагогик маҳорат асосласри. -Т 2008 Молия-иқтисод нашриёти.

2-мавзу: Мусиқий таълим фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари фанининг ривожланиш тарихи ва тараққиёт босқичлари. Замонавий тенденциялар, йўналишлар, босқичлар ва уларнинг ривожланиши.

Режа

- 1.Мусиқий фанларнинг пайдо бўлиши ва ўқитилиши.
- 2.Мусиқий фанларнинг ривожланиш тарихи.
- 3.Мустақиллик даври мусиқий фанларнинг ривожланиши.

Таянч тушунчалар: Музикий фанлар, музика маданияти, замонавий тенденциялар, музика фанларининг ривожланиш боскичлари, музикий фанларнинг пайдо бўлиши.

1.Музикий фанларнинг пайдо бўлиши ва ўқитилиши. Республикамизнинг бир қатор ОТМларида бакалавриятнинг педагогика соҳаси 5111100-“Музика таълими” таълим йўналишида умумтаълим мактабларининг “Музика маданияти” фани бўйича, шунингдек, педагогика касб-ҳунар коллежлари, музика ва санъат академик-лицейлари, болалар музика ва санъат мактаблари учун “Музика таълими” касби берувчи кадрлар тайёрланиб келинмоқда ва уларга Давлат намунасидаги дипломга “Музика таълими йўналиши” касби берилмоқда.

Музика ўқитувчисининг бугунги кун талаби даражасида тайёрлашда, ўқув режасидаги фанларни ўқитишда, таълим йўналиши номида бир қатор муаммолар борки, уларни бартараф этмай туриб, сифатли кадрлар тайёрлаб бўлмайди, қолаверса, қуйи таълим муассасаларида ўқувчиларни ўқитиш учун тайёрлаётган ўқитувчиларимиз синфларга кириб дарс ўтишда етарлича билимга эга бўлмайдилар. Жумладан булар қуйидагилар:

Биринчи муаммо: Бакалаврит босқичида “Музика таълими” номи билан тайёрлаб келинаётган кадрлар ўқитувчилик фаолияти билан тўлақонли шуғуллана олмайдилар. Чунки, улар бакалаврият босқичида 4 йил ўқиш даврида хонандалик, чолғу асбобни чалиш малакасини ҳамда музика назарияси бўйича билим ва малакаларни тўла эгалай олмайдилар. Бунга асосий сабаб, талаба билан яккама-якка ҳолда дарс ёки кичик-кичик гуруҳларда дарс ўтиш шаклидан воз кечилганлигидир.

Республика бўйича педагогика соҳаси “Музика таълими” йўналишида таҳсил олаётган бакалаврит босқичи талабалари Болалар музика ва санъат мактабларида, музика ва санъат ихтисослаштирилган академик лицей ҳамда касб-ҳунар коллежларида **7** ва **10** йил давомида ўрганган чолғуси (рубоб, дутор, ғижжак, фортопиано, скрипка ва ҳоказо)ни ОТМларига келиб, “Чолғу ижрочилиги ва ансамбли” фанида гуруҳда фақатгина дутор ёки рубобни ўрганишга мажбур бўлмоқда. Чунки, гуруҳли дарсда ўзлари эгаллаган асбобни аълоҳида-аълоҳида ёки кичик-кичик гуруҳларда ўрганиш имкони йўқ (бунга фанни “амалий” шаклда ўтилиши сабаб). Худди шундай, ўқувчи (бўлажак абитуриент) опера, вокал, эстрада, анъанавий хонандалик, мақом ижрочиси маҳоратини **7-10** йил давомида қуйи таълим муассасаларида эгаллайдида, талаба бўлиб, ОТМга ўқиш даврида бир гуруҳга бирлаштириб, ўзи эгаллаган жанр (соҳа) бўйича ўқишни давом эттира олмайди. Бундан ташқари рус гуруҳларда миллий чолғуларни ўқитишда ҳам жуда катта

муаммо ва талабаларнинг эътирозли норизоликлари ҳам мавжуд. Бунга ҳам асосий сабаб амалий дарсларни “гуруҳли” шаклда олиб борилишидир. Чунки, фортепиано, скрипка, гитара, чалиб келган талабани қўлига дутор ёки рубоб ушлатиб қўймоқдамиз. Бу ҳолат вокал хонандаларига ҳам тааллуқли. Опера ижрочиси анъанавий хонанда айтимларини ижро этиш жараёнида аввал эгаллаган ўзидаги бор маҳоратини йўқотиб қўяди. Тўғрироғи, ўзида етарлича билим бўлмаган ушбу битирувчи кадр эртанги кунда синфга кириб, дарс ўта олмайди.

Иккинчи муаммо: “Чолғу ижрочилиги ва ансамбли”, “Дирижёрлик”, “Вокал ва замонавий мусиқа”, “Анъанавий ва хонандалик”, “Мусиқа назарияси”, “Ўзбек халқ мусиқа ижоди”, “Хор ва хоршунослик”, “Болалар мусиқа адабиёти”, “Мусиқа ўқитиш методикаси ва мактаб репертуари” ва бошқа шу каби қатор таянч мусиқий фанлар ўқитувчи ва жўрnavоз (концертмейстер) ҳамроҳлигида мусиқий чолғулар билан жиҳозланган аудиторияларда ўтилиши имконият етарли эмас. Чунки, юқоридаги фанларни тўлақонли ўтилишида “концертмейстер” дастурдаги асарларни фортепиано ёки ансамбл шаклида бошқа миллий чолғуларда жўрnavоз сифатида чалиб, унга мусиқий жўрnavозлик қилиб туриши шарт.

Учинчи муаммо: “Мусиқа таълими” йўналиши ўқув режасидаги умумий **7344** соатнинг **3340** (мустақил таълим соати билан биргаликда) (45,5%) соати (биринчи, иккинчи ва қўшимча фанлар блоки) гуманитар ва ижтимоий-сиёсий, математика ва табиий-илмий, мусиқага тааллуқли бўлмаган қўшимча фанларни ташкил этиб келган. Мазкур йўналишларда кўп соат ажратилганлиги ҳам малкали мутахассис кадр тайёрлашда салбий таъсир кўрсатмоқда эди, ушбу масала бир қатор ижобий ҳал этиш учун илк қадамлар қўйилди.

Тўртинчи муаммо: 5111100-“Мусиқа таълими” таълим йўналиши номига “ўқитувчи” сўзи қўшилмаганлиги учун кўпгина қуйи таълим муассасаларида мазкур йўналиш битирувчиларини ўқитувчи лавозимига ишга қабул қилишда тушунмовчилик ҳолатлари ҳам учраб турибди.

Бешинчи муаммо: “5111100-Мусиқа таълими” таълим йўналишини доимий равишда мусиқий чолғулар билан таъминлаб бориш лозим.

Республикамизнинг педагогика соҳаси мусиқа таълим йўналишида тайёрлаётган кадрлар яъни, бўлажак “Мусиқа таълими” касби берилаётган мусиқа ўқитувчиси қуйидаги учта асосий йўналишни яъни “Мусиқа назарияси” “Чолғу ижрочилиги” “Хонандалик” маҳоратини мукамал эгалласа, у тўлақонли ўқитувчилик фаолияти билан шуғуллана олади ҳамда “Мусиқа маданияти” фанини дастур асосида ўқитади.

Юқорида таъкидланганидек, кейинги бир неча йилдан буён педагогика соҳаси мусиқа таълими йўналишида тайёрланаётган кадрлар жойларда ўқитувчилик касби билан фаолиятини давом эттира олмаяпти. Бунинг биринчи сабаби, улар “Мусиқа назарияси” фанини “худди алфавитни кўриб, ўқиб, тушунгандай” нота ёзув ва унинг элементар назариясини чуқур ўргана олмаяпти. Мазкур фанни лаборатория машғулоти сифатида кичик гуруҳлар (10-12) рафарга бўлиб, ўқитиш зарур. Қолаверса, “Мусиқа назарияси” ўз таркибида “Сольфеджио”, “Гармония” ва “Мусиқа асарлари таҳлили” каби фанларни қамраб олади. “Мусиқа назарияси” фанини талаба мукамал эгаллаши учун қуйидаги билимларни эгаллаган бўлиши шарт. Жумладан, мусиқий тизим, товуш, лад, тоналлик, интервал, аккорд, альтерация, хроматизм, модуляция, куй, халқ ладлари, турли хил мажор ва минор гаммалар, кварта – квинта доираси, интерваллар, аккордлар, транспозиция, тоналликлар поғонадошлиги, хроматизм, хроматик гамма, модуляция ва оғишма, мусиқа безаклари, гармониянинг асосий қонун қоидаларини, аккордлар имкониятларини, стилистик хусусиятларини билишлари, мусиқа асарларини гармоник таҳлил усуллари, мусиқа шаклининг энг муҳим асосларини, мусиқий шаклнинг муҳим элементларини, мусиқанинг асосий ривожлантириш принциплари, шаклнинг қисмлари функцияси, баён этиш турлари ва ҳар бир шаклнинг тузилиш қонун-қоидалари, бир ва икки овозлик куйларни соф интонациялаш, мусиқий диктант ёзиш, мусиқа элементларини эшитиб аниқлаш, куйга аккомпанимент тузиш қонун-қоидаларини, мажор ва минорларнинг табиий, гармоник, мелодик гаммаларини, товушдан ва тоналликда интервалларни, аккордларни ечимларини, ҳар хил товушлардан халқ мусиқа ладлари товушқаторларини, берилган тоналликда интерваллар ва аккордлар кетма-кетлигини, диатоник секвенцияларни, мажор ва минор хроматик гаммаларини ёзма равишда тузиш ва фортепианода чалиш, ўтилган аккордларни тўрт овозли тузилмада турли хил тоналликларда тузиш ва ечиб бериш, аккордларни кўшишда қонун-қоидага биноан амал қилиш, берилган аккордлар белгиланишларига қараб аккордлар кетма-кетлигини тузиш ва фортепианода ижро этиб бериш, мусиқий асар шаклининг қисмларни аниқлаш, унинг куй, гармония, ритмларни ўзаро алоқадорлигини кўрсатиш, мусиқа шаклида ривожлантириш принципларини билиб, таҳлил қилинаётган асарда уларнинг аҳамиятини кўрсатиб, ҳар хил типдаги шаклларнинг ўзига хос хусусиятлар усуллари ажратиш, интерваллар, аккордлар, гаммалар тузиш, унча катта бўлмаган мусиқа асарларининг лади, тоналлиги, образлар характерини аниқлаб таҳлил қилиш, берилган куй ёки басни гармониялаш, гармоник кетма-кетликларни даврия шаклида чалиб бериш, оддий шаклдаги асарни ёки

асар парчасини гармоник таҳлил қилиш, берилган муסיқий асарда шаклнинг тури, баён тури, шаклдаги йирик белгиларнинг рақамли схемаси ҳар-бир асосий қисмнинг таҳлили ва уларнинг бир-бирига умумий боғланишини таҳлил қилиши, муסיқий мавзулар таркиби, уларнинг бир хиллиги ёки қарама-қаршилиги, характери ва мазкур характерга эришиш воситаларидан фойдаланиш, сольфеджионинг назарий ва амалий аҳамияти, турли хил мажор ва минор гаммалар, кварта-квинта доираси, интерваллар, аккордлар, халқ ладлари, транспозиция, тонналликлар поғонадошлиги, хроматизм, хроматик гамма, модулятция ва оғишма, куйни айрим элементлар ўзаро муносабатларини малакаларини кичик гуруҳларда ўтиладиган дарслар орқали эгаллаши мумкин.

Бўлажак муסיқа ўқитувчиси мутахассис кадр сифатида бирор бир чолғу асбобни ижро этишни (нота ёзуви асосида) мукамал эгаллаган бўлиши шарт. Дарҳақиқат, Болалар муסיқа ва санъат мактабларида, муסיқа ва санъат ихтисослаштирилган академик лицей ҳамда касб-ҳунар коллежларида **7** ва **10** йил давомида рубоб, дутор, ғижжак, фортопиано, скрипка ва ҳоказо чолғуни ўрганади, университетга келиб, “Чолғу ижрочилиги ва ансамбли” фанида гуруҳда фақатгина дутор ёки рубобни ўрганишга мажбур бўлади. Уларни ҳар бирини ўзлари эгаллаган чолғулари бўйича ўқитиш учун бир семестрга ажратилган **38** соат етмайди.

Аслида, талаба ОТМга киргунга қадар қайси чолғуни чалишни ўрганган бўлса, ОТМда ўқиш даврида ўша чолғуни сир-синоатларини ўрганишни давом эттириб, қўшимча чолғу сифатида фортепианода чалиш маҳоратини эгаллаган бўлиши шарт. Чолғу ижрочилиги ва ансамбли” фани ўқитишни яқка тартибда ҳеч бўлмаса лаборатория машғулоти сифатида кичик гуруҳ (4-6)ларда ўқитилса малакли кадрлар тайёрлашда сифат ва самарадорликка эришиш мумкин.

Республикадаги Педагогика соҳаси “Муסיқа таълими” йўналишида тайёрланаётган кадрлар муסיқа ва санъат соҳасида тайёрланаётган кадрлардан тубдан фарқ қилади. Жумладан, Ўзбекистон давлат консерваториясида тайёрланаётган мутахассислар ё кўшиқчи – хонанда бўлади ёки бирор муסיқа чолғусини мукамал чалишни ўрганади. Шунинг учун ҳам улар умумтаълим мактабларида “Муסיқа маданияти” фанини ўқита олмайдилар. Чунки, ёш кадр мактабга ўқитувчилик қила олмайди. Ўқитувчилик қилиши учун “Чолғу ижрочилиги”, “Дирижёрлик”, “Вокал ва замонавий муסיқа”, “Анъанавий ва хонандалик”, “Муסיқа назарияси”, “Хор ва хоршунослик”, “Болалар муסיқа адабиёти”, “Муסיқа ўқитиш методикаси” фанларини мукамал эгаллаган бўлиши лозим. Бўлажак муסיқа ўқитувчиси фортепиано (ёки ўзбек халқ чолғуларининг бири) ёрдамида дастур асосида

ўрганилаётган асарни бемалол чолғуда чалиб, уни матнини куйлай олмаса, дирижёрлик қилиб, болаларга ўргата олмаса албатта синфга кириб дарс ўта олмайди. Ўқитувчи сифатида юқорида тилга олинган фанларни ўқитишни якка тартибда ҳеч бўлмаса лаборатория машғулоти сифатида кичик гуруҳ (10-12)ларда ўқитилишини таклиф этаман.

“Хор ва хоршунослик” ва “Дирижёрлик” фани ўқитувчиси: Юқориди таъкидланган билан бир қаторда мусиқа ўқитувчиси хонанда ва дирижёр сифатида ҳам тўлиқ шаклланган бўлиши лозим. Бўлажак мусиқа ўқитувчисини хонанда ва дирижёр (мактаб ўқувчилари хор жамоасини ташкил этади) сифатида тўлиқ шаклланишида хонандалик ва дирижёрлик, хор ижрочиси малакаларини эгаллаши шарт. Акс ҳолда синфга кириб ўқувчиларга кўшиқ ўргата олмайди ёки хор асарларини дирижёрлик қилиб ўргата олмайди, умуман олганда хонандаликнинг сир-синоатларини, қолаверса, инсон овози билан боғлиқ хусусиятларни билмай ўсиб келаётган ёш авлод овоз аппарати билан ишлай олмайди. “Дирижёрлик” фанини ўқитишни якка тартибда ҳеч бўлмаса лаборатория машғулоти сифатида кичик гуруҳ (4-6)ларда ўқитилиши керак.

Бутун дунёда “Чолғу ижрочилиги”, “Дирижёрлик”, “Вокал ва замонавий мусиқа”, “Хонандалик” фанлари якка тартибда, “Мусиқа назарияси” фани кичик-кичик гуруҳларда ўқитилади. Чунки, ҳар бир инсоннинг табиий физиологик ривожланиш жараёни турли тарзда амалга ошади, ҳар бир инсон мусиқани ўз ички дунёси ва ҳиссий кечинмалари ёрдамида турлича қабул қилади ва уни ўзига хос ифодавий воситалар ёрдамида ижрочига етказиб бериш учун устоз ва талаба (яккама-якка) ижодий машғулот ёрдамида талабани етук мутахассис бўлиб, компетенциясини ривожлантиради. “Мусиқа таълими” соҳасида кадрлар тайёрлаётган Республикамизнинг барча Олий таълим муассасаларида бир пайтлар таянч мусиқий фанлар ҳисобланган “Чолғу ижрочилиги ва ансамбли”, “Дирижёрлик”, “Вокал ва замонавий мусиқа”, “Анъанавий хонандалик” фанлари якка тартибда (ҳар бир талаба билан яккама якка ҳолда), “Мусиқа назарияси” фани кичик-кичик гуруҳларда ўқитилган. Улар орасидан Республика ва Халқаро танлов ғолиблари чиққан ёки ўша даврда ўқиган битирувчилар жойларда совриндор ўқувчиларни чиқишига хизмат қилган. Муҳтарам Юртбошимиз Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 7 феврал куни “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонлари эълон қилинди. Ана шу давлатга мос, сифатли кадрлар тайёрлаш эндиликдаги бурчимиз ҳисобланади.

Республикадаги педагогика соҳасида 5111100-Мусиқа таълим йўналиши бўйича умумтаълим мактабларида “Мусиқа маданияти” фани

Ўқитувчиси, қолаверса, педагогика касб-ҳунар коллежлари, муסיқа ва санъат академик-лицейлари ҳамда болалар муסיқа ва санъат мактаблари учун муסיқа ўқитувчиси касби берувчи кадрлар тайёрланади.

Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги тасарруфидаги таълим муассасаларида тайёрланаётган кадрлар асосан маълум чолғу ёки хонандалик бўйича ихтисослашиб, хонанда ёки бирор бир чолғу ижрочиси бўлиб етишади.

Республикада таянч олий таълим муассасаси ҳисобланган нафақат Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети балки, Республикамизда педагогика соҳаси муסיқа таълим йўналишларида тайёрлаётган кадрлар яъни, бўлажак муסיқа ўқитувчиси қуйидаги **учта асосий йўналишни** мукамал эгалласа, у тўлақонли ўқитувчилик фаолияти билан шуғуллана олади.

Биринчи йўналиш, педагогика соҳаси муסיқа таълими йўналишида тайёрланаётган бўлажак муסיқа фани ўқитувчиси “Муסיқа назарияси” фанини мукамал эгаллаган бўлиши шарт. Мазкур фан ўз таркибида “Сольфеджио”, “Гармония” ва “Муסיқа асарлари таҳлили” каби фанларни қамраб олган бўлиб, бунда дастур асосида ўтилаётган машғулотларни талаба ҳар томонлама чуқур билиши, ўрганиши учун машғулотларда концертмейстер (жўрнавоз) ўтилаётган материалларни муסיқий чолғу асосида изоҳлаб туради. Шунда талабаларни мазкур фанда муסיқий ифодалилиқка нисбатан онгли тафаккурини тарбиялаш ва уларни идрок этиш қобилиятини ҳосил қилиш, талабаларнинг муסיқий дунёқарашини, идрокини шакллантириш ва ривожлантириш, муסיқий-эстетик дидини тўғри йўналтириш ва бойитиш, ижодий қобилиятларини ўстириш, уларни муסיқа ўқитувчиси сифатида амалий фаолиятга тайёрлашдан иборат бўлади.

Бўлажак муסיқа ўқитувчиси концерместер (жўрнавоз) ёрдамида мазкур фанда муסיқий тизим, товуш, лад, тоналлик, интервал, аккорд, альтерация, хроматизм, модуляция, куй, халқ ладлари, турли хил мажор ва минор гаммалар, кварта – квинта доираси, интерваллар, аккордлар, транспозиция, тоналликлар поғонадошлиги, хроматизм, хроматик гамма, модуляция ва оғишма, муסיқа безаклари, гармониянинг асосий қонун қоидаларини, аккордлар имкониятларини, стилистик хусусиятларини билишлари, муסיқа асарларини гармоник таҳлил усуллари, муסיқа шаклининг энг муҳим асослари, муסיқий шаклнинг муҳим элементлари, мусиқанинг асосий ривожлантириш принциплари, шаклнинг қисмлари функцияси, баён этиш турлари ва ҳар бир шаклнинг тузилиш қонун-қоидалари, гамма, интервал, аккорд, бир ва икки овозлик куйларни соф интонациялаш, мусиқий диктант ёзиш, муסיқа элементларини эшитиб аниқлаш, куйга аккомпанимент тузиш

қонун-қоидалари, мажор ва минорларнинг табиий, гармоник, мелодик гаммаларини, товушдан ва тоналликда интервалларни, аккордларни ечимларини, ҳар хил товушлардан халқ мусиқа ладлари товушқаторларини, берилган тоналликда интерваллар ва аккордлар кетма-кетлигини, диатоник секвенцияларни, мажор ва минор хроматик гаммаларини ёзма равишда тузиш ва фортепианода чалиш, ўтилган аккордларни тўрт овозли тузилмада турли хил тоналликларда тузиш ва ечиб бериш, аккордларни қўшишда қонун-қоидага биноан амал қилиш, берилган аккордлар белгиланишларига қараб аккордлар кетма-кетлигини тузиш ва фортепианода ижро этиб бериш, мусиқий асар шаклининг қисмларни аниқлаш, унинг куй, гармония, ритмларни ўзаро алоқадорлигини кўрсатиш, мусиқа шаклида ривожлантириш принципларини билиб, таҳлил қилинаётган асарда уларнинг аҳамиятини кўрсатиб, ҳар хил типдаги шаклларнинг ўзига хос хусусиятлар усулларини ажратиш, интерваллар, аккордлар, гаммалар тузиш, унча катта бўлмаган мусиқа асарларининг лади, тоналлиги, образлар характерини аниқлаб таҳлил қилиш, берилган куй ёки басни гармониялаш, гармоник кетма-кетликларни даврия шаклида чалиб бериш, оддий шаклдаги асарни ёки асар парчасини гармоник таҳлил қилиш, берилган мусиқий асарда шаклнинг тури, баён тури, шаклдаги йирик белгиларнинг рақамли схемаси ҳар-бир асосий қисмнинг таҳлили ва уларнинг бир-бирига умумий боғланишини таҳлил қилиши, мусиқий мавзулар таркиби, уларнинг бир хиллиги ёки қарама-қаршилиги, характери ва мазкур характерга эришиш воситаларидан фойдаланиш, сольфеджионинг назарий ва амалий аҳамияти, турли хил мажор ва минор гаммалар, кварта-квинта доираси, интерваллар, аккордлар, халқ ладлари, транспозиция, тонналликлар поғонадошлиги, хроматизм, хроматик гамма, модулятция ва оғишма, куйни айрим элементлар ўзаро муносабатларини малакаларини эгаллайди.

Иккинчидан, педагогика соҳаси мусиқа таълими йўналишида тайёрланаётган мутахассис бирор бир чолғуда ижро этишни (нота ёзуви асосида) мукамал эгаллаган бўлишлари шарт. У фортепиано (шунингдек, ўзбек халқ чолғуларидан бирини) концермейстер (жўрनावоз) ёрдамида чолғучилик сир-синоатларини мукамал ўрганади;

Учинчидан, педагогика соҳаси мусиқа таълими йўналишида тайёрланаётган мутахассис хонанда ва дирижёр сифатида ҳам тўлиқ шаклланиши лозим. Бўлажак мусиқа ўқитувчисини хонанда ва дирижёр (мактаб ўқувчилари хор жамоасини ташкил этади) сифатида тўлиқ шаклланишида концермейстер (жўрनावоз)лар жуда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Жумладан, талаба хонандалик, вокал, хор, дирижёрлик малакаларини эгаллашларида ўқитувчи талаба билан овозни, дирижерлик ишоралари(жест)

ни ишласа, концерместер (жўрнавоз) унга мусиқа чолғусида ўрганилаётган асарга жўрнавозлик қилади. Одатда, бундай ҳолларда концермейстер (жўрнавоз)лар ансамбль бўлиб жўрнавозлик қилиши талаб этилади.

Шундай бир шарафли ва мураккаб ишни амалга ошириш йўлида профессор-ўқитувчилар билан бир қаторда концертмейстер (жўрнавоз)лар фаолият кўрсатади. Умумтаълим мактабларида “Мусиқа маданияти” фани ўқитувчиси, педагогика касб-ҳунар коллежлари, мусиқа ва санъат академик-лицейлари ҳамда болалар мусиқа ва санъат мактаблари учун мусиқа ўқитувчиси, мактабгача таълим муассасаларида мусиқа тарбиячилари касбга йўналтирувчи мутахассислик фанларини мукамал эгаллаши лозим.

Юқорида тилга олинган ушбу учта асосий жиҳатларни эгаллаган бўлажак мусиқа ўқитувчиси тўлақонли ўқитувчи бўлиб шаклланади ва у таълим муассасаларида дарс машғулотларини тўлақонли олиб бора олади. Бунда концермейстер (жўрнавоз) ўқитувчи билан бир қаторда меҳнат қилади.

Бутун дунё мусиқа санъати таълими тизимида ўқув машғулотлари концертмейстер жўрлигида ўтилади. Ўқитувчи дастур асосида ўтилаётган ҳар қандай машғулотда ўқувчи, талаба-ёшларнинг ижро кўникмасини шакллантирса, концермейстер ўша асарни асосан ёддан (баъзан нота ёрдамида) чалиб беради ва биргаликда мукамал ижрога эришилади.

Концермейстер (жўрнавоз)лар меҳнат фаолияти ўқув, концерт ижрочилик, маънавий-маърифий, ижтимоий-жамоатчилик жараёнларидан иборат бўлади. Уларнинг меҳнати жуда оғир. Чунки, у ўқитувчи раҳбарлигида талабалар томонидан ўрганиладиган асарни талабалардан олдин мукамал ўрганиши, чолғу жўрлигида куйлаш кўникмаларини шакллантирган бўлиши ёки хонандалик асосида ижро этишда оҳангни тоза, соф пардаларни аниқ ва сўзларни равон ижро эта олиши, фортепиано (бошқа анъанавий чолғуларни чалиш)да нотага қараб бирданига чалиб кетиши учун ишдан бўш вақтларида (ҳатто уйда ҳам) ўз устида тинимсиз ишлаши лозим.

Ўқув жараёнида талабаларга дарс машғулотларида профессор-ўқитувчини тошириғини бажариши, ўқитувчи ва талабаларни доимий эшитиши ва ўқув машғулотини самарали ўтишини таъминлайди. Фортепиано чолғусида жўрнавозлик қилаётган концертмейстерларни қўл ва асаб касалликларига тез чалиниш ҳолатлари учрайди. Шу сабабли ҳам 60 ёшдан ошган концертмейстерларга фортепианода чалиш таъқиқланади.

Бундан кўриниб турибдики мусиқа ва санъат таълими йўналишларида меҳнат қилаётган концермейстер (жўрнавоз)ларнинг ойлик маошини Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолни ижтимоий ҳимоя қилиш вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлигининг 2002 йил 2 октябрь

№12/2948-сонли “Концертмейстерларнинг меҳнатига ҳақ тўлашнинг янги шартини киритиш тўғрисида”ги меъёрий ҳужжатига кўра, концертмейстер лавозимидаги мутахассис ОТМдаги ассистент-ўқитувчи лавозими меҳнатига ҳақ тўлаш ойлик маоши бўйича, олий тоифали концертмейстер эса катта ўқитувчи лавозими меҳнатига ҳақ тўлаш ойлик маоши бўйича белгиланган.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда мусиқий маълумотга эга бўлган кадрларни тайёрлашда концертмейстер (жўрनावоз)ларнинг фаолиятидан унумли фойдаланиш масаласи ўта муҳимдир.

биринчидан, мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотлар даврида олий таълим тизимида ўқув-услубий фаолиятни давр ва замон талаблари асосида такомиллаштириб бориш, талабаларни ҳар томонлама билим, кўникма ва малакаларини ошириш учун етарлича шарт-шароитлар яратиш бериш зарурияти асослаб берилди;

иккинчидан, олий таълим тизимида таълим сифатини назоратини тартибга солишга қаратилган қонунчиликни такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари асослантилди;

учинчидан, олий таълим тизимида ўқув-услубий фаолиятни тартибга солишга қаратилган норматив - ҳуқуқий ҳужжатларнинг ўзига хос хусусиятлари мавжудлиги очиқ берилди.

тўртинчидан, Республика педагогика соҳаси “Муסיқа таълими” йўналишида амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар самарадорлигини ошириш, олий таълим тизимида ўқув-услубий фаолиятни тартибга солиш механизмларини такомиллаштириш билан боғлиқ муҳим аҳамиятга эга бўлган муаммолар таҳлил этилди.

ОТМларда ўқув-услубий фаолиятни самарадорлигини ошириш ва янада такомиллаштириш учун қуйидаги таклиф ва тавсияларни илгари суриш мумкин.

1. Фикримизча, олий ўқув юртлари педагог-ходимларининг касб даражаси ва малакасини муттасил бевосита ва билвосита ошириб бориш, уларни замонавий талабларга мувофиқ мунтазам қайта тайёрлаш ва ишлаб чиқариш ва хорижий мамлакатларнинг нуфузли таълим муассасаларида стажировкадан ўтказишнинг такомиллаштирилган тизимини жорий этиш асосида юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан ошириш мумкин бўлади.

2. Муסיқа таълими йўналишида бир профессор-ўқитувчига тўғри келадиган талабалар нисбатини муסיқа ва санъат таълим йўналишларига белгиланган меъёрлардан келиб чиққан ҳолда белгилаш лозим.

3. Талабаларга табақалаштирилмаган бир хил 0,5 стипендия тайинлаш тизимига ўтиш (табақалаштирилган (0,5; 0,75; 1,0) стипендия тайинлаш тизимидан воз кечиш лозим).

4. ОТМлари бакалавриатида малака амалиётларини ташкил этишда амалиёт даврида талаба бажарадиган функционал вазифаларни аниқ белгилаш, амалиёт ўтадиган объектларда талабани қабул қилиш буйруғини чиқариш, талабалар томонидан ҳисоботлар тайёрлашни электрон шаклда ташкил этиш лозим.

5. Бакалавриат босқичида тайёрланаётган 5111100-“Муסיқа таълим” йўналиши номини 5111100-“Муסיқа таълими (Педагогик фаолият)” деб номлаш мақсадга мувофиқ бўлади.

6. “Чолғу ижрочилиги ва ансамбли”, “Дирижёрлик”, “Вокал ва замонавий муסיқа” ҳамда “Анъанавий ва хонандалик” фанларини якка тартибда ёки (лаборатория машғулоти сифатида кичик гуруҳ (8-10 нафар)ларда), “Муסיқа назарияси” фанини ўқитилиши (10-12) нафар)да ўқитишни йўлга қўйиш ҳар томонлама малакали муסיқа ўқитувчиси кадрларини тайёрлашда пойдевор бўлиб хизмат қилади.

7. Талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашда бугунги кунда ички (жорий, оралик ва якуний) назоратларни ўтказиш жараёнлари барча ОТМларда лозим даражада қониқарли даражада ташкил этилмаяпти. Бунинг асосий сабабларидан бири талабаларни олиши лозим бўлган билим кўникма ва малакаларини аниқлаш масалалари ўз холига ташлаб қўйилганлиги.

Биринчидан, таълим сифатини назорат қилиш ва баҳолаш механизмларини амалга оширишда педагог ходимлар, кафедра мудирлари ва факультет деканларининг функционал мажбуриятлари аниқ белгилаб қўйилмаган.

Иккинчидан, профессор-ўқитувчилар томонидан баҳолаш мезонларини фанларнинг ўзига хусусиятларини эътиборга тўлиқ олинмаган ҳолда ишлаб чиқилиши, яъни, баҳолашда 0,1; 0,5; 0,9; 2,5 ва ҳоказо ноаниқ рақамлар билан баҳоланиши, ҳисоблашда чалкашликларга дуч келиш, бир дарсда 25 ва ундан ортиқ бўлган талабаларни сунъий баҳолаши каби ҳолатларни бартараф этиш лозим.

8. 5111100-“Муסיқа таълими” таълим йўналишини доимий равишда муסיқий чолғулар билан таъминлаб ҳамда янгилаб бориш лозим.

Назорат саволлари:

1. Муסיқий фанларнинг пайдо бўлиши ва ўқитилиши.
2. Муסיқий фанларнинг ривожланиш тарихи.
3. Мустиқиллик даври муסיқий фанларнинг ривожланиши.

4. Муסיқа ўқитувчисининг бугунги кун талаби даражасида тайёрлашда қандай талаблар қўйилади.

5. Республикадаги педагогика соҳасида 5111100-Муסיқа таълим йўналиши ДТС ва малакала талаблари қандай меъёрий ҳужжат ҳисобланади.

6. Муסיқий дасрларни ташкил этишда концертмейстер фаолияти қандай

7. ОТМларда ўқув-услугий фаолиятни самарадорлигини ошириш йўллари

Фойдалиган адабиётлари:

1. Д.А.Каримова Муסיқий педагогик маҳорат асослари ўқув қўлланма. Т. 2008 й.

2. Шарипова Г. Муסיқа ўқитиш методикаси. Маърузалар матни. 2000 й.

3. Зимина А.Н. Основы музыкального воспитания и развития. М. 2000 й.

4. Файзиев О. Ўқувчиларда муסיқий нафосат тарбиясини шакллантириш. -Т. 1992 й.

5. Х.Раҳимов Ўзбекистон Ватаним маним. -Т. 1997 й.

6. Шарипова Г.М. Муסיқа ва уни ўқитиш методикаси. -Т. Турон-Истиқбол 2006 й.

7. Н.Норхўжаев, Х.Раҳимов Ўзбекистон Ватаним маним. -Т. 1999 й.

8. Г.Шарипова муסיқа ўқитиш методикаси -Т. 2006 й.

9. О.Иброҳимов, Ж.Садиров 7-синф муסיқа дарслиги -Т. 2008 Ғ.Ғулом нашрети

10. Мақомат.О.Матёқубов Муסיқа нашриёти -Т. 2004 й.

3-мавзу: Узлуксиз таълим тизимида муסיқий таълими фанларининг ўқитишда узвийлик ва узлуксизлик тамойиллари.

Режа

1. Ўзбекистон Республикасида узлуксиз таълим тизимида кадрлар тайёрлаш масаласи: муаммо ва ечимлар.

2. Узлуксиз таълим тизимида муסיқий фанларини ўқитишда инновациялар.

Таянч тушунчалар: узвийлик, узлуксизлик, узлуксиз таълим, инновациялар, умумий ўрта таълимда муסיқа фанларини ўқитиш, олий таълимда муסיқа фанларини ўқитиш.

1. Ўзбекистон Республикасида узлуксиз таълим тизимида кадрлар тайёрлаш масаласи: муаммо ва ечимлар.

Ўзбекистон Республикаси инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя этилишини, жамиятнинг маънавий янгиланишини, ижтимоий йўналтирилган

бозор иқтисодиётини шакллантиришни, жаҳон ҳамжамиятига қўшилишни таъминлайдиган демократик ҳуқуқий давлат ва очик фуқаролик жамияти қурмоқда.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастури «Таълим тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қоидаларига мувофиқ ҳолда тайёрланган бўлиб, миллий тажрибанинг таҳлили ва таълим тизимидаги жаҳон миқёсидаги ютуқлар асосида тайёрланган ҳамда юксак умумий ва касб-ҳунар маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил равишда мўлжални тўғри ола билиш маҳоратига эга бўлган, истиқбол вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга қодир кадрларнинг янги авлодини шакллантиришга йўналтирилгандир.

3.1.1.Кадрлар тайёрлашнинг миллий модели: шахс - кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчи;

узлуксиз таълим -малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг асоси бўлиб, таълимнинг барча турларини, давлат таълим стандартларини, кадрлар тайёрлаш тизими тузилмаси ва унинг фаолият кўрсатиш муҳитини ўз ичига олади;

ишлаб чиқариш кадрларга бўлган эҳтиёжни, шунингдек уларнинг тайёргарлик сифати ва савиясига нисбатан қўйиладиган талабларни белгиловчи асосий буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимини молия ва моддий-техника жиҳатидан таъминлаш жараёнининг қатнашчиси.

Ўзбекистон Республикаси томонидан инсон ҳуқуқлари, таълим, бола ҳуқуқи соҳасидаги шартномалар ва конвенцияларнинг бажарилиши, кадрлар тайёрлаш соҳасида жаҳон илғор тажрибасини ҳисобга олиш узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг барча жиҳатларига дахлдор бўлиб, унинг ривожланиши омилларидан биридир.

Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги давлат сиёсати инсонни интеллектуал ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш билан узвий боғлиқ бўлган узлуксиз таълим тизими орқали ҳар томонлама баркамол шахс фуқарони шакллантиришни назарда тутди. Шу тарзда фуқаронинг энг асосий конституциявий ҳуқуқларидан бири билим олиш, ижодий қобилиятни намоён этиш, интеллектуал жиҳатдан ривожланиш, касби бўйича меҳнат қилиш ҳуқуқи рўёбга чиқарилади.

Қонун умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими стандартлари орқали сифатли таълим олиш, шунингдек таълим ва касб-ҳунар жиҳатдан тайёргарликнинг шакллари ва турларини танлашни, узлуксиз малака ошириб бориш, зарурат тақозо этса, тегишли қайта тайёргарликдан ўтиш ҳуқуқини ва кенг имкониятларини назарда тутди.

Шахс таълим хизматларининг яратувчиси сифатида тегишли малака даражасини олгач, таълим, моддий ишлаб чиқариш, фан, маданият ва хизмат кўрсатиш соҳасида фаолият кўрсатади ва ўз билими ва тажрибасини ўргатишда иштирок этади.

Давлат ва жамият кадрлар тайёрлаш тизими амал қилиши ва ривожланишининг кафиллари, юқори малакали рақобатбардош мутахассисларни тайёрлаш бўйича таълим муассасаларининг фаолиятини уйғунлаштирувчи сифатида фаолият кўрсатади.

Фуқароларнинг билим олиш, касб танлаш ва ўз малакасини ошириш ҳуқуқлари рўёбга чиқарилишига;

Давлат грантлари ёки пуллик-шартномавий асосда олий таълим ва олий ўқув юртидан кейинги таълим олиш ҳуқуқига;

Таълим олувчиларнинг ўқиши, турмуши ва дам олиши учун шарт-шароитлар яратиш борасидаги вазифалар ҳал этилишида жамоатчилик бошқарувини ривожлантиришга;

Соғлиқ ва ривожланишда нуқсони бўлган шахслар таълим олишига кафолат берадилар.

Узлуксиз таълим кадрлар тайёрлаш тизимининг асоси, Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминловчи, шахс, жамият ва давлатнинг иқтисодий, ижтимоий, илмий-техникавий ва маданий эҳтиёжларини қондирувчи устувор соҳадир.

3.1.2. Узлуксиз таълимни ташкил этиш ва ривожлантириш принциплари

таълимнинг устуворлиги унинг ривожланишининг биринчи даражали аҳамиятга эга эканлиги, билим, таълим ва юксак интеллектнинг нуфузи;

таълимнинг инсонпарварлашуви инсон қобилиятларининг очилиши ва унинг таълимга нисбатан бўлган турли-туман эҳтиёжларининг қондирилиши, миллий ва умумбашарий кадриятлар устуворлигининг таъминланиши, инсон, жамият ва атроф-муҳит ўзаро муносабатларининг уйғунлашуви;

таълимнинг миллий йўналтирилганлиги таълимнинг миллий тарих, халқ анъаналари ва урф-одатлари билан узвий уйғунлиги, Ўзбекистон халқларининг маданиятини сақлаб қолиш ва бойитиш, таълимни миллий тараққиётнинг ўта муҳим омили сифатида эътироф этиш, бошқа халқларнинг тарихи ва маданиятини хурматлаш;

иқтидорли ёшларни аниқлаш, уларга таълимнинг энг юқори даражасида, изчил равишда фундаментал ва махсус билим олишлари учун шарт-шароитлар яратиш.

3.1.3. Узлуксиз таълим соҳасидаги ислохотлар қуйидагиларни назарда тутди:

давлат ва нодавлат таълим муассасаларининг ҳар хил турларини ривожлантириш;

мажбурий умумий ўрта таълимдан ўрта махсус, касб-ҳунар таълимига ўтилишини таъминлаш;

илғор технологияларни кенг ўзлаштириш, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар, чет эл инвестициялари кўламларининг кенгайиши, тадбиркорлик, кичик ва хусусий бизнесни ривожлантириш билан боғлиқ янги касб-ҳунар ва мутахассисликлар бўйича кадрлар, шу жумладан бошқарув тизими кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш;

таълимни бошқариш тизимини такомиллаштириш, жамоат бошқаруви шакллари ривожлантириш, таълим муассасаларини минтақалаштириш;

таълим жараёни ва кадрлар тайёрлаш сифатига холис баҳо бериш тизимини яратиш ва жорий этиш;

узлуксиз таълимни фан ва ишлаб чиқариш билан интеграциялаштиришнинг пухта механизмларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

туб ерли миллатга мансуб бўлмаган шахслар зич яшайдиган жойларда улар ўз она тилларида таълим олишлари учун ташкилий ва педагогик шарт-шароитлар яратиш;

3.1.4. Узлуксиз таълим тизими ва турлари

мактабгача таълим;

ўрта махсус, касб-ҳунар таълими;

олий ўқув юртидан кейинги таълим;

мактабдан ташқари таълим.

Умумий таълим дастурлари: мактабгача таълим, бошланғич таълим (I-IV синфлар), умумий ўрта таълим (I-IX синфлар), ўрта махсус, касб-ҳунар таълимини қамраб олади.

Мактабгача таълим

Мактабгача тарбияни ривожлантириш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим бўлади:

мактабгача таълимнинг самарали психологик-педагогик услубларини излаш ва жорий этиш;

замонавий ўқув-услубий қўлланмалар, техник воситалар, ўйинчоқлар ва ўйинлар яратиш ҳамда уларни ишлаб чиқариш;

мактабгача муассасаларнинг ҳар хил турлари учун турли вариантлардаги дастурларни танлаб олиш, мактабгача тарбиянинг барча массалалари бўйича малакали консультация хизмати кўрсатиш имкониятини яратиш;

Умумий ўрта таълим

Умумий ўрта таълимнинг янгича тизими ва мазмунини шакллантириш учун қуйидагилар зарур:

юқори малакали педагог кадрлар тайёрлаш;

ўқувчиларнинг қобилиятлари ва имкониятларига мувофиқ равишда таълимга табақалаштирилган ёндашувини жорий этиш;

ўқувчилар касб-ҳунар танлайдиган ва психологик-педагогик жиҳатдан маслаҳатлар оладиган марказлар тармоқларини ташкил этиш.

Умумий ўрта таълим негизида ўқиш муддати уч йил бўлган мажбурий ўрта махсус, касб-ҳунар таълими узлуксиз таълим тизимидаги мустақил турдир.

Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими йўналиши академик лицей ёки касб-ҳунар коллежи ўқувчилар томонидан ихтиёрий танланади.

Академик лицейларда ўқувчилар ўзлари танлаб олган таълим йўналиши бўйича (гуманитар, техника, аграр ва бошқа соҳалар) билим савияларини ошириш ҳамда фанни чуқур ўрганишга қаратилган махсус касб-ҳунар кўникмаларини ўзларида шакллантириш имкониятига эга бўладилар. Бу кўникмаларни ўқишни муайян олий таълим муассасаларида давом эттириш ёки меҳнат фаолиятида рўёбга чиқаришлари мумкин.

Касб-ҳунар коллежлари жиҳозланганлик даражаси, педагогик таркибнинг танланганлиги, ўқув жараёнининг ташкил этилиши жиҳатидан янги типдаги таълим муассасалари ҳисобланади. Улар бир ёки бир неча замонавий касб-ҳунарни эгаллаш ҳамда тегишли ўқув фанларидан чуқур назарий билим олиш имконини беради.

Ўрта махсус, касб-ҳунар таълимини ташкил этиш ва ривожлантириш учун қуйидагилар зарур:

соҳа учун олий таълим муассасаларининг, ишлаб чиқариш, фан ва маданият соҳасининг мутахассисларини жалб этган ҳолда юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашни, шу жумладан чет элларда тайёрлаш ва қайта тайёрлашни ташкил этиш;

ўрта махсус, касб-ҳунар таълими ўқув муассасалари учун таълим ва касб-ҳунар дастурлари, ўқув-услубий мажмуалар ишлаб чиқиш;

касб-ҳунар коллежларида тайёрланадиган мутахассисларга нисбатан ихтисос ва касб-ҳунар, малака талабларининг рўйхатини ишлаб чиқиш;

академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежларининг моддий-техника ва ахборот базаларини мустаҳкамлаш.

Олий таълим ўрта махсус, касб-ҳунар таълими негизига асосланади ҳамда икки (бакалаврият ва магистратура) босқичга эга.

Бакалавриат мутахассисликлар йўналиши бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган, таълим муддати камида тўрт йил давом этадиган таянч олий таълимдир.

Магистратура аниқ мутахассислик бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган, бакалавриат негизида таълим муддати камида икки йил давом этадиган олий таълимдир.

Икки босқичли олий таълим тизимини ташкил этиш ва ривожлантириш учун қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

олий таълим муассасалари учун профессор-ўқитувчи кадрлар тайёрлаш, шу жумладан чет эллардаги етакчи ўқув ва илмий марказларда тайёрлаш;

олий таълим муассасалари бошқарувини такомиллаштириш, бу муассасаларнинг мустақиллигини кучайтириш, муассислар, васийлар кенгашлари, жамоат назорат кенгашлари шаклидаги жамоат бошқарувини жорий этиш;

ўқишни, мустақил билим олишни индивидуаллаштириш ҳамда дистанцион таълим тизими технологияси ва воситаларини ишлаб чиқиш ва ўзлаштириш;

халқнинг бой маънавий ва интеллектуал мероси ва умумбашарий кадриятлар асосида таълимнинг инсонпарварлик йўналишини таъминлаш.

Олий ўқув юртидан кейинги таълим жамиятнинг олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрларга бўлган эҳтиёжларини қондиришга, шахснинг ижодий таълим-касб-хунар манфаатларини қаноатлантиришга қаратилган.

Яқуний давлат аттестацияси натижаларига кўра тегишли равишда фан номзоди ва фан доктори илмий даражаси берилиб, давлат томонидан тасдиқланган намунадаги дипломлар топширилади.

«Таълим тўғрисида»ги Қонунга ҳамда мамлакатни ижтимоий ва иқтисодий ривожлантириш истиқболларига мувофиқ олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрларни тайёрлаш ва аттестациядан ўтказиш тизимини такомиллаштириш;

ривожланган мамлакатларнинг илғор таълим муассасалари ва илмий марказларида устувор йўналишлар бўйича олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар тайёрланиши учун шароитлар яратиб бериш;

Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш

Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш тизимини ташкил этиш ва ривожлантириш учун қуйидагилар зарур:

юқори малакали ўқитувчи-мутахассис кадрлар тайёрлаш ва соҳани улар билан тўлдириб боришни таъминлаш;

кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш таълим муассасаларини давлат аттестацияси ва аккредитациясидан ўтказиш тизимини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш;

профессионал тренингнинг илғор технология ва ускуналарини, шунингдек мураккаб, фан ютуқларини талаб қилувчи технология жараёнлари имитаторларини ишлаб чиқиш, яратиш ва амалий ўзлаштириб олиш.

Болалар ва ўсмирларнинг таълимга бўлган, якка тартибдаги, ортиб боровчи талаб-эҳтиёжларини қондириш, уларнинг бўш вақтини ва дам олишини ташкил этиш учун давлат органлари, жамоат ташкилотлари, шунингдек бошқа юридик ва жисмоний шахслар маданий эстетик, илмий, техникавий, спорт ва бошқа йўналишларда мактабдан ташқари давлат ва нодавлат таълим муассасаларини ташкил этадилар.

таълим бериш ва камол топтиришга йўналтирилган хизматлар кўрсатувчи муассасалар тармоғини кенгайтириш ва бундай хизматлар турларини кўпайтириш;

ўқувчиларнинг бўш вақтини ташкил этишнинг, шу жумладан оммавий спорт ва жисмоний тарбия-соғломлаштириш тадбирларининг, болалар туризмининг, халқ ҳунармандчилигининг мавжуд турлари ва шакллари тақомиллаштириш, миллий турлари ва шакллари тиклаш ҳамда амалиётга жорий этиш.

Кадрлар тайёрлаш миллий модели салмоқли элемент сифатида фанни ўз ичига олади, бу соҳада:

олий малакали илмий ва педагог кадрлар тайёрлаш амалга оширилади;

мамлакатимиз илм-фанининг жаҳон илм-фанига интеграцияси содир бўлади, замонавий илм-фан ва технологияларнинг энг муҳим муаммоларини ҳал этиш учун илмий ютуқлар ва кадрларни халқаро миқёсда алмашинув амалга оширилади.

илғор педагогик технологияларни яратиш ва ўзлаштириш юзасидан мақсадли инновация лойиҳаларини шакллантириш ва амалга ошириш йўли билан илм-фаннинг таълим амалиёти билан алоқасини таъминлаш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш;

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини самарали тарзда бажаришни таъминлаш юзасидан илмий-тадқиқот ишларини олиб бориш;

таълим муассасаларида илмий-тадқиқот ва илмий-педагогик ишлар даражасини баҳолашга замонавий ёндашувни рўёбга чиқариш, илмий тадқиқотлар ва технологик ишланмалар натижалари тижоратлашуви асосида олимларнинг обрў эътибори ва ижтимоий мақомини ошириш;

фан ва технологиялар соҳасидаги фаолиятни маънавий ва моддий рағбатлантириш тизимини ишлаб чиқиш, талабалар ва ёш олимларнинг илмий ютуқлари учун махсус мукофотлар ва совринлар таъсис этиш, махсус стипендиялар сонини кўпайтириш, ёшлар илмий-техника ижодиётининг доимий ишлайдиган кўргазма ва экспозицияларини ташкил этиш.

Ишлаб чиқаришнинг талаб-эҳтиёжлари кадрлар тайёрлаш тизимининг йўналиши, даражаси ва миқёсларини шакллантиради, касб тайёргарлигининг мақсади, вазифалари ва мазмунини белгилайди, малака талабларини илгари суради, таълимнинг мувозий технологиялари ва шаклларини танлашни тақозо этади. Ишлаб чиқариш пировард натижада кадрларнинг сифати ва рақобатбардошлигига баҳо беради:

турли савия ва малакадаги мутахассисларга бўлган талаб-эҳтиёжни шакллантиради;

муассис, васий, донор, ҳомий тариқасида айрим мутахассисларни ва гуруҳларни мақсадли тайёрлашни, шунингдек турли тип ва даражадаги ўқув юртларини молиялашда қатнашади;

Ишлаб чиқаришнинг кадрлар тайёрлаш тизимидаги мавқеини кучайтириш куйидаги йўллар билан таъминланади:

кадрлар тайёрлаш ҳамда биргаликда илмий-технология ишланмаларини олиб боришда корхоналарнинг ишлаб чиқариш салоҳиятидан фойдаланиш;

ишлаб чиқаришнинг талаб-эҳтиёжларини инобатга олиб, техника ва технологияларни ривожлантиришнинг янги йўналишлари бўйича кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш;

педагог кадрларнинг илғор технологиялар соҳасидаги малакасини бевосита ишлаб чиқаришда мунтазам ошириб бориш;

ишлаб чиқариш амалиётини ўтиш учун таълим олувчиларни иш жойлари билан таъминлаш;

Кадрлар тайёрлаш тизимини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари

Таълимнинг узлуксизлигини таъминлаш

Таълим муассасаларини ҳудудий йўналишга ўтказиш ва таркибий тузилмасини ўзгартириш иши амалга оширилади. Узлуксиз таълим тизимини ривожлантириш ва унинг самарадорлигини баҳолаш мониторинги амалга оширилади.

Педагог ва илмий-педагог кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш

Олий таълим муассасаларида давлат таълим стандартларига мос юқори малакали ўқитувчилар тайёрлаш бўйича махсус факультетлар,

шунингдек республика вилоятларида умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълими учун ўқитувчилар ва мутахассислар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш юзасидан махсус марказлар ташкил этилади.

Кадрларни ўқитиш ва тарбиялаш миллий тикланиш принциплари ва мустақиллик ютуқлари, халқнинг бой миллий, маънавий ва интеллектуал салоҳияти ҳамда умумбашарий қадриятларга таянган, инсонпарварликка йўналтирилган таълимнинг мазмуни давлат таълим стандартлари асосида ислоҳ қилинади. Таълим олувчининг шахсига, унда таълим ва билимларга бўлган иштиёқни кучайтиришга, мустақил иш тутишни, ифтихор ва инсоний қадр-қиммат туйғусини шакллантиришга алоҳида эътибор берилади.

Барча соҳаларда маънавий-ахлоқий тарбия ва маърифий ишларни кенг йўлга қўйиш

Ўзбекистон мустақиллиги принципларига садоқатли ҳамда жамият таракқиётига муносиб ҳисса қўшишга қодир шахсни шакллантириш мақсадида таълим муассасалари ота-оналар, оила, маҳалла қўмиталари, Республика Маънавий тарғибот маркази, Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази, жамоат ташкилотлари, фондлар билан ўзаро пухта ҳамкорлик қиладилар.

(Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 9 апрелдаги ЎРҚ-87-сонли Қонунтаҳририда — ЎР ҚХТ, 2007 й., 15-сон, 150-модда)

Иқтидорли болалар ва истеъдодли ёшларни аниқлаш ва ўқитиш услубияти, психологик-педагогик ва ташкилий шароитлари яратилади, бундай болалар ва ёшларга оид маълумотларнинг республика банки ва мониторинги шаклланади. Махсус ўқув дастурлари ва прогрессив педагогик технологиялар ишлаб чиқиш учун энг яхши педагог ва олимлар жалб қилинади, ўқув-тарбия жараёнида уларнинг фаол иштироки таъминланади. Фан ва техникани, сиёсат ва иқтисодиётни, маданият ва санъатни ўргатиш марказлари қабилидаги ҳамда миллий (элита) таълим муассасалари ташкил этилади.

2. Узлуксиз таълим тизимида муסיқий фанларини ўқитишда инновациялар.

“Муסיқа таълими” таълим йўналишида таълим олаётган талабаларнинг ақлий имкониятларини ўстириш, уларда бадиий эстетик борликни бутун таровати ва жозибаси билан ҳис этишни тарбиялаш муҳим педагогик-психологик вазифа бўлиб, устоз-мураббийлардан тинимсиз меҳнат ва ташаббускорликни талаб этади.

Олий таълим тизимида ўқитиладиган муסיқий фанларнинг изчиллик ва мантиқийлик асосида режалаштирилган бўлиб, бакалаврият босиқичи талабаларида ақлий имкониятларни маълум тизим асосида ривожлантириб боришга йўналтирилган.

Мутахассислик фанлари қаторига кирувчи “Мақом асослари”, “Анъанавий хонандалик”, “Чолғу ижрочилиги ва ансамбли”, “Вокал ва замонавий муסיқа”, “Ўзбек халқ муסיқа ижоди”, “Хор ва хоршунослик”, “Чолғушунослик” ва қолаверса “Муסיқа назарияси”, “Гармония”, “Муסיқа асарлари таҳлили”, “Сольфеджио” каби фанлар талабаларнинг муסיқий билим ва тафаккурини, идрокини ўстиришда кенг имкониятлар эшигини очади.

Кейинги йилларда халқимизнинг маданий меросини, жумладан муסיқий кадриятларни ўрганиш, тиклаш ва ривожлантириш учун кенг имкониятлар яратилди. Айниқса, санъат олийгоҳлари талабалари орасида мумтоз муסיқа намуналари - мақомларни, халқ ашулалари ва куйларини ўрганиш, миллий созларимизда чалиш истаги ортиб бормоқда. Ана шулар эътиборга олиниб, Республикамизда фаолият кўрсатаётган олий ўқув юртларининг ўқув режаси ҳам такомиллаштирилиб, муסיқий фанларга ажратилган соатлар кўпайтирилмоқда.

Мазкур фанлар сарасига “Чолғушунослик” фанини ҳам киритиш жоиздир. Ушбу фан асосан миллий созларимизнинг пайдо бўлиши тарихи, шаклланиши, тузилиши ва уларнинг ҳозирги муסיқа ижрочилигидаги ўрни ҳақида маълумот беришга йўналтирилди.

Фан орқали талабаларда миллий чолғуларнинг анъанавий ва таъмирланган нусхалари, тузилиши ва ижро этиш маҳоратини шакллантириш, шунингдек, уларда халқимизнинг бой муסיқий ижоди ҳақида билим ва тасаввурларни оширишдан иборат.

Дарслар жараёнида миллий созларнинг гуруҳларга бўлиниши камонли созлар, нохун билан чалинадиган, пуфлаб чалинадиган ҳамда зарбли созлар ҳақида талабаларга кенг маълумот берилади. Шунингдек, гуруҳлардаги ҳар бир чолғу асбобининг тузилиши, парда хусусиятлари (аппликатураси) анъанавий ва академик (таъмирланган) турларини таққослаш йўли билан уларнинг ижро хусусиятлари таҳлил этилади.

Шунингдек, миллий созларимизнинг бастакорлик ижодиёти билан ўзаро муносабати, уларни якка ва ансамбл (жамоа бўлиб) чалиш имкониятлари ҳамда чолғуларимизнинг ўтмиши ва ҳозирги замон устоз ижрочилари ижоди билан бакалаврларни таништириш кўзда тутилган. Шу билан бирга миллий созларнинг умумтаълим мактабларида муסיқа маданияти дарсини ўтишдаги имкониятлари борасида ҳам кенг маълумот берилади.

Шуни айтиш жоизки, “Чолғушунослик” фани мусиқа мутахассислиги бўйича таълим олаётган талабаларнинг касбий билимлари ва дунёқарашини бойитиш билан бирга, уларнинг миллий мусиқий меросимиз, мақомларга бўлган қизиқишларини оширади, ўз касбларига бўлган муҳаббат ва эътиқодларини янада мустаҳкамлайди ва шу орқали тафаккур ҳамда идрокни тарбиялашга олиб келади.

Мазкур дарс жараёнида талабалар жамоа бўлиб мусиқий асарларни чаладилар ва чолғушунослик фани бўйича эгалланган назарий билимларни амалга тадбиқ этадилар.

Миллий созларимизнинг пайдо бўлиш тарихи ўзбек миллий давлатчилигининг шаклланиши тарихи билан муштаракдир. Манбалардан маълумки, миллий мусиқа чолғу асбобларимизнинг тарихи олис замонларга бориб тақалар экан, яъни, эрамиздан аввалги XIII минг йилликдаёқ, дастлаб урма зарбли чолғулар сўнгра шовқинли созлар пайдо бўла бошлаган. Нега айнан урма зарбли созлар илк бор кашф этилишини буюк олимлар энг қадимги меҳнат қўшиқлари - ишнинг ритмик тузилиши билан бевосита боғлиқликда юзага келганидан, дея изоҳлайдилар¹¹. Кейинроқ халқ усталари томонидан қамиш ёки бамбук поясидан сурнай, най, ҳуштак, шақилдоқ ва чилтор (арфа) сингари чолғулар ясалади. Маълум муддатдан сўнг торли мезробли ва торли камонли мусиқа чолғулари яратилади. Кейинчалик кўп асрлик маданий таракқиёт жараёнида ўзига хос тузилиш ва жарангдорликка эга бўлган дутор, танбур, рубоб, ғижжак, чанг сингари анъанавий созлар ижод қилинган. Дунё эндигина оҳангни кашф эта бошлаганида Турон заминида анчагина ютуқлар қўлга киритилганининг ўзиёқ мусиқий меросимизнинг шажараси жуда узоқлигига ишонч ҳосил қилиш мумкинлигини изоҳлойди.

Жамиятнинг эволюцион ривожланиши жараёнида халқ чолғучилари Марказий Осиё ва Яқин Шарқ мамлакатлари халқларининг турмуши ва меҳнат фаолиятига сингиб инсон фаолиятининг ажралмас таркибий қисмига айланиб қолди ва бу чолғулардан халқлар ўз миллий маросим ҳамда оилавий байрамларида кенг фойдаланиб келишган. Шубҳасиз, бу даврда чолғу ижрочилиги санъати ҳам маълум даражада ривожланиш босқичига кўтарилиб, халқ орасидан моҳир ва истеъдодли якканавоз созандалар етишиб чиқади. Шундан сўнг якканавозлик ижрочилиги билан бир қаторда аста-секин жўрнавозлик ижрочилиги ҳам шаклланиб омма орасида тарқала бошлади.

¹¹ Абдуллаева С. Современные азербайджанские музыкальные инструменты. Баку. 1984 г., С.5.

Талабаларнинг муסיқий тафаккури ва идрокни юксалтиришнинг ахборот технолгиялари яна бир воситадир. Миллий қадриятлар, айниқса мумтоз муסיқа асосида олий муסיқа таълимида таҳсил олаётган бакалаврларнинг ақлий имкониятларини, уларда муסיқий тафаккур ва идрокни юксалтириш учун барча мавжуд иш усулларини қўллаш тақозо этилмоқда. Шу жумладан, ҳозирги шароитда таълим соҳасига илғор ахборот ва педагогик технологияларнинг жадал кириб келаётганлиги сабабли, мақомларнинг жозибали, мафтункор, ўзига жалб этувчи, тингловчининг ҳиссиётларига таъсир этиб, унда турли кайфият ва кечинмаларни уйғотувчи кучини бакалаврларга ушбу воситалар орқали яққол кўрсатиш, уларда мумтоз муסיқамизга нисбатан меҳр-муҳаббатни уйғотиш ўта муҳимдир.

Муסיқа таълими тизимида талабалар билан ишлаб, уларда муסיқий тафаккур ва идрокни юксалтириш учун инновацион педагогик технологиялардан самарали фойдаланиш мумкин.

Яқин вақтларгача ўқув машғулотларида қўлланиб келинган аудио ва видеотехника воситалари фақатгина берилган муסיқий материал: мақом шўъбалари ҳамда турли муסיқа жанрларига хос асарларни эшиттириш ва кўрсатиш имконига эга, холос. Бироқ, бугунги кунда ушбу воситалар изланувчан ўқитувчи ва талабаларни қониқтирмайди.

Бугунги кун талаби даражасида ёндашиб, олий муסיқа таълимида муסיқий фанларни амалий машғулотини ўқитиш жараёнида талабалар билан ишлаш фаолиятини олиб кўрадиган бўлсак, фан доирасида берилган мақом асарининг нота матнини таҳлилий ўрганиш, ноталарни номлари билан аниқ интонацияда куйлаш, асарда учрайдиган турли интерваллар, динамика ва ижро суръатини аниқ тасаввур этган ҳолда куйлаш, шунингдек, ноталарни сольфеджио қилиб куйлаш талаб этилади.

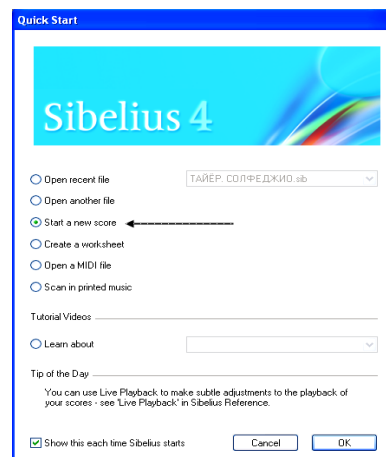
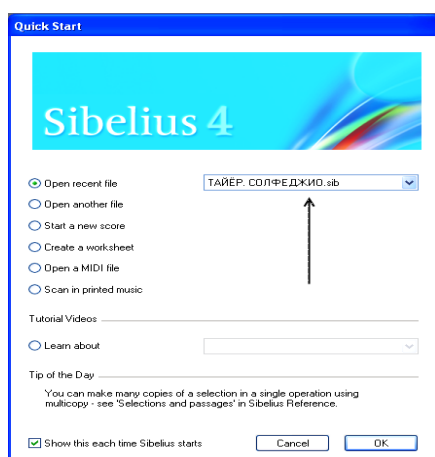
Бундан ташқари, асарда учрайдиган мураккаб парчаларни алоҳида машқ қилиш, асарлар ва уларнинг парчаларини таҳлилий тинглаб ўз хулосасини чиқариш вазифаси қўйилади. Бу кўпқиррали бадиий муסיқий фаолиятни юқори савияда бажариш учун нота ижросини кузатиш, тинглаш ва кўриш, яъни аудиовизуал идрок этиш мақсадга мувофиқ.

Ушбу таълимий вазифаларнинг барчасини юқори савияда амалга оширишда энг охириги компьютер дастурлари қўл келади. Мазкур замонавий компьютер дастурлари сирасига ҳозирги кунда дунё муסיқа амалиётида кенг тарқалган ва қўлланилаётган **“Финал”** (*“Finale”*) ҳамда **“Сибелиус”** (*“Sibelius”*) нота матн муҳаррири дастурининг 1 – 6 версияларини мисол қилиб келтириш мумкин. Ушбу компьютер дастурлари замонавий муסיқа амалиётини унинг назарий асосларига таянган ҳолда амалий тарзда акс эттириш имконига эгадир.

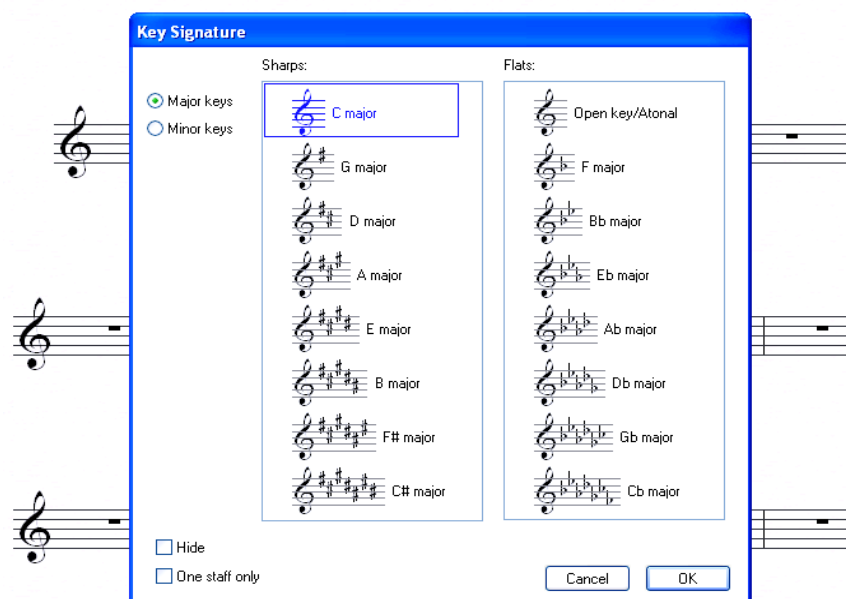
Жумладан, “*Sibelius 4*” нота матн муҳаррири дастури воситасида:

- нота йўлига нотани ёзиш;
- уни таҳрир қилиш;
- тинглаш жараёнида қайси нота ижро этилаётганлигини реал тарзда кузатиб бориш;
- муסיқа асарини бошқа тоналликка транспозиция қилиш;
- муסיқа асарини олдинги тоналлигига қайтариш;
- маълум нота матнини нусхалаш;
- тингланган муסיқа асарининг нотасини автоматик тарзда экранда намойиш этиш ва зарур бўлганда қоғозда босиб чиқариш ҳамда бошқа кўпгина операцияларни бажариш мумкин.

Дастурни ишга туширишда дастлаб экранда барча вазифалар аниқ кўрсатилади. Шунда улардан бири танланади, масалан, агар тайёр материал олинандиган бўлса, унда чап томон юқоридаги биринчи ёзув белгиланиб, *OK* белгиси босилади (3-расмга қаралсин).

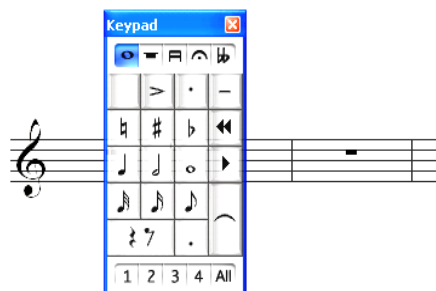
Агар янги бет очиб нота ёзиш талаб этилса, чап томондаги юқоридан пастга томон учинчи қатордаги ёзув белгиланади ва *OK* белгиси босилади. Нота ёзиш учун нота йўли акс эттирилган саҳифа очилгач тоналлик белгиланади масалан, до мажор. Ушбу белгиланган вазифалар дарҳол нота матнида ўз ўрнида пайдо бўлади ва талаба онгида маълум дастлабки назарий билимлар акс этишига имкон яратади. Бу эса айнан мақомлар муסיқасига кизиққан, иқтидорли талабаларнинг фан бўйича назарий билимлари мустаҳкамланиши баробарида уларда тафаккур ва идрок билиш жараёни юксалишига, амалий кўникмалар шаклланишига шарт-шароитни кенгайтириб, муסיқий билим олишга нисбатан эҳтиёж ва мотивацияни кучайтиради.

Сўнгра ўлчов кўйилади, масалан $4/4$.

Ниҳоят, махсус экран кўрсаткичи (ёрдамчи клавиатура) воситасида нота матни нота йўлига бирин-кетин жойлаштирилади.

Бундан ташқари, талаба ўзи учун муҳим бўлган муסיқа парчасини ушбу дастур орқали компьютерда ёзиб, ўз ижросидаги хатони кўриши ва тузатиши, уни махсус дастурли синтезаторда ижро эттириб тинглаши ва ўз фаолиятини баҳолаши, турли жанр ва услубларга хос бўлган асарларни ёки уларнинг парчасини таҳлилий тинглаши ҳамда асар борасида маълум хулосаларга келиши мумкин. Бу эса талабалар билан ишлашда юқори натижаларга эришишда муҳим омил бўлади.

Хулосалар ва таклифлар

1. Кейинги йилларда мусиқа таълими йўналиши талабаларида маънавий юксалиш яққол кўзга ташланмоқда. Бунинг замирида ўзбек халқининг миллий ва тарихий маданий тараққиёти, юқори даражадаги маънавияти, миллий кадриятларимиз, мусиқага нисбатан шаклланган юксак ҳурмат-эҳтиром ва гўзал анъаналарнинг таъсири бор.

2. Мусиқа ижрочилигида талабанинг ўзи предмет фаолияти, яъни субъект эмас, балки объект сифатида иштирок этади. Демак, фақат бошқа кишилар (профессор-ўқитувчи, мураббий, мусиқа раҳбари, ўртоқлари) эмас, ўзи учун ҳам тадқиқот объекти ҳисобланади.

3. Талабаларда тафаккур ва идрок шаклланишини тарбиялашда уни жисмоний ва психологик жиҳатдан тайёрлашни йўлга қўйиш вазифаларини тўғри ҳал этиш зарур.

4. Анъанавий кўшиқчилик ва мусиқа тарихи машғулотида Шарк алломаларининг мумтоз мусиқаси ва унинг тарихий тараққиёти босқичлари борасидаги фикр, ғоя ва қарашларидан кенг фойдаланиш - талаба-ёшларнинг умумий касбий ўсиши, камолотга эришуви ҳамда миллий маданий меросимизга ижобий муносабати шаклланиши учун кенг имконият яратади.

5. Мумтоз мусиқани тинглаш ва куйлаш бакалаврдан жисмоний ва психологик кучланишни талаб қиладиган фаолият соҳасидир.

6. Мусиқа ижрочилиги фаолиятининг якуний натижасини бакалавр онгида мусиқа борасида шаклланган фикр ва тасаввурлар, қолаверса, мусиқа ижрочилиги кўрик-танловлари, концертлар ташкил этади. Ушбу жамоавий бадий фаолият турлари талабаларнинг ҳар томонлама такомиллашган, баркамол, ақлан етук бўлиб етишишларига ёрдам беради.

Айниқса, мусиқани чуқур ва пухта ўзлаштириш талабаларнинг тафаккур ва идрокини такомиллаштириши ҳамда уларда касбий етукликни таъминлашда юқори натижаларга олиб келиши муқаррар.

Тадқиқот натижасида олинган илмий амалий тавсиялар

Олиб борилган мазкур илмий тадқиқот натижаси асосида кузатиш ва ўрганишлардан келиб чиқиб, қуйидаги илмий хулосалар баён этилади:

- Талабаларга мусиқа мусиқаси ҳақида маълумот беришда ўтмиш алломаларимизнинг мусиқа ҳамда унинг инсон руҳиятига ижобий таъсири борасида маълумотлар беришни босқичма-босқич амалга ошириб бориш;

- Талабаларда мумтоз мусиқани ўрганиш билан боғлиқ учрайдиган объектив ва субъектив қийинчиликларни бартараф этиш;

- Мунтазам амалга ошириладиган мусиқа шўъбалари ижроси жараёнида иродавий чиниқишни тарбиялаш;

- Олий таълим муассасаларининг мусиқа таълими йўналишида “Мақом асослари”, “Анъанавий хонандалик” ва “Мусиқа тарихи”, “Ўзбек халқ мусиқа ижоди” каби фанларини ўқитиш сифатини замонавий мультимедия воситалари ёрдамида амалга ошириш;

- олий ўқув юртлари бакалаврлари ўртасида мусиқа ижрочилиги бўйича кўрик - танловлар сонини кўпайтириш ҳамда уларнинг сифатига эътиборни қаратиш;

- педагогика олий ўқув юртларида мумтоз мусиқаси бўйича тарғибот ва ташвиқот ишларини мунтазам олиб бориш, яъни таниқли, эл севган хонанда ва созандалар, бастакорлар, мақомдон устозлар билан суҳбат ва кечаларни мунтазам ташкил қилиш;

- Педагогика олий ўқув юртлари кафедраларининг профессор - ўқитувчилари томонидан ота-оналар ва талабалар ўртасида мумтоз мусиқаси ва унинг инсон камолотида тутган ўрни мавзусига оид суҳбат, дебат, мунозара ва диспутлар ташкил қилиш;

- Олий ўқув юрти талабалари учун профессор-ўқитувчилар томонидан мусиқа бўйича суҳбат, маъруза-концертлар, кўргазмали чиқишлар ташкил қилиш ва ўтказиш;

Юқоридаги илмий-услубий ва ташкилий тадбирлар маълум меъёр, мавжуд талаблар доирасида бажарилса, бакалаврларда мусиқий тафаккур ва идрокни шакллантириш имкониятлари янада кенгаяди.

Назорат саволлари:

1. Узлуксиз таълим тизимида мусиқий фанларини ўқитишда инновацияларни айтиб беринг.

2. Миллий созларимизнинг пайдо бўлиш тарихини айтиб беринг.

3. Талабаларнинг мусиқий тафаккури ва идрокини юксалтиришнинг ахборот технолгиялари восита сифатида эканлигига изоҳ беринг.

4. “**Финал**” (*“Finale”*) ҳамда “**Сибелиус**” (*“Sibelius”*) нота матн муҳаррири дастурининг 1 – 6 версиялари ҳақида гапириб беринг.

5. “**Sibelius 4**” нота матн муҳаррири ҳақида гапириб беринг.

6. Анъанавий қўшиқчилик ва мусиқа тарихи машғулотида Шарқ алломаларининг мумтоз мусиқаси ва унинг тарихий тараққиёти босқичлари борасидаги фикр, ғоя ва қарашларини айтиб беринг.

7. Узлуксиз таълимни ташкил этиш ва ривожлантириш принципларини санаб беринг.

8. Узлуксиз таълим соҳасидаги ислохотлар нималарни назарда тутди.

9. Узлуксиз таълим тизими ва турларини санаб беринг.

10. Кадрлар тайёрлаш тизимини ривожлантиришнинг асосий йўналишларини айтиб беринг.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Музыкальная психология: Учебное пособие. / автор сост. Кадиров Р.Г., -Т. Музыка, 2005. -80 с.

2. Д.Соипова Мусиқа ўқитиш назарияси ва методикаси. Ўқув кўлланма. -Т. 2009 ЎзДК.

3.С.Бегматов, Д.А.Каримова Қ.МАмиров -Т. Ғофур Ғулом нашриёти, 2008 й.

4-мавзу: Ўзбек халқ чолғуларининг тарихи, таснифи ва такомиллашув жараёнлари.

1. Ўзбек халқ чолғуларининг келиб чиқиш тарихи, шаклланиш жараёнлари

2. Халқ чолғу асбобларининг таснифи ва такомиллашув жараёни

Таянч тушунчалар: Ўзбек халқ чолғулари, халқ чолғу асбоблари, мусиқа чолғулари асбоблари, “Наврўз”, “Лола сайли”, “Ҳосил байрами”, “«Қовун сайли”, “Узум сайли” каби мавсумий байрамлар.

1. Ўзбек халқ чолғуларининг келиб чиқиш тарихи, шаклланиш жараёнлари.

Мусиқа чолғуларида ҳар бир халқнинг миллий ўзига хос хусусиятлари, анъанаси, урф-одат ва қадриятлари ўз ифодасини топганки, улардан тараладиган овоз ҳам шунга мослашган. Мусиқий чолғуларда ижрочилик санъати инсоният маънавиятини тараннум этувчи восита сифатида халқ ижодиёти маъсули бўлиб, азал-азалдан омма орасида шаклланиб, ривожланиб келмоқда. Миллий чолғулар моҳир соз усталари томонидан тобора мукаммаллаштирилиб, жаранглилиги, мусиқавийлиги ва оҳангдорлиги билан ажралиб турибди. Мусиқий чолғулар тарихий ривожланиш давомида уларга нисбатан талаб ва эҳтиёжни ошиб бориши билан уларнинг таълимий ва тарбиявий томонларига ҳам эътибор шу қадар кучайиб бормоқда.

Халқ чолғулари узок ўтмишда пайдо бўлган. Маълумотларга қараганда, дастлабки мусиқа чолғулари эрамиздан аввалги XIII минг йилликда дунёга келган, деб тахмин қилинмоқда. Мусиқа чолғулари оиласи тарихида дастлаб урма зарбли чолғулар пайдо бўлган. Бунинг асосий сабаби энг қадимги ибтидоий одамларнинг меҳнатини ижодий маҳсулидир. Илк иптидоий одалар ҳайвонларни қорин тўйғазиш ғамида йиртқич ҳайвонларни

хам турли ов усулларидан фойдаланган ҳолда қўлга киритишга ҳаракат қилган. Ҳайвонларнинг терисини қуриган дарахтнинг кундасини устига қолдириб кетган. Жазирма иссиққа тери қотиб қолган. Кейинги сафар одамлар келиб, терини олишга ҳар қанча ҳам уринсада, бироқ, олаолмаган. Кейин турини устига қўли ёки бирор таёқ ёки чўп билан урса у ўзидан баланд ва ёқимли садо чиқарган ва унинг кейинчалик довул деб атаганлар. Ундан кейин шовқинли чолғулар пайдо бўлди, ижрочилар қарсақ чалиб ритмни таъкидлаган, шовқинли чолғулар таъсирини кўпайтирганлар. Ижрочи аёлларнинг чапак зарблари ўзига хос, такрорланмас гўзал ҳолатни вужудга келтирган. Шундай меҳнат жараёнларида одамларнинг онги табиийки куй, оҳанг, қўшиқ билан банд бўлган. Самарали меҳнат натижасида қўшиқлар пайдо бўла бошлаган ва улар секин-аста оғиздан-оғизга, отадан-ўғилган, онадан-қизга ўтиб шаклланган ва одамлар қалбидан бир умрга жой олди.

Қадимги шарқ маданияти бағрида, ўзбек халқ чолғулари шаклланди. Улар кўп асрлик тараққиёт давомида ўзига хос хусусиятларни, товуш тусини сақлаб қолди. Шу тариқа чанг, най, сурнай, танбур, дутор, рубоб, ғижжак, кўбизлар анъанавий шаклларда бизгача етиб келди.

Қулдорлик тузими даврида Мароқанд, Нисо, Тупроққалъа, Термиз ва бошқа шаҳарлар мавжуд эди. Ушбу шаҳарлар ҳудудида олиб борилган қазилма ишлар чоғида бадиий хунармандчилик буюмлари, турли хил чолғуларининг тасвирлари топилди. Қулдорлик жамияти Ўрта Осиё халқлари маданияти ривожига муҳим босқич бўлди. Халқ мусиқаси янада юксалиши билан бирга, чолғулар ҳам такомиллашди.

Асримизнинг 30-40-йилларида уюштирилган археологик экспедициялар (С.Л.Толстов, В.А.Вяткин, М.Б.Массон ва бошқалар раҳбарлигида) натижасида қимматли маълумотларга эга бўлинди. Топилган маданий ёдгорликларда турли хил мусиқа асбоблари: танбур, рубобсимон чолғу, конун, уд, най, сурнай, карнай, доирасимон чолғулар чалаётган машшоқлар тасвирланган.

Халқ чолғулари Ўрта Осиё аҳолисининг турмуши ва меҳнат фаолиятининг ажралмас таркибий қисмига айланди. Чолғулар жўрлигида қўшиқ, ўйин ва куйлар халқнинг катта-катта маросимлари, оилавий, мавсумий байрамларида ижро этилиб келинмоқда. Байрамлар кўпроқ йил фасллари билан боғлиқ бўлган. Ўрта Осиёда “Наврўз”, “Лола сайли”, “Ҳосил байрами”, “«Қовун сайли”, “Узум сайли” каби мавсумий байрамлар кенг тарқалган. Бундай оммавий байрамларни халқ чолғу ансамбллари, хонанда ва созандалар ҳамда раққосаларсиз тасаввур қилиш қийин. Байрамларда, маданий маросимларда айниқса карнай, сурнай, доира, ноғора ва урма зарбли мусиқа чолғулари кенг қўлланилган.

IX аср охирида Сомонийлар маҳаллий феодал сулоласи Ўрта Осиёнинг каттагина қисмини бирлаштиришга муваффақ бўлди. Сомонийлар давлатининг пойтахти Бухоро йирик маданий марказга айланди. Бу ерда адабиёт ва муסיқа тараққий этди. Ҳаёт шароитининг ўзгариши туфайли муסיқа санъатининг ижтимоий аҳамияти ошди. Шаҳарликлар ва юқори табақа синфлари турмушида муסיқанинг роли сезиларли кучайди. Ўша пайтлардаёқ хтисослашув махсус муסיқий устахоналарнинг пайдо бўлишига олиб келди якканавоз, ансамбл муסיқачилиги ва рақсни ўз ичига олган вокал чолғу муסיқа туркумлари мавжуд эди.

Ўрта аср муסיқа ижрочилиги маданиятининг ўзига хос хусусиятларидан бири шунда эдики, чолғу ижрочилари нафақат бир неча турдаги муסיқа асбобларини чала олган, балки ўзлари ҳам муסיқа басталаганлар. Чолғучилар ўз даврининг етук муסיқачилари ва шоирлари ҳам бўлишган. Ўрта аср шароитида муסיқий и. Бу ерда устоз-шоғирд анъаналари қарор топди ва ривожланди. Айна шу пайтда ансамбл ижрочилиги такомиллашди, муסיқа санъатининг асосий кўринишлари шаклланиб чолғу асбобларининг янги намуналари кашф этилди.

Шарқ олимларининг назарий қарашлари мавжуд ижрочилик санъати тажрибаси асосида шаклланган бўлиб, улар ўз рисолаларида муסיқанинг жамиятда тутган ўрни ва аҳамияти ҳақида атрофлича маълумот берганлар.

Форобийнинг (873-950) "Катта муסיқа китоби" ("Китоб ал-муסיқа ал-кабр"), Абу Али ибн Синонинг (980-1037) "Даволаш китоби" ("Китоби уш-шифо") қомусидаги "Муסיқа ҳақидаги рисола", ал-Хоразмийнинг (X аср) "Билимлар калити", Сайфуддин Урмовийнинг (1216-1294) "Олижаноблик ҳақида китоби" ёки "Шарофия китоби", Жомийнинг (1414-1492) "Муסיқа ҳақидаги рисола" китобларида муסיқа ижрочилиги ва халқ чолғулари ҳақида муҳим маълумотлар баён этилган.

Сайфуддин Урмавий истеъдодли уд чолғу ижрочиси, хонанда, машхур созанда сифатида танилган. У Озарбайжоннинг Урмавия шаҳрида туғилган. Сайфуддиннинг энг катта ютуғи лад (модиус)ларнинг мукаммал системасини ишлаб чиққанлигидадир.

Ибн Зайлининг (1044 йилда вафот этган) "Муסיқа ҳақидаги тўлиқ китоб"и ("Китоб ул-кабир фил-муסיқий") унинг муסיқа илмидаги ягона ва бебаҳо китобидир. У янги усулни – муסיқада ладларни харфлар билан ифодалаш усулини ишлаб чиқди.

Абдуқодир Мароғий (XV аср), Абдуқодир ибн-Ройибий (Мароғий) Озарбайжоннинг Мароғ шаҳрида туғилган, лекин ҳаётининг иккинчи ярми Амир Темур саройида-Самарқандда ўтган ва Ҳиротда вафот этган. "Муסיқа илмида оҳанглар тўплами" ("Жами ал-алҳан фи-илм ал-муסיқий") рисоласида

музыка ҳақидаги таълимотни-камонча, етти торли ғижжак каби бир турдаги музыка чолғуси борлиги ҳақидаги маълумотлар билан бойитди.

Ал-Хусайннинг (XV аср) “Музикий канонлар” рисоласида асосан Ўрта Осиё халқлари орасида кенг тарқалган икки торли музыка чолғуси-дупор ҳақида бир қатор музикий чолғулар хусусида жуда қимматли маълумотларни келтириб ўтган.

Қутбиддин аш-Шерозий (1236-1310) эронлик музыка назарийчиси сифатида танилган бўлиб, ўз рисоласида камончали танбур ҳақида гапириб, инсон овозини музыка асбоблари ичида энг ёқимлиси деб ҳисоблаган. XVII асрда яшаган бухоролик музикашунос Дарвиш Али ўз рисоласида танбур, чанг, қонун, рубоб, қўбиз, ғижжак каби музыка чолғулари ҳақида батафсил маълумотлар берган.

Буюк Шарқ мутафаккирларининг мероси халқ чолғуларини ўрганиш соҳасида ҳам тарихий қийматга эга. Абу Наср Муҳаммад Форобийнинг машҳур асари “Китоб ал – музыка ал -кабир” (“Музыка ҳақида катта китоб”) улкан аҳамиятга эгаллиги билан ҳам ажралиб туради. Ўрта аср олими ўзининг ушбу машҳур китобида икки хил музыка ижрочилиги: оҳангни инсон овози (қўшиқ санъати) ва чолғулар воситаларида қайта тиклашга ажратади. Форобий моҳир ижрочи сифатида музыка чолғуларининг жамият ҳаётидаги ўрнини ўрганишга аҳамият беради ва у: “... Жангу - жадалларда, рақсларда, тўй - томошаларда, кўнгиш очар базмларда ҳамда ишқ - муҳаббат кўшиқларини куйлашда чалинадиган ўзига хос чолғулар бор” деб ёзади.

Форобийнинг юқоридаги фикри чолғуларнинг нафақат сарой аъёнлари, балки шаҳар ва қишлоқ аҳолиси, чорводору-деҳқонлар, хунурмандлар орасида шунингдек, музыка маданияти соҳасида етакчи ўрин эгаллаган.

Китобнинг иккинчи қисми бошдан-охир ўша давр музыка чолғуларига бағишланган. Унда лютня, танбур, най, рубоб, чанг, қонун ва бошқа музыка чолғулари изчил ва батафсил таърифланади. Форобий торли, мизробли лютняни ўша даврда энг кенг тарқалган чолғу ҳисоблаган. Лютня ўзига хос мизроб (чертма) воситасида чалинган, дастасида эса лигатура (лад)лар жойлашган. IX-X асрларда лютня арабча уд номини олади. Бу чолғу кўпгина Шарқ мамлакатларида, Кавказ орти халқлари орасида ҳозирги кунгача сақланиб келмоқда. Замонавий уд намуналари ҳозирги кунда Ўзбекистон давлат консерваториясининг миллий чолғу лабораторияси музейида сақланиб келинмоқда.

“Музыка ҳақидаги катта китоб”да Форобий яна бир чолғу асбоби-танбурни ҳам таърифлайди. Олимнинг фикрича, танбур (дилни тирнаш) удга энг яқин турдаги чолғулардан бири деб ҳисоблайди.

Танбурда торлар нохун (металдан ясалган махсус чертмак-тирноқ)

ёрдамида чертилади. Танбур худди уд каби кенг тарқалган ва халқ севган чолғудир. Танбурнинг икки ёки уч жез (сим) тори бўлган. Унинг икки тури маълум: Хуросон ва Бағдод танбурлари. Бағдод танбурларининг мақом (парда)лари камроқ (бешта), чолғу дастаси калтароқ бўлган. Хуросон танбурининг мақом (парда)лари кўп бўлган, дастасида чолғу бўғзидан то дастанинг ярмигача оралиғида пардалар жойлашган. Танбурнинг бу тури шу кунгача ўз шаклини йўқотмай, мусиқа ижрочилиги амалиётида якканавоз ҳамда ансамбл чолғуси сифатида амалиётда фойдаланиб келиняпти.

Форобий, шунингдек, найни ҳам таърифлайди. У турли хил дамли чолғуларини овоз ҳосил қилиши хусусиятига кўра найсимон гуруҳга киритади. Улардан бири оддий най ёки бир йўналишда жойлашган кўп тешикли най. Бу турдаги найлар ёки турлича аталувчи найлар ҳозирги кунда ҳам Шарқ халқлари орасида мавжуд. Уни ветнамликлар “сао”, тожиклар “тутек”, татарлар “кавал”, қозоқлар “сибизга”, озарбайжонлар “ней” (жуда кам учрайди), қирғизлар “уоо”, “чоор” (чўпонларнинг чолғу асбоби), ўзбеклар “най” деб атайдди. Олим кўпинча тут дарахтидан ишланадиган кенг тарқалган сурнай ҳақида ҳам тўхталади.

Форобий, шунингдек, дунай (мизмар)ни ҳам тилга олади. Дунай ҳозирги кўшнаи ёки туркман халқ чолғуси гоша-дилли “тўй дюк” (кўш қамиш найчалардан тузилган чолғу)га ўхшайди.

Форобий рисоласида ўзи яшаган даврда мавжуд бўлган рубобни ҳам батафсил таърифлайди. Ўша даврдаги рубоб ҳам ҳозирги Қашқар рубобига ўхшаб, резанатор ва анча узун дастадан тузилган. Икки хил чертма торли рубоб мавжуд бўлган. 1 ёғоч декали ва асосий қисми ёғочдан, 2 пастки қисми чармдан ишланган декали.

Форобийнинг таъкидлашича, чанг очиқ торларнинг тебраниши орқали оҳанг ҳосил қилувчи мусиқа чолғулари туркумига киради. Ўша даврдаги чангнинг 15 тори бўлган, улар диатоник созланган ва икки октава оралиғига тенг товушқаторга эга бўлган. Рисолада таърифланган барча чолғулар ашула, рақс, якканавоз ва ансамбл ижрочилигига жўр бўлишда фойдаланилган. Форобийнинг гувоҳлик беришича, уд чолғуси ансамбл ижрочилигида етакчи рол ўйнаган. «Чолғу асбоблари ҳақида китоб» да олим танбур, рубоб, чанг каби чолғуларини удда чалинаётган куйга ёки якканавоз хонандага уйғун жўр бўлиш учун созлаш усулларини тушунтиради. Шундай қилиб, Шарқнинг улуғ алломаси мусиқа илмининг бир бўлими сифатида чолғуларни ўрганувчи чолғушунослик соҳасига асос солди. Бу соҳа кейинчалик бошқа олимларнинг асарларида ҳам кенг бойитилди ва ривожлантирилди.

Яшаган даврига кўра Буюк олим ибн Сино Форобийга жуда яқин. Унинг "Даволаш китоби" деб номланган йирик қомусининг "Мусиқа ҳақида рисола"

бобида ўша даврнинг муסיқа ижрочилигига оид илмий-фалсафий билимлари баён этилган. Бу рисодаларда чолғулар таърифига анчагина ўрин ажратилган. Ибн Сино ўз даври муסיқаларини икки гуруҳга бўлади: мизробли, нохунли (барбод, танбур, рубоб) ва бутун резанатор қопқоғи бўйлаб тортилган очик торли чолғулари (шоҳрух, чилтор, лира, чанг, арфа).

Ўша даврда Шарқнинг таниқли мутафаккири Сайфуддин Урмавий муסיқа илми тизимини ривожлантирди. У уста чолғучи, хонанда ва моҳир бастакор сифатида машҳур эди. Удда олиб борган тажрибаларига таяниб, олим ўз назарий қоидаларини баён этди. Урмавийнинг "Таквадорлик китоби"да чолғу асбоблари ичида уд энг машҳур ва энг замонавийдир деб таъкидлаганлар. Уднинг беш жуфт тори кварта тартибидаги 7 та мақоми (лади) бўлган. Торлари бам, маснас, масна, зир ва энг юқориси ҳадд деб аталган. Беш кўш торли такомиллашган уд кейинги пайтларда ҳам ўз тузилишини сақлаб қолган. Уднинг квартага созланган беш кўш тори ва етти мақоми (ладаси) ҳақида Шерозий (1236-1311), Жомий (XV аср), ал-Хусайний, Мароғий, ибн Синолар ҳам ёзишган. Жомийнинг "Муסיқа ҳақидаги рисола"сида келтирилган уд дастасининг тўла чизмаси уни созлаш ҳақида тўлиқ тасаввур беради. Олимнинг тасдиқлашича мавжуд 12 мақом қадимий етук муסיқанинг асосидир. Жомий муסיқанинг тингловчиларига таъсири ҳақида тўхталиб, унинг чуқур руҳий ва маънавий аҳамияти бор, деб ҳисоблайди.

XIII-XVII асрларда яратилган рисодаларда чанг, қонун, нузха, рубоб, танбур каби торли чолғулар, шунингдек, дамли чолғу найнинг таърифлари берилган.

Дарвиш Алининг (XVII асрда) Бухорода яратилган муסיқага доир рисоласи анъанавий чолғулар ҳақидаги маълумот манбаи сифатида хизмат қилиши мумкин. Унда муסיқа маданияти, чунончи, Ўрта Осиёнинг йирик шаҳарларида мавжуд бўлган чолғулар ҳамда моҳир ижрочилар ҳақида нодир маълумотлар мавжуд.

Дарвиш Алининг рисоласи XVI-XVII асрлар Ўрта Осиё муסיқасини ўрганиш учун қимматбаҳо манбадир. Мазкур асарда машҳур хонанда ва чолғучилар, бастакорларнинг ижодий таржимаи ҳоллари баён этилган.

Дарвиш Али ўтмишдошлари сингари, торли мизробли чолғулар орасида тебраниш оҳангига кўра энг яхшиси саналган удни чолғулар "шоҳи" деб атади. Рисолада ёзилишича, чанг чолғучилар ҳомийси Зухрага бағишланган.

Таърифланган чангнинг етти мақом ижроси учун йигирма олти торли ва етти пардаси бўлган. Булардан ташқари, рисолада қонун, рубоб, кўбиз, ғижжак, муסיқа, экбон-най, (дамли, чармли), Хитойда тарқалган рухавза (олти тордан иборат нохунли) каби чолғулар ҳам тилга олинган.

Дарвиш Али таъриф берган чолғулардан еттитаси, танбур, чанг, қонун, уд, рубоб, қўбиз, ғижжак ўша даврда кенг тарқалган чолғулар эди.

Дарвиш Алининг маълумотлари мусиқа амалиётида дастлаб ансамблда уйғун калорит ҳосил қиладиган торли-нохунли ва торли -камончали чолғулар қўлланилганлиги ҳақидаги фикрни тасдиқлайди. Рисолада чангчи Дилором, найчилар Абдуқодир ва Хўжа Абдуллоҳлар, Мавлоно Қосими-Раббоний, Султон - Аҳмадий - "девона" рубобчилар, ака-ука Шайх Абу - Бакри Раббоний ва Шайх Бехдучи, доно қонунчи шайх Шамси Раббоний ва кўпгина бошқа машҳур усталарнинг номлари тилга олинган.

Дарвиш Алининг гувоҳлиги яна шуниси билан қимматлики, у қайд этган чолғуларнинг каттагина қисми (най, сурнай, чанг, қонун, рубоб, танбур, ғижжак, қўбиз, дойра, ноғора, уд) Ўрта Осиёнинг ҳозирги Ўзбекистон, Тожикистон ва бошқа республикаларида, шунингдек, Озарбайжонда бизнинг кунларгача сақланиб келди ва у такомиллашмоқда. Ушбу мусиқа чолғулари узоқ вақт мобайнида ўзбек халқининг маданий турмушидан мустаҳкам ўрин олиб, унинг маданий ҳаётида кенг қўлланиб келинган. Шундай экан, бу чолғуларни ўзбек халқ чолғулари, деб аташ ўринлидир. Абдул Фазл Бойҳақий (XIV аср) асарларида торли мизробли (руд, барбад, танбур), дамли ва урма зарбли чолғулар (карнай, литавра ва барабан) сингариларнинг номлари келтирилган.

Маълумки, Шарқ адабиётида ўтмишда шоирлар асарларига жавоб ёзиш ("назира") тизими кенг қўлланилган. Кўплаб "Хамса" лар ҳам шу йўсинда яратилган. Навоий ўзининг "Сабъаи сайёр" ("Хамса" дostonларининг бири) дostonида Баҳром Гўр ҳақидаги қадимий афсонани, янгича талқин этди. Асар қаҳрамони - чанг чолғучиси Дилором деб аталган. Шоир унинг чолғусини мусиқа тимсоли сифатида гавдалантирган.

Заҳриддин Муҳаммад Бобурнинг (1483-1530) эътироф этишича, Алишер Навоий ўз даврида кўплаб уд чолғучиларнинг ўз истейодларини намoён этишига кўмаклашган. "Бобурнома"да ўзбек халқ чолғулари ижрочиларининг номлари зикр этилган. Бобур, шунингдек, Шоҳ Кулмий-Ғижжакий, Хусайн Удий, Хўжа Абдуллоҳ Марварид Қонуний каби моҳир ижрочиларни ҳам тилга олади.

Навоий даврида най, уд, ғижжак, қонун, карнай, сурнай, ноғора, дойра, чанг ижрочилиги кенг тарқалган эди. Уларнинг ҳаммаси ансамбл ижросида ҳам, якка ижрода ҳам бирдек қўлланилган. Чанг якка чолғу сифатида алоҳида ажралиб турган.

XV-XVII аср ёзма ёдгорликлари маълумотларини қиёслаб шундай хулосага келиш мумкинки, бу даврга келиб, Ўрта Осиёда халқ чолғуларида ижролик маданияти ўз камолотига етди. Ўзбек халқ чолғулари ижрочилари

айни чоғда ўзлари ҳам мусиқа асарлари яратганлар. Ўша пайтдаёқ мохир чанг, уд, ғижжак, қонун, най, танбур, буламон ижрочилари ва етук хонандалари бўлган, улар ўзига хос ансамбллар тузишган. Шунингдек, якканавоз ижрочилик ҳам ривожланган.

Восифий ўз “эсталиклар”ида ажойиб услуб ўйлаб топган қонун чолғучиси Ҳожи Абдулло Марварид номини келтиради. У басталаган куй ва кўшиқлар халқ орасида кенг тарқалган. Шундай қилиб, XIV-XVII аср тасвирий санъатида ва адабий меросида илдизлари узок ўтмишга бориб тақалувчи мусиқа чолғулари асосий типларининг барқарорлигини тасдиқловчи бой материал бўлган.

Ўрта Осиё олимларининг мусиқа ҳақидаги рисолалари, бадиий адабиёт, рассомчилик бизнинг кунларгача етиб келган ўзбек халқ чолғулари тарихий тараққиётининг узун занжирдаги айрим узилган ҳалқаларини қайсидир даражада тиклаш имконини беради. Неча юз йиллар ўтди, мусиқа чолғулари эса якка, ансамбл ва оркестр ижрочилигида ўз ўрнини эгаллаб, бугунги кунгача яшаб келмоқда. Мусиқа ижрочилиги санъатида мақом жанрини тиклаш ва ривожлантириш XVII-XIX асрларда чолғулар батафсил таърифланган йирик асарлар яратилмади. Бу кўпроқ феодал тарқоқлигининг кучайиши билан боғлиқ. Улкан давлат айрим-айрим хонликларга бўлиниб кетади (Бухоро, Хива, Қўқон хонликлари). Бу эса мусиқа санъати тараққиётида акс этмай қолмади. Ўзбек мусиқа маданиятида маҳаллий хусусиятлар касб эта бошлади. Ўзига хос мусиқа чолғулари шаклланди. Мусиқа турларидан-мақомлар бундан буён ҳар хонликда ўзига хос йўналишда такомиллашди. Мақом ижрочилари зарурат юзасидан ўзгаришлар киритишди. Шунга қарамай, мусиқанинг умумий хусусиятларини сақлаб қолишди. Ҳар бир ижрочи мақом ижросига ижодий ёндашиб, мусиқа ижросига ўзига хос такрорланмас жиҳатлар киритди. Оғзаки тарзда чолғуларни сақлаб қолиш анъанаси мақомнинг асосий хусусиятларидан бири бўлиб, бусиз унинг яшаб қолиш ва сўнгги тараққиётини тасаввур этиш қийин. Ҳар бир хонликда ўзига хос бир йўналишда халқ мусиқасининг янги турлари яратилди; байрамона, куйлар, халқ томоша куйлари (дорбозлик, кўғирчоқбозлик) янги типдаги рақс куйлари. Бу куйлар ўзининг қувноқлиги, шўхлиги билан бир-биридан фарқ қилиб турган ва кенг халқ оммасини ўзига жалб этган.

XVII аср охири ва XIX аср бошларида ўзбек мусиқа маданиятида халқ ва профессионал мусиқа санъатининг қуйидаги кўплаб янги турлари такомиллаша бошлади; катта ашула, катта ўйин, Шодиёна, Наврўз, Мавриги, Шашмақом, Чор мақом (унга Дугоҳ, Хусайний, Чоргоҳ, Баёт, Гулёри-Шаҳноз кирган). Жойларда мавжуд мусиқа чолғулари ва ижрочиларга боғлиқ ҳолда

турлича чолғу ансамбллари тузилган. Кўп ҳолларда халқ чолғулари ансамбл таркибига ғижжак, танбур, дутор, чанг, най, кўшнайн, доира каби мусиқа чолғулари киритилган.

Мусиқачиликда олти туркум асарлардан иборат Шашмақом айниқса машҳур бўлган. У Ўрта Осиё халқлари сюита (туркум) шаклидаги профессионал мусиқасининг узоқ тараққиёти натижасида вужудга келган. И.Ражабов ёзади: Шашмақом олти хил турли лад тизимларидан иборат, уларнинг ҳар бири, ўз навбатида, мушкilot (чолғу) ва наср (ашула) бўлимларидан иборат бўлган қуйидаги мақомларга (қисмларга) бўлинади:

“Рост”, “Бузруг”, “Наво”, ”Дугоҳ”, “Сегоҳ”, “Ироқ” Ҳар бир мақом 20 тадан 40 тагача катта-кичик қисмларни ўз ичига олади. Ҳаммаси бўлиб туркумда 250 га яқин мушкilot ва наср қисмлари бор. Бир мақомнинг ижроси бир неча соат давом этган.

Халқ чолғулари халқ оғзаки ижоди ва синфик адабиёт билан узвий боғлиқликда ривожланади. Халқ чолғулари ҳақидаги тасаввурларни бадиий асарлардаги мусиқа чолғулари ифодалари, китоб миниатюраларидаги чолғучилар тасвири бойитади. Фирдавсий, Саъдий, Навоий, Деҳлавийларнинг асарларида 60 дан зиёд халқ чолғуларининг номи зикр этилган.

Мақомлар асосан сарой аёнлари хузурида муайян вақтда ёки муайян шароитларда ижро этилган. Ҳатто моҳир кўшиқчиларнинг ўзига хос мусобақаси (айниқса, авжларни ижро этишда, шунингдек, ўзига хос янги-янги қисмларини тўқишда) ташкил этилгани маълум.

Мусиқа ижрочилиги санъатида мақом жанрини тиклаш ва ривожлантириш давом этди. Мақом ўзининг оханг ва ритм қонуниятларига кўра халқ кўшиқлари билан узвий боғлиқ бўлиб, фақат қамровининг кенглиги билан фарқланар эди. Одатда, ҳар бир мақом икки катта қисмга бўлинган.

Биринчиси – фақат чолғуларда ижро этилган қисми бўлиб мушкilot деб аталган, иккинчиси – чолғулар жўрлигида айтиладиган ашула қисми бўлиб, наср деб аталган. Наср ўз ичига рақс куйи-уфорни ҳам олган.

Чолғучилар орасида мусиқа товушларини ёзиб кўрсатадиган махсус белгилар тизими нотация яратишга интилиш пайдо бўлди. Буни амалга ошириш шоир-мусиқачи Паҳлавон Ниёз Мирзабоши (Комил Хоразмий 1825-1879)га насиб этди. Истеъдодли мусиқа ижрочиси моҳир танбурчи ва ғижжакчи Паҳлавон Ниёз Мирзабоши саёҳат чоғида нота бўйича куй чалаётган чолғучиларни кўриб ҳайратга тушди. Мирзабоши - Комил Хоразмий Хоразмга қайтиши биланоқ илгаридан дилига туғиб юрган нияти мақомларни ёзиб олишга илҳом билан киришди.

Пахловон Ниёз Мирзабоши Комилнинг шогирди Муҳаммад Ёқуб Харратов (1867-1939) машҳур танбурчи эди. У нафақат чоғучилик санъатини, балки ҳаттотлик санъатини ҳам мукамал эгаллаган эди. Истеъдодли чолғучи Комил Хоразмий раҳбарлик қилган сарой халқ чолғулари ансамблининг созандаси бўлган Муҳаммад Ёқуб Харратов (Матёқуб Харратов) танбур нотоциясини тузишда ва хоразмча мақомларни ёзиб олишда қатнашган. Устозидан хоразмча мақом туркумларини қабул қилиб, уларнинг сақланиб қолишига катта ҳисса қўшган.

Муҳаммад Раҳимхон (1806-1825) саройида ишлаган машҳур танбурчи ва кўшиқчи Ниёзхўжа Ҳожининг ижодий ва ижрочилик фаолияти Хивада кечди. У хоразм мусиқа маданиятига катта эътибор берди.

Матёқуб Харратовнинг айтишича, Ниёзхўжа Бухорога “Шашмақом”ни ўрганиш учун борган. У Бухородан қайтгач, бухороча мақомлар Хива чолғучилари тамонидан ўзлаштирилиб, Хоразмда кенг тарқала бошлади. Хоразмнинг машҳур чолғучилари Муҳаммадраҳим Феруз, Комил Хоразмий, Мирзо Муҳаммадрасул ва бошқалар Ниёзхўжа билан ҳамкорликда мақомларга янги чолғу бўлимлари қўшиб, уларни бойитдилар.

XIX асрнинг иккинчи ярмида Қўқон шаҳри машҳур чолғучилар тўпланган марказга айланган эди. Бу ерда Уста Худойберди раҳбарлигида ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик мактабини ўрганиш бўйича ўзига хос мактаб яратилди. Фарғона чолғулари бухороча шашмақомни фаол ўзлаштира бошлади. Ота - Жалолиддин Носиров (1845-1928) мақом ижрочиси, таниқли ўқитувчи, чолғучи, уста танбурчи эди. У дастлаб мусиқа илмини онасидан ўрганди, сўнгра мақомларнинг зукко билимдони ва моҳир ижрочиси бўлган отасидан таълим олди. Ота-Жалол Носиров узок йиллар мобайнида Амир Олимхон (Бухоро), Амир Музаффархон (Шаҳрисабз), Амир Отажонлар (Кармана, ҳозирда Навоий)лар саройида ўзбек халқ чолғулари ансамблининг доимий раҳбари ва хонандаси бўлган. Ота Ғиёс Абдуғани (1858-1924) ўзбек мусиқасининг билимдони, бухоролик танбурчи эди. У Шашмақомнинг Мушкулот қисмини яхши билган ва ҳар бир мақомни унга хос усул ва хусусиятларни сақлаб қолган ҳолда ижро этган.

Хожи Абдулазиз Расулов (1852-1936) ўзбек ва тожик мусиқасининг таниқли ижрочиларидан бири, моҳир танбурчи Ҳожи Раҳимкулнинг шогирди. 1888 йилда Бухорога борди. У ерда Ота-Жалолиддин Назиров раҳбарлиги остида бир йил ичида Шашмақомни мукамал ўрганди. А.Расулов Фарғона, Самарқанд, Тошкент шаҳарларида ўзбек халқ мусиқаси ва мақомларини фаол тарғиб қилди. У ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги ривожига танбурчи, дуторчи ва хонанда сифатида салмоқли ҳисса қўшиб, халқ ва мусиқа жамоатчилигининг меҳр-муҳаббатига сазовор бўлди.

Юқорида номлари келтириб ўтилган муסיқачи-чолғучилар ўз ижодий йўлини бошлаб ўз даврида ижодий камолотга етдилар. Улар ҳаммаси маърифатчилар, ёш муסיқачиларнинг устозлари эдилар. Уларнинг педогогик карашлари, таълимотлари ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик бўйича янги педагогик ҳаётий манба бўлиб, ўлмас мерос сифатида сақланмоқда.

1917-1945 йилларда ижрочилик санъатининг таракқиёти 1917 йилдан кейин ўзбек муסיқа санъати жадал ва жўшқин таракқий эта бошлади. Биринчи ўн йилликдаёқ муסיқа таълими, фолъклоршунослик, ижрочилик санъати соҳаларида муайян ютуқларга эришилди.

Муסיқа ўқув юртлари - Тошкентдаги Туркистон халқ консерваторияси (1918) ва унинг Самарқанддаги, Фарғонадаги (1919), Бухородаги (1920) филиалларида катта ишлар амалга оширилди. Уларда асосан ўзбек халқ чолғуларини ҳамда баъзи Европача муסיқа чолғулари (фортепиано, скрипка ва дамли чолғулари) ни чалиш ўргатилар эди. Бу муסיқа билим юртлари том маънодаги консерватория бўлмаса-да, бироқ, ўтган давр муסיқа маданияти илмини ўрганиш имконига эга бўлмаганларга содда муסיқа назарий илми ҳамда ижро санъатида сабоқ берилар эди. Шу туфайли ёш республиканинг кўпгина шаҳарларида муסיқа ҳаваскорлиги кенг қулоч ёйди.

Ўзбек санъатининг асосчиси, драматург, бастакор, муаллим, жамоат арбоби Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий муסיқа санъати ривожига катта хисса қўшди. 1917 йилгача бўлган даврдаги халқ муסיқачи ва ижрочилари яратган анъаналар чолғуларнинг кейинги авлоди ижодида таркиб топди ва давом этди. Муסיқачи-ижрочилар қайта тузилган маданий-маърифий ташкилотларда ишга киришиб кетди.

Таниқли танбурчи ва хонанда Шораҳим Шоумаров 1919 йилда Тошкентдаги “Намуна” мактаб-интернати қошида халқ чолғулари ансамблини тузди. Бу ансамбл кейинчалик Тошкент муסיқа техникумини ташкил қилиш учун асос бўлиб хизмат қилди.

20-йилларда ўқув юртлари, заводлар, фабрикалар қошида, кишлок жойларда “Кўк кўйлак”, “Санъатчи қизлар”, “Санойи нафиса” каби муסיқий жамоалар тузилди. Ташкил қилинган ижодий жамоалар таркибида найчи, чангчи, дуторчи, танбурчи, ғижжакчи, дойрачи, ноғарачилар ва қашқар рубоб созандалари бўлган халқ чолғулари ансамбллари ҳам бор эди.

Халқ чолғулари ансамбллари Фарғонада, Андижонда, Самарқанда ҳам тузилади. Уларга машҳур чолғучилар уста Олим Комилов, Тўхтасин Жалилов, Аҳмадjon Умирзоқов, Юсуфjon Шакаржонов, уста Рўзмат Исабоев, Матюсуф Харратов, Уста Тойир Маруфjon Тошпулатов, Муҳиддин Мавлоновлар раҳбарлик қилишган. Уларнинг самарали ижоди туфайли, ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик санъатидан кўпчилик баҳраманд бўлди.

1936 йилда Москвада бўладиган декада муносабати билан Қори Ёқубовга Давлат филармониясини тузиш топширилади, у филармониянинг биринчи директори этиб тайинланади. Қори Ёқубовнинг ва бошқа мусиқа санъати арбобларининг катъийлиги туфайли, Тошкент давлат консерваториясини тузиш ҳақида қарор қабул қилинади.

Ўзбек халқ мусиқаси анъаналарининг давомчиси, Тошкентлик моҳир халқ чолғучиси-даторчи, танбурчи, найчи Юнус Ражабийнинг (1897-1976) ижодий фаолиятига маърифатпарварлик кенг мусиқий-ижтимоий хусусиятлар хос эди. Беш жилдлик ўзбек халқ мусиқасини ёзиб олиб, нашрга тайёрлаганлиги Юнус Ражабийнинг кўп йиллик ижодий фаолиятининг энг ажойиб самараси бўлди.

1927 йили Юнус Ражабий Ўзбекистон радио кўмитаси қошида 12 чолғувчи (хонанда ва созандалар)дан иборат халқ чолғулари миллий ансамбли ташкил этади. Бу ансамблга у Тошкентдаги ўша пайтда машхур мусиқачилар - кўшнайти Хайрулла Убайдуллаев, даторчилар Абдусоат Ваҳобов, Ориф Қосимов, танбурчилар Рихси Ражапов, Маҳсудхўжа Юсупов, ғижжакчилар Имомжон Икромов, Наби Ҳасанов, Маҳмуд Юсупов, найчилар Дадаали Соаткулов, Саид Калонов, чангчилар Нигматжон Дўстмуҳаммедов, Фахриддин Содиқов, Маҳаматжон Расулов, дойрачи Дадахўжа Соттиевларни жалб этди. Репертуарида ўзбек халқ куйлари билан бир қаторда замонавий бастакор, шу жумладан Юнус Ражабийнинг “Чоргоҳ”, “Кўчабоғи”, “Баёт”, “Бирлашингиз”, “Фабрика”, “Ғалаба”, “Ҳаммамиз”, “Илғор”, “Мирзадавлат” каби асарлари бор эди. Кейинроқ бу ансамблда республиканинг машхур хонандалари Тошкентлик Мулла Тўйчи Тошмуҳамедов, Бухоролик домла Ҳалим Ибодов, Самарқандлик даторчи ва хонанда хожи Абдурахмон Умаров, танбурчи ва хонандалар Матёқуб Харратов, Сафо Муғоний, Тошкентлик Назира Ахмедова каби санъаткорлар ишлаган. Айни пайтда ансамблнинг ижрочилик репертуари “Шашмақом”нинг мушкулот ва наср қисмлари: “Насуруллои”, “Наврўзи Сабо”, “Талқини ушшоқ”, “Сарвинози талқинча”, шунингдек, бастакорларнинг “Уйғонинг”, “Бизнинг қишлоқ”, “Яшасин”, “Колхозимиз” каби асарлар ҳисобига кенгайди.

1930 йилда Тошкент мусиқа олий мактаби, 1936 йилда эса унинг асосида Ўрта Осиёда биринчи мусиқа олий ўқув юрти - Тошкент давлат консерваторияси очилди.

1936-1937 ўқув йили халқ чолғуларида ижрочилик соҳасида мусиқий таълим ривожини учун жуда муҳим давр бўлди. Айнан шу даврда Ҳамза номидаги Тошкент мусиқа билим юртида А.И.Петросянс ташаббуси билан Й.Ражабий, А.Дарошев, А.Мансуров, Б.Гиенко, Н.Крестянин, В.Марсинковский, А.Махсудов, О.Қосимов каби ўқитувчилар умуммақбул

нота тизими асосида ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик бўйича сабоқ бера бошладилар. Ш.Шоакрамов, А.Ғофуров, М.Юнусов (чанг), С.Юлдошов, Г.Қодиров (танбур), А.Илёсов, М. Аъзамов кабилар уларнинг биринчи ўқувчилардан бўлишди.

Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик маданиятининг ўсиши, жаҳон бастакорлари асарларининг ўзлаштирилиши, Ўзбекистон бастакорларининг халқ чолғулари учун махсус асарлар яратишдаги фаол ижодий фаолияти ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик санъатини янада юксалиши учун муҳим замин бўлди. Шу билан бирга, юқори малакали илмий педагогик ва ижрочи кадрларни пухта ва мукамал қилиб тайёрлаш масаласини ҳам кун тартибига қўйди.

Ўзбек халқ чолғуларида ижрочиликнинг кейинги даврлардаги юксалиши Тошкент консерваториясининг фаолияти билан чамбарчас боғланди. 1948 йилдан бошлаб мамлакатимиздаги мусиқа олий ўқув юртларида, шу жумладан; ҳозирги Ўзбекистон давлат консерваторияси (аввалги М.Ашрафий номидаги Тошкент давлат консерваторияси)да ҳам халқ чолғулари ижрочилиги бўйича таълим бериш бошланди.

Ўзбек халқ чолғулари бўлимига (оркестр факултети таркибида) раҳбарлик қилиш, ўқувчиларни саралаб йиғиш, ўқув режаларини тузиш А.И.Петросянс томонидан амалга оширилди. Тошкент давлат консерваториясида ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги бўйича профессионал таълимни йўлга қўйишда В.А.Успенский, М.А.Ашрафий, А.И.Петросянс, И.П.Благовешченский, Б.Ф.Гиенко, Г.Г.Собитовлар катта рол ўйнашди.

1948-1949 йиллардаги биринчи ўқув йилида консерваторияга Ўзбекистон Давлат филармонияси халқ чолғулари оркестрининг 13 чолғучиси ўқишга қабул қилинди. Шулардан 10 киши: Назир Нигматов (қўшнаё), Аббос Баҳромов, Александр Евдокимов (прима-рубоб), Лаъли Султонова, Мирзаев, Бурибой Мирзааҳмедов (қашқар рубоб), Маҳаматжон Асилов, Обид Холмуҳамедов (ғижжак), Анвар Ливиев (дойра) 1-курсга қабул қилинди. Ҳамза номидаги Тошкент мусиқа билим юртининг битирувчилари Аҳмаджон Одилов (чанг), Валентина Борисенко (прима рубоби), Феоктист Василевлар (қашқар рубоби) эса 2-курсга қабул қилинди.

Муҳаммаджон Мирзаев (1913 йилда туғилган) республикадаги рубобчиларнинг энг машҳури, куйчи-бастакори. Консерваторияни қашқар рубоби синфида А.И.Петросянс раҳбарлигида тамомлаган. 1951 йилдан филармония оркестрида ишлаш билан бир қаторда, ўзбек халқ мусиқа меросини ўрганиш бўйича ёш ижрочиларга мураббийлик қилиб келган. Халқ артистлари Х.Мавлонова, М.Турғунбоевалар билан ижодий ҳамкорликда “Баҳор валси”, “Янги тановар”, “Гулноз”, “Дилбар”, “Гулхумор”, “Дилдор”

каби лирик кўшиқли ракс куйларини яратган. У яратган кўшиқлар орасида “Ширмоной”, “Олтин сандиқ”, “Уч дугоналар” айникса машхурдир. М.Мирзаев Ўзбекистон халқ артисти, Ўзбекистон бастакорлар уюшмаси аъзоси ва бир қанча мукофатлар соҳиби. Рубоб ижрочилигида (кейинроқ ёш ижрочилар томонидан ривожлантирилган) ҳиссий ва ёрқин услуб асосини яратган дастлабки рубобчилардан ҳисобланади.

Мирза Ҳақимович Тоиров (1930 йилда туғилган). Консерваторияни най ихтисослиги бўйича тамомлаган дастлабки битирувчилардан бири (1956). У ўз устози А.И.Петросянс билан ҳамкорликда “Най мактаби” ўқув кўлланмасини яратган. Ушбу кўлланма Ўзбекистондаги барча мусиқа билим юртларида, шу билан бирга, кўшни республикаларда ҳам най синфларининг очилишига имкон яратди. М.Тоиров 1957 йилдан ижрочилик кафедрасида аввал ўқитувчи, сўнгра доцент бўлиб ишлаган. Айни бир пайтда Т.Жалилов номидаги халқ чолғулари оркестрида ҳам иштирок этган. М.Тоиров мусиқа ижрочилари Бутуниттифоқ конкурсининг (1957) ҳамда Ёшлар ва ўқувчиларнинг VI жаҳон фестивалининг совриндори (1957), Эстония ва МДХ давлатлари (Москва, Қозоғистон, Озарбайжон, Туркменистон, Тожикистон)да бўлиб ўтган ўзбек санъати декадаларида қатнашган. М.Тоиров бир неча истеъдодли найчиларни тарбиялаб камол топтирган. Унинг И.Қосимов, О.Азизов, Ш.Аҳмаджонов, Р.Холмирзаев, К.Юсупов, А.Абдурашидов каби шогирдлари республика кўрикларининг совриндори бўлишган. М.Тоиров Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист (1969). У 1987 йилдан консерваториянинг профессори унвонига сазаввор бўлди.

Фозил Матюсупович Харратов (1926-1971) таниқли чангчилардан бири эди. Мусиқа билими ва ижрочилик илк сабоғини ўз отаси, машхур чангчи Матюсуф Харратовдан олди. Отаси (М.Харратов) фарзандининг истагига кўра, унга ярим хроматик товуш қаторига мансуб янги чанг ясаб беради. 1942 йилда Ф.Харратовларнинг оиласи Тошкентга кўчиб келади. Фозил бу ерда аввал Тошкент давлат циркининг аралаш мусиқа ансамблида ишлайди. У 1950-1955 йилларда Тошкент давлат консерваториясида А.Одиловнинг чанг чолғуси синфида ўқийди. Кейин бир оз вақт консерваторияда дарс беради. Унинг шогирдлари орасида Г.Неъматов, Ф.Шукурова, Т.Хўжамбердиев каби таниқли ижрочилар бор. Ф.Харратов Москвада бўлиб ўтган Ёшлар ва ўқувчиларнинг VI Жаҳон фестивалининг совриндори, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист (1964). У “Хурмат Белгиси” ордени билан мукофотланган.

Феоктист Никифорович Василев (1919-1987) дастлабки профессионал кашқар рубоби ижрочиларидан биридир. У 1937 йилда Ҳамза номидаги Тошкент мусиқа билим юртига ўқишга киради. 1938 йилдан Ўзбекистон филармонияси халқ чолғулари оркестрининг чолғучиси эди. Иккинчи жаҳон

уруши йилларида Туркистон ҳарбий округининг ашула ва ракс ансамблида ишлаган. Консерваторияни қашқар рубоби синфи бўйича А.И.Петросянс раҳбарлигида тамомлаган (1952). 1949 йилдан консерваторияда қашқар рубоби, дутор, танбур ихтисослиги бўйича дарс берган. С.Тахалов, А.Бобохонов, Г.Эргашев, Т.Ражабов, Қ.Усмонов каби машҳур рубобчилар унинг қўл остида тарбияланганлар. Феоктист Никифорович ўзининг илмий-методик ишларида (“Рубоб мактаби” дарслиги) “қашқар рубоби учун этюд ва машқлар” рубоб чалишни ўрганиш бўйича тизимли ўқитиш методини ишлаб чиқди. 1983 йилдан Ф.Василев профессор вазифасини бажарувчи бўлиб ишлаган эди.

Феоктист Никифоровичнинг номи ўзбек мусиқа маданияти ҳамда 40 йилга яқин мураббий бўлиб хизмат қилган Тошкент консерваторияси билан чамбарчас боғлиқ.

Валентина Яковлевна Борисенко (1919-1990) ўзининг ижодий йўлини Ўзбекистон Давлат филармонияси халқ чолғулари оркестрида чолғувчи бўлиб бошлади (1939). Прима рубоби ихтисослигида ижрочи ва ўқитувчи сифатида танилди. Ҳамза номидаги мусиқа билим юртини тугатгач (1948), Борисенко оркестрнинг торли-нохунли чолғулар гуруҳида концертмейстер бўлиб ишлади. Консерваторияни прима рубоби ихтисослиги бўйича И.Г.Благовешченский раҳбарлигида тамомлади (1952). Сўнгра оркестрда ишлашни давом эттирди. 1950 йилдан Тошкент консерваториясида ўқитувчи, 1962 йилдан эса халқ чолғулари кафедрасининг доценти лавзимларида ишлаган. Борисенконинг машҳур шогирдлари орасида А.Маликов, Г.Салаева (Обидова), Б.Ўлдошев, М.Раҳимов, Б.Азимов, Ш.Жанайдаров, А.Дадамухамедов каби ижрочилар бор.

Сулаймон Маниевич Тахалов (1942 йилда туғилган) ажойиб ижро техникасига ва алоҳида товуш жозибасига эга бўлган, анъанавий ва академик ижро усулини бирдек мукаммал эгаллаган рубобчилардандир. Консерваторияда ўқишни тугатгач, Ф.Н.Василев синфида (1958) қашқар ва афғон рубоблари ҳамда танбур ихтисосликлари бўйича сабоқ берди. С.Тахалов Москвада бўлиб ўтган Ёшлар ва ўқувчиларнинг VI Жаҳон фестивалида иштирок этган (1957). У халқ чолғулари ижрочилари Бутуниттифоқ конкурсининг ўзбек халқ мусиқаси нота ёзуви ва тавсифини такомиллаштириш соҳасида катта илмий-тадқиқот ишларининг соҳиби. У “Афғон рубобини, чалишни ўргатиш методикаси асослари” номли ўқув қўлланма муаллифидир. С.Тахалов 1985 йилдан доцент, 1988 йилдан эса санъатшунослик фанлари доктори, профессор илмий даража ва унвонларини олган.

Абдусалом Маликович Маликов (1939-1979). Доцент вазифасини

бажарувчи бўлиб хизмат қилган. А.Маликовнинг рубоб-прима ихтисослиги бўйича 60-65 йилларда консерваторияда В.Й.Борисенко раҳбарлигида олиб борган ижодий фаолияти алоҳида эътиборга лойиқ. У 1967 йилдан халқ чолғулари ижрочилик кафедрасида ишлаган. I Республика кўрик-танловининг соҳиби (1971).

Ғуломқодир Эргашевич Эргашев (1946 йилда туғилган). Тошкент консерваториясининг солиқ ўқувчиси (1969). Ф.Н.Василевнинг шогирди, афғон рубоби ижрочиси, турли хил дастурлар билан тез-тез концертларда катнашиб туради. 1967 йилдан ТДКсида ўқитувчи, 1988 йилдан кафедра доценти лавозимида ишлаган.

2. Халқ чолғу асбобларининг такомиллашув жараёни.

Чанг мусиқа чолғуси танбурнинг ўттиз икки пардасидан олиниб ихтиро қилинган. Баъзи ривоятларда гўё Арастун (Арестотел) Ҳаким Зухро юлдузига қиёс қилиб ихтиро қилгари дейилади¹². Ундан ташқари Абдулқодир Мароғий ўзининг "Мақосид ул алҳон" (қуйлар мақсадлари) китобида чанг мусиқа чолғусини юзига тери тортилган унга 24 та тор икки томонига ип билан боғлаб қўйилган" деган маълумот берилган бўлиб, нохун (тирноқ) воситасида ижро этилган. Қадимги чанг мусиқа чолғусининг бир тури бу чолғунинг юз қисмига тери эмас балки ёғоч қопланган. Торлари ип билан эмас чўплар воситасида беркитиб қўйилган.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон ҳудудида мусиқа ижрочилигида қўлланилаётган "Чанг" номли мусиқа чолғуси Шарқ ва бошқа халқларнинг миллий мусиқа ижрочилигида турли хил номланишларга эга. Беларусия ва Украинада - симбала. Уйғур халқларида - чанг, Эронда-сантур деб номланиб Ўзбекистондаги - "Чанг" мусиқа чолғусига ўхшаш. Кўпгина мусиқий рисоаларда зикр этилган "Чанг" чолғуси ҳамда XVI асрларда яшаган Дарвеш Али Чангий ижро этган "Чанг" номли мусиқа чолғуси тамоман бошқа кўринишда бўлиб, ҳозирги кунда мусиқа ижрочилигида қўлланилаётган "Арфа" мусиқа чолғусининг айнан ўзидир.

Чанг сўзи созанданинг ўнг ва чап қўллари билан чангга панжалар орқали "Чанг солиш" воситасида мусиқа ижро этиш маъноларини англатади. Қадимий "Чанг" мусиқа чолғуси "Арфа"га ўхшаш бўлиб, Шарқ халқлари миллий мусиқа ижрочилигида қўлланиб келинган. Бу турдаги чанг Озарбайжон мусиқа чолғуларига бағишланган китобда берилган¹³. Ундан ташқари XVIII-XIX асрларда Озарбайжонда чангга ўхшаш "Нузха" ва

¹² Наъмаи ниёгон. Таъбиы ва таъбия А. Ражабов. Душанбе. Адиб, 1988.124 с..

¹³ С. Абдуллаева. Народные музыкальные инструменты Азербайджана. Баку. 1972.14 с.

"Мигни" номли мусиқа чолғулари бўлиб, улар айнан чанг ва қонунга ўхшаш бўлиб, "Нузха"да 81 тор, "Мигни"да 33 та тор уч қатордан тортилган бўлган ва бу турдаги чанг мусиқа чолғулари созанданинг ўнг ва чап қўл бармоқлари, табиий тирноқлари воситасида ижро этилган. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда "Чанг" чолғуси миллий ва замонавий мусиқа ижрочилигида кенг миқёсда қўлланилмоқда. Фахриддин Содиков, Фозил Харротов, Аҳмад Одилов, Рустам Негматов, Абдурахмон Холтожиевлар ўзига хос чанг ижрочилиги мактабини яратган устозлар ҳисобланади. Уларнинг ижрочилик анъаналарини ёш чангнавоз шогирдлари Тилаш Хўжамбердиев, Темир Маҳмудов, Анвар Лутфуллаев, Фазилат Шукурова, Абдусалом Муталов ва И.Ражабов, А.Қодирова, З. Боймирзаева бошқалар давом эттирмоқдалар.

Чанг мусиқа чолғусининг товушқатори уч октавадан иборат бўлиб, биринчи товуш "сол" овозидан бошланади, чанг ижроси катта қамишдан ясалган иккита чўпча воситасида ижро этилади. Чанг мусиқа чолғуси тўғрисида кўпгина маълумотлами қуйидаги китобдан олиш мумкин¹⁴.

Қонун мусиқа чолғуси. Шарқ халқлари мусиқа ижрочилигининг чолғу йўли ижросида қонун мусиқа чолғусининг ҳам ўзига хос ўрни бўлиб, мусиқа ижрочилигида кенг қўлланилади. Қонун сўзининг луғавий маъноси мусиқа илмининг қонуни, тартибга келтирилиши маъноларни англатади. Зайнулобидин Маҳмудий Ҳусатний ўзининг "Қонуни илми ва амали мусиқий" ("Мусиқа илмининг амалий ва назарий қонунлари") асарида созлар, овозлар, мусиқий асарлар ҳақида маълумот берган. Қонун мусиқа чолғуси Арабистон, Эрон, Туркия, Кавказ халқлари мусиқа ижрочилигида кенг қўлланилиб келинмоқда. 1972 йилда Ўзбекистон давлат консерваторияда профессор Файзулла Кароматов раҳбарлигида "Шарқ мусиқаси" кафедраси ташкил қилинди. Душанбедаги санъат институтида 1979 йилда мусиқашунос Аслиддин Низомов раҳбарлигида "Шарқ мусиқаси" кафедраси ташкил қилинди. Ҳозирги кунда Олий ва ўрта махсус таълим муассасаларида қонун синфлари фаолият кўрсатиб, қонун ижроси ўрганилмоқда. Қонунда 24 - 25 та уч қатор ичакдан тайёрланган торлар тортилиб, унинг ҳосиласи "сол" кичик октавадан "си" иккинчи октавагача. Қонун созанданинг иккала кўрсаткич бармоғига мослаб тайёрланган айлана мис ва шохдан тайёрланган мизроб воситасида ижро этилади.

Уд мусиқа чолғуси. Шарқ халқлари мусиқа ижрочилигида энг қадимий мусиқа чолғуларидан бири бу "Уд" чолғуси бўлиб, бутун Шарқ халқлари мусиқа ижрочилигида қарийб X аср давомида етакчи соз ҳисобланиб, амалиётда кенг қўлланилган. "Уд" мусиқа чолғусининг

¹⁴ Аҳмад Одилов, Анвар Лутфуллаев. Чанг. Тошкент. 2002 й..

яратилиши ҳақида турлича маълумотлар берилган. "Уд" сўзининг луғавий маъноси "Қора дарахт" деган маънони англатади (яъни уд - қора дарахтдан тайёрланган мусиқа чолғуси). Уднинг дастлабки нусхаси юнон олими - Пифагор ҳақим томонидан ихтиро қилинган дейилади¹⁵. Уднинг иккинчи номи "Барбат" деб номланиб бу сўз икки маънодадир. Бар-қомат, бат-ўрдак; яъни ўрдак қоматига ўхшаш мусиқа чолғуси маъносини англатади. Маълумки мусиқа тарихида шарқ мусиқа ижрочилигининг асосчиси, шарқ мусиқа маданиятининг ривожига ўз ҳиссасини қўшган созанда, хонанда, бастакор Барбат Марвазийнинг номи зикр этилган бўлиб, бу созанда Ўрта Осиёнинг Марв (Мари) шаҳрида яшаганлиги, унинг етук ижрочилик маҳорати Эрон подшоҳи Хусрав Парвизда катта тасурот қолдирганлиги ва шоҳ саройида фаолият кўрсатиб, шоҳга атаб "Хусравоний" номли мусиқий асарлар басталаганлиги ҳамда бу асарлар узоқ вақтлар давомида Шарқ халқлари мусиқа ижрочилигида ижро этилганлиги ҳақида жуда кўп маълумотлар берилган. Демак Барбат Уд (Барбат) чолғусини етук ижрочиси бўлган. Шу боис уд мусиқа чолғусига иккинчи ном Барбат берилганлиги, ёки Барбат Марвазийга уднинг иккинчи номи бўлмиш "Барбат" тахаллуси берилган бўлиши ҳам мумкин.

Умуман "Уд" мусиқа чолғуси VII асрдан то XVIII асрларнинг охиригача барча Шарқ халқлари мусиқа ижрочилигида мақом асарларидан "12 Мақом" номи билан аталувчи мусиқа асарлари ижро этилган. "12 Мақом" асарларини ижролари эса "Уд" мусиқа чолғусининг соз ва пардаларига мос ҳолда ижро этилган. VII асрдан то XVIII асргача ёзилган барча мусиқа асарларида (китоб, рисола, ўзга манбаларда) фақат "12 Мақом" ва "Уд" мусиқа чолғуси ҳақида маълумот берилган. Бу маълумотларни Форобий, Урмавий, Жомий, Навоий, Шерозий, Кавкабий, Ҳусайний, Дарвеш Али ва бошқа мутафаккирларнинг мусиқа илмига бағишланган асарларида кўришимиз мумкин. Форобий ва Урмавийлар ўзларининг дастлабки "Шарқ нота" ёзуви тизимини ҳам "12 Мақом" ижроси ва "Уд" мусиқа чолғусининг сози, пардалари, торлари умуман ижровий имкониятларини ҳисобга олган ҳолда яратганлар. Шу даврларда "Уд" сози аввал 4 кейин 5 торли ва 7 пардали бўлиб, торлари: бам, маслас, масна, зир, ҳодд тусида, пардалари эса: мутлак, зойд, мужаннаб, саббоба, вустаи фурс, вустаи Залзал, бинсир, хинсир каби номлар билан аталган. Кўпгина иншо этилган мусиқий рисолаларда "Уд"нинг турли хил кўринишдаги, номланишдаги нусхалари, турлари ҳақида маълумот берилган: Уд, уди комил, уди қадим, тараф руд, руд, шоҳруд, Барбат ва ҳоказо. XVIII асрларга келиб мусиқа ижрочилигида "12 Мақом"

¹⁵ Исоҳоқ Ражабов. Мақомлар масаласига доир. Тошкент. 1963 йил. 17. с.

асарлари турли давлатларда турлича талқин этилиб, номланиб ижро этилабошланган. Масалан: "12 Мақом" асарлари орасига Эронда -"Дастгоҳ", Кавказ халқларида "Мугам", Ҳиндларда "Рага", Ўрта Осиёнинг Бухоро шаҳрида "Шашмақом" номлари билан аталиб, бу асарларни ижросида энди "Уд" чолғуси эмас - "Дастгоҳ" асарлари ижросида сетор, комонча, "Рага"асарларини ижросида Ҳинд сетори, "Шашмақом" асарлари ижросида эса танбур асосий мусиқа чолғуси ҳисоблана бошланган. "12 Мақом" номли мақом асарлари ҳозирги кунгача фақат Уйғур халқларида сақланиб қолган ва бу асарлар Уйғур танбурида ижро этилади. Демак XVIII асрга келиб мақом номли мусиқий асарларнинг ижролари "Уд" чолғусида эмас балъки юқоридаги мусиқа чолғуларида ижро этила бошланди.

Танбур ва сато мусиқа чолғуси. Танбур мусиқа чолғуси икки хил ижро йўли асосида мусиқа ижрочилигида қўлланиб келинган. Яъни нохун (мизроб) ва комон воситасида ижро этилган. Комонли танбур ҳақида Омулий кейинчалик Абдулқодир Мароғий ўзининг "Мақосид-ул-алхон" (Куйлар мақсадлари) асарида 40 га яқин мусиқа чолғулари ҳақида маълумот бериб, танбурнинг комон воситасида ижро этиладиган нусхаси "Най танбур" ҳақида маълумот берган. Бизнинг давримизда эса 1920 йиллардаги мусиқа ижрочилиги яъни "Шашмақом" асарларини ижроси ҳақида маълумот бериб, Абдурауф Фитрат ўзининг "Ўзбек синфик мусиқаси ва унинг тарихи" китобида шундай фикр билдирган."Шашмақом" асарлари икки ё уч танбур жўрлигида ижро этилиб, уч танбурдан бири комон воситасида ижро этилган. Агарда бир танбур комон воситасида ижро этилмаганда унинг ўрнига кубуз чолғуси жўр бўлган.

Демак, созандалар баъзан танбурни комон воситасида ижро этишган. Дастлабки ўзбек театрида Ўзбекистоннинг энг етук режиссёрлари, актёрлари, созандалари ва хонандалари ушбу театрда фаолият кўрсатишган. Етим Бобожонов, Юнус Ражабий, Турғун Алиматов ва бошқалар. 1957 йилда эса Ўзбекистон радиоси ва телевиденияси қошида Юнус Ражабий раҳбарлигида миллий, мақом анъсамбли ташкил этилиб, энг етук созанда ва хонандалар бу анъсамблга таклиф этилади. Жумладан Турғун Алиматов ҳам танбур чолғучи созанда сифатида таклиф этилган. Юнус Ражабий Турғун Алиматовга ўз хоҳишини билдириб, энг етук устозлардан Султонхон Ҳакимов, Маъруфжон Тошпўтатов, Фазлиддин Шаҳобов ва бошқалар баъзан танбурни комон воситасида ижро этишган. Шу боис Турғун Алиматов шу анъанани қайта тиклаши ҳақида фикр юритилади.

Ҳозирги биз фикр юритадиган "сато" ёки "танбур сато" ҳақида Ўзбекистон халқ артисти Ўзбекистон давлат консерваториясининг профессори Турғун Алиматов халқ устаси Усто Усмон Зуфаровга мурожаат

килиб, бир танбур каттароқ кўринишида бўлиб, бунда ҳам нохун, ҳам комон воситасида мусиқа ижро этилиши лозимлигини айтади. Устахонага келиб Усто Усмонга бу хоҳишни билдиради ва устахона бурчагида чанг босиб ётган мусиқа чолғусини кўради. Бу мусиқа чолғуси 1937 йилда Ўзбекистоннинг Москвада бўлиб ўтган биринчи декадасига бағишлаб тайёрланиб, кўрғазмада намойиш этилиб, шу йилдан 1957 йилгача устахонада сақланган. Ушбу мусиқа чолғуси олиниб унинг парда, қопқоқ, харрак каби қисмлари янгилаб қайта таъмирланди ва Турғун Алиматов томонидан комон воситасида мусиқий асарлар ижро этила бошланди. 1937 йилда Ўзбекистоннинг 1-чи декадасини Москва шаҳрида ўтиши муносабати билан Усто Усмон Зуфаров томонидан барча ўзбек миллий чолғуларини кўпгина кўринишдаги турлари қайта тайёрланиб, декадада намойиш этилади. Танбур сато ҳам кўрғазма учун Москвада намойиш этилади. Лекин ҳеч бир созанда уни ижро ва созига қизиқмаган. Турғун Алиматов бу чолғуни баъзи бир қисмларни янгилаб ижрочиликка ҳам танбур, ҳам сато услубида ижро эта бошлади. Дастлаб Турғун Алиматов "Наво" номли мусиқий асарини тайёрлаб ижро этган. Бу радио ва телевидения орқали намойиш этилгач, бу мусиқа чолғусини танбур сингари "нохун" воситасидаги ижроси "танбур", комон воситасидаги ижроси "сато", ёки "танбур сато" деб атала бошланган. Кейинги йилларда Турғун Алиматов жуда кўп мусиқий асарларни сато ижрочилиги йўлида ижро этиб, ўзига хос ижрочилик мактабини яратиб, "Сато наволари" номли пластинка ёзувини шинавандаларга ҳадя этган.

Сато - сўзининг асл маъноси шундан иборатки, "сато" сўзи "садо" ёки "сетор" сўзидан олинган. Аникроғи сетор сўзини Уйғур тилидаги талаффузидан олинган. Уйғур халқида ҳам мақом асарларини "марғул" номли ижровий бўлаклари танбурнинг комон воситасидаги ижроси асосида ижро этилади. Яъни сетор сўзини уйғур тилидаги талаффузи "сатар" сўзидан олинган бўлиб, Уйғурларда комонли танбур - "сато" ёки "сатар" деб аталган. Шундай қилиб ушбу "сато" сўзининг атамасини юқоридагича изохлаш мумкин.

Сато ижрочилигида ғижжак чолғусидаги ижровий зарб ва безаклари қўлланилади. Фақат "Зарби оро" зарби танбурда нохун воситасида, "сато" ёки "танбур сато" да кўрсатгич бармоқ воситасида ижро этилади.

Дутор мусиқа чолғуси. Дутор ҳам танбур оиласига мансуб мусиқа чолғуларидан ҳисобланади. Чунки танбурнинг дастлабки нусхалари икки торли бўлиб дутор деб ҳам аталган. Дуторнинг ясалиш тартиби ҳам айнан танбурдек, фақат косахонаси бўлак-бўлак чўплардан тайёрланади. Яъни косахонани тайёрлаш учун махсус қолаб (қолиб) ясалади. Торлари иккита бўлиб, аввал ипакдан, кейинчалик эса ичакдан тайёрланган. 1920 -йилларда

Бухорода 13-14 пардали дуторлар бўлиб, дуторларда мақом асарлари ижро этилмаслиги, харраги паст бўлганлиги учун ижрочиларини ўз панжараларини дутор косахонасига тегиб кетиши, лекин дутор ижрочилигида Самарқандлик устоз Ҳожи Абдулазиз Расулов дуторда моҳирона ижро этганлиги учун ҳам унинг дутор чалиш маҳоратига юқори баҳо берилади¹⁶. Эронда танбур номли мусиқа чолғуси бўлиб, лекин дуторга ўхшаб панжа воситасида мусиқий асарлар ижро этилади. Дутор чолғуси Ўрта Осиё худудида учрайди. Қозогистон, Қирғизистон, Ўзбекистон худудидаги Қорақалпоғистон автоном вилоятларида бир хил дуиор. Ўзбекистон ва Тожикистонда бир хил дуторлар мавжуд.

Ўзбекистонда эса ажойиб садо берувчи дуторлар бўлиб, бу дуторлар Усто Тоҳир Бухороий ва Усто Усмон Тошкандийлар томонидан тайёрланган бўлиб, кейинги йилларда халқ усталари Усто Фахриддин, Усто Муҳаммад Сиддиқ, Усто Тўхтамуродлар томонидан тайёрланаётган дуторлар Усто Тоҳир ва Усто Усмон тайёрлаган дуторлардан айнан нусха олинган. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда катта дутор, кичик дутор, қавурғали дутор, қозма дутор каби дуторлар Бухоро, Самарқанд, Фарғона, Тошкент маҳаллоларида учрайди. Тожикистоннинг Кўлоб, Қоратегин, Ванж маҳаллоларида ҳам турли хил дуторлар учрайди. Ўзбекистоннинг Олий ва Ўрта мусиқа даргоҳларида Фахриддин Содиков, Ориф Қосимов, Абдусаммад Илёмов, Боқижон Раҳимжонов, Абдурахим Ҳамидов, Даврон Балиқов, Илём Лутфуллаев, Аҳмаджон Абдурахимов ва бошқалар дутор синфлари бўйича устозлик қилади.

Най мусиқа чолғуси. Най мусиқа чолғуси барча шарқ халқларида учрайди. Кўпгина давлатларда най мусиқа чолғуси ётиқ ҳолда ижро этилса, баъзи давлатларда эса тик ҳолда ижро этилади.

Най мусиқа чолғусининг яратилиши ҳақида турли хил маълумотлар мавжуд. Улардан бирида гўё най темирчиларнинг оловини ҳавоси орқали пуфлаб берадиган нарсасига қиёс қилиб Хоразмшоҳ Мавлоно Сафиуддин Ал-Мўмин томонидан ихтиро қилинган дейилади¹⁷. Най мусиқа чолғуси зардолидан, тутдан, ғаровдан, нуқра, кумуш ёки мисдан ясалди. Унда етти овоз чиқарувчи тешик пардалар бўлиб, биттаси алоҳида оғиздан нафас бериш учун, олтитаси бир жойда бирин-кетин олти бармоққа мосланиб, булар асосий садо чиқарувчи айлана пардалар ҳисобланади.

1924 йилларда Бухорода мавжуд най чолғуси тўғрисида қуйидагича маълумотлар берилган: "Най камиш маъносида форсийча бир сўздир. Най

¹⁶ А.Фитрат. Ўзбек классик мусикаси ва унинг тарихи. -Тошкент. 1993.29 с.

¹⁷ Аскаралӣ Ражабов. Наъмаи Ниёгон. Душанбе. Ирфбн.1988. 124 с.

"биринж" ё "бақир"дан (кумуш ёки мис) ясаладур"¹⁸. Яъна бир асарда танбур мусика чолғусини созланишида Бухорода мавжуд найлардан фойдаланилганлиги яъни мис най "сол", ёғоч най "ля-бемол", ғаров най "ля" товушларини бериб, асар ижросида танбур юқоридаги найлардан бири - "сол", "ля-бемол" ёки "ля" товушларига соз қилинар экан. (Н.Миронов. Мусиқа Ўзбеков. Самарканд. 1929. 12 с.)Ўзбекистонда най мусиқа чолғуси мусиқа ижрочилигида кенг миқёсда қўлланилади. Най сози ижрочилигида ўзига хос ижрочилик йўлларига эга бўлган Устозлардан - Абдуқодир Исмоилов, Ҳомиджон Жалолов, Аюб Қодиров, Саиджон Калонов, Ҳалимжон Жўраев, Абдул Аҳад Абдурашидов, Мирза Тоҳиров, Аҳмаджон Собиров, Тожикистонда эса Нисон Шоулов ва бошқалар шулар жумласидандир. Ўзбекистон давлат консерваториясида най синфи бўйича профессор Мирза Тоҳиров ва доцент Аҳмаджон Собиров устозлик қилди.

Ғижжак. Ғижжак мусиқа чолғуси ҳақида турли манъбаларда ҳар хил маълумотлар берилган. Ғижжаклар дастлаб бир торли, кейин икки ва уч торли ҳозирги кунда эса тўрт торлидир. Озарбайжон мусиқашунос олимаси Саодат Абдуллаева ўзининг "Мусиқални инструменти Азербайджана". Баку. 1972. Бу китобининг 16 ва 17 саҳифаларида "Кеманча" ва унга оиладош "чегане" мусиқа чолғулари ҳақида маълумот берган. Файзулло Кароматов ўзининг мусиқа чолғулари ҳақида ёзган китобида "Бобурнома" асари ҳақида маълумот бериб, бу асарда Қул Муҳаммад Удий ғижжакка учинчи торни тоққанлиги ҳақида маълумот беради¹⁹.

Ўзбекистонда ғижжак ва кубуз, Эрон ва Кавказ халқларида "кеманча" номлари билан ва унга оиладош Ҳиндистон, Покистон, Афғонистонда "дилрабо", Тожикистоннинг Кўлоб, Тоғли Бадахшон Автоном вилоятида "жиғак" (ғижжак) мусиқа чолғулари мавжуд. 1937 йилда Москва шаҳрида ўтказиладиган ўзбекларнинг биринчи декадасига бағишлаб Ўзбекистонда жуда кўп миллий мусиқа чолғулари халқ устаси Ўзбекистонда Хизмат кўрсатган Санъат арбоби Усто Усмон Зуфаров томонидан қайта тайёрланиб, жумладан уч торли танбур ва ғижжакларга яна бир тор тақилиб, улар тўрт торли бўлган.

Ҳозирги кунда тўрт торли ғижжаклар мусиқий таълим даргоҳларида ижрочилигида қўлланилмоқда. Ғижжакларнинг тўрт торини биринчиси кичик октава "сол" иккинчи ва учинчиси биринчи октава "ре" ва "ля", тўртинчи тори эса иккинчи октава "ми" товушларига созланади. Ғижжак ижроси учун эса от думидаги табиий ва махсус тайёрланган сунъий оппок қил торларидан "комон" тайёрланади. Миллий мусиқа ижрочилигида ғижжак

¹⁸ Фитрат. Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи. Тошкент 1993 йил 33.с.

¹⁹Ф.Кароматов. Узбекская инструментальная музыка. Ташкент. 1972. 110 с.

Ўзига хос ижрочилик мактабига эга бўлиб, буюк устозлардан - Имомжон Икромов, Салоҳиддин Тўхтасинов, Гуломжон Ҳожиқулов, Илҳом Тўраев, Ғанижон Тошматов, Дони Зокиров, Маҳмуджон Муҳаммедов, Обит Холмуҳаммедов, Ботир Расуловлар ҳамда уларнинг давомчилари- Абдуҳошим Исмоилов, Ўлмасжон Расулов, Зиёвуддин Андижоний, Аҳмаджон Дадаев, Салоҳиддин Азизбоев, Қаҳрамон Комилов, Шухрат Йўлдошевлар, Қашқадарёдан Бўронхон Муқимов, Аъзам Ражабов, Бахриддин Остонов, Салоҳиддин Аъзамов, Нишонбой Авазов, Равшан Муҳаммадиев, Дилшод Мингишев, Жамол Холмуродов, Жуманазар Иброгимов ва бошқаларнинг устозона ижролари таҳсинга лойиқдир.

Ўзбекистон Давлат консерваториясида ғижжак синфи бўйича профессор Мурод Тошмуҳаммедов устозлик қилди. Бу устоз томонидан ғижжак мусиқа чолғусини анъанвий ва замонавий ижроларига хос кўпгина дарслик ва ўқув-услубий қўлланмалар тайёрланиб, нашр эттирилган ва ўқув жараёнида кенг миқёсда қўлланилади.

Афғон рубоби. Афғон рубоби ўзбек миллий мусиқа ижрочилигида асосан Бухорода кенг қўлланилади. Абдурауф Фитрат "Рубоб" деб бу чолғу тўғрисида маълумот берган. Бироқ, мазкур маълумот қошғар рубоби ҳақида ёки афғон рубоби ҳақида эканлиги фақат берилган маълумотномадек изоҳ орқали тушуниш мумкин. Рубоб созининг торларини миқдори, тузилиши албатта афғон рубоби ҳақидаги маълумотлардир. Бу турдаги рубоб Ҳиндистонда, Покистонда ҳамда Бадахшон вилоятида турлича номланишларда учрайди. Маълумки, афғон рубоби Бадахшон вилоятининг баъзи маҳалалари, Афғонистон ҳудудида, баъзилари Тожикистон ҳудудида мавжуд. Шу боис бу рубоб сози Бадахшонда "Бадахшон рубоби", Афғонистонда "Афғон рубоби" деб аталади.

Бадахшон рубобини косахона ва даста тузилиши бир бўлак ёғочдан тайёрланади. Торлар ўрнашган жой "Сарпанжа" номли бўлаги алоҳида тайёрланиб бириктирилади. Унда асосан бешта ичакдан тайёрланган торлари бўлиб, улар турли хил йўғонликда. Ундан ташқари оқ пўлатдан тайёрланган ўниккита симли торлари яъни қўшимча садо берувчи торлари дастасининг орқа ён қисмида ўрнатилган.

Афғон рубоби мусиқа чолғусининг ижроси ҳам ўзбек миллий чолғулари қатори барча мусиқа даргоҳларидаги рубоб синфларида ўргатилган. Дастлабки ижролари Эргаш Шукруллаев, ҳозирги кунда Бухородаги Мухтор Ашрафий номидаги мусиқа билим юртида ва Олияхон Султонова раҳбарлигидаги "Ситораи Моҳихоса" номли фольклор анъсамбилининг созандаси Тўра Жўраев ва бошқа эндиликда ўзбек миллий чолғу ансамблларида афғон рубобидан кенг фойдаланилади. Ўзбекистон

давлат консерваториясида эса Афғон рубоби синфи бўйича ҳар йили қабул квотаси доирасида танлов асосида абитуриентлар талабаликка қабул қилинади. Машҳур афғон рубоби созандаси доцент Ғуломқодир Эргашев устозлик қилади. Созланиши айнан Қошғар рубоби созланиши бўйича ля, ми, до.

Қашқар рубоби. Мазкур муסיқа чолғуси кўпгина Шарқ халқлари муסיқа ижрочилигида кенг қўлланилади. Рубоб муסיқа чолғусининг турли хил кўринишлари Араб мамлакатларида, Хитойнинг Қошғар вилоятида, Ҳиндистон, Покистон, Афғонистон ҳамда Ўрта Осиёнинг кўпгина худудларида, Тоғли Бадахшон автаном вилояти муסיқа ижрочилигида қўлланилади. Рубоб муסיқа чолғусининг яратилиши борасида турли хил маълумотлар мавжуд. Гўё рубоб Муҳаммад Хоразмшоҳ даврида яратилганлиги ҳақида муаллифи номаълум муסיқий рисолада маълумот берилган. Лекин бу маълумот тўғрисида Абдурауф Фитрат ўз китобида кўйидаги фикрни билдиради. Йигирманчи йилларда Ҳиндистондан келтирилган "Соранг" номли бир чолғунинг рубобга жуда ўхшашлиги мени шоширгон эди. Сўнгра кўлимга тушган Дарвеш Алийнинг "Рисолайи муסיқий" асарида бу чолғунинг Балхда ясалғони, Муҳаммад Хоразмшоҳ замонида Хоразмда ривож топгани кўрсатиладур"²⁰. Лекин бу берилган маълумот ҳозирги кунда Ўзбекистон худудида мавжуд Қошқар рубоби ҳақида эмас балки Афғон ёки Бадахшон рубобига ўхшаш рубоб тўғрисидаги маълумотдир.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда Қашқар рубоби ва Афғон рубоби, Тожикистонда эса Қошғар рубоби, Бадахшон рубоби, Помир рубоби, Қумри (катта рубоб) каби рубоб чолғулари мавжуд. Ўзбекистонда Қашқар рубоби 1937 йиллардан бошлаб қўлланила бошлаган. Бу борада рубоб муסיқа чолғусининг энг етук мутриб созандаси Ўзбекистон Халқ Артисти устоз Муҳаммаджон Мирзаев билан суҳбат шуни кўрсатадики, Тошкентда дастлаб бир уйғур созандаси бу чолғуни ижро этиб юрган. Муҳаммаджон Мирзаев бу рубобни кўриб ундан нусха олиш мақсадида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби халқ устаси уста Усмон Зуфаров устахонасига боради. Айнан шу 1937 йилда Ўзбекистоннинг Москва шаҳрида бўладиган биринчи декадасига тайёргарлик кўрилиб, турли хил муסיқа чолғулари ҳам тайёрланаётган эди. Шу йили уста Усмон Муҳаммаджон Мирзаевга ўзи олиб келган Уйғур рубобидан айнан нусха олиб бир неча рубоб тайёрлайди ва биринчи тайёрланган Қашқар рубоби Муҳаммаджон Мирзаевга тақдим этилади. Маълумки бу турдаги рубоб айнан танбур сингари бўлиб, бунда

²⁰Фитрат. Ўзбек классик муסיқаси ва унинг тарихи. Тошкент 1993. 79 с.

пардалар боғланган, созланиши ҳам айнан танбур сингари бўлган. Фақат бу янги тайёрланган рубобда боғланган пардалар ўрнига, пўлатдан ясалган пардалар ўрнатилади. Созланиши авалгидек квинта яъни ля, ре, ля овозларига. Бу турдаги созланиш рубобнинг анъанавий созланиши, кейинги йилларда қайта тайёрланган рубобнинг созланиши ля, ми, ля кварта овозларига, лекин то ҳозирги кунгача Муҳаммаджон Мирзаев ва устознинг фарзандлари Шавкат Мирзаев анъанавий соз учун мусиқий асарларни басталаб, чолғу ва ашула йўли услубида ҳамда рубоб жўрлигида ижро этиб келишмоқда. Шунингдек, Аббос Баҳромов, Бўрибой Мирзааҳмедов, Эргаш Шукуруллаевлар ҳам ушбу созда чалиш сирларини ўргандилар.

Маълумки, Қашқар рубобини дастлабки ижроси, мазкур чолғуни ўзбек миллий мусиқа ижрочилигида оммалашиб кетишига, кейинги йилларда Қашқар рубобининг ўзига хос ижрочилик мактабини яратган буюк Устоз Муҳаммаджон Мирзаевнинг хизматлари буюқдир. Қашқар рубобида ўнлаб мусиқий асарлар басталаниб, "бам" ва "зир" (зил) ижросига хос икки рубобда Муҳаммаджон Мирзаев ва устоз Шавкат Мирзаевлар ижро этган мусиқий асарлар беҳисобдир. "Баҳор вальси", "Завқим келур", "Дил куйи", "Гулбаҳор ва тановар" ва бошқалар шулар жумласидандир. Узоқ йиллар Қашқар рубобида махсус басталанган, халқ куйлари, мақом асарларидан намуналар ижро этиб келинди. Кейинги йилларда устоз созанда Ўзбекистонда хизмат кўрсатган Артист Шавкат Мирзаев рубобда ўзига хос мақом ижрочилиги мактабини яратиб, рубоб мусиқа чолғуси жўрлигида Ўзбекистон халқ артисти Муножот Йўлчиева билан Ўзбекистон, Ўрта Осиё ва кўпгина Хорижий мамлакатлардаги йирик мусиқий анжуманларда қатнашдилар.

Ҳозирги кунда рубоб мусиқа чолғусини моҳир ижрочилари Шавкат Мирзаев, Қобил Усмонов, Ари Бобохонов, Тоҳир Ражабов, Адҳам Худойқулов, Даврон Зиёдов ва бошқалар устоз Муҳаммаджон Мирзаев ижрочилик мактабининг давомчилари ҳисобланади.

Дойра чолғуси. Дойра мусиқа чолғуси мусиқа ижрочилигида асосан мезон ҳисобланиб, якка ижро, икки, уч, тўрт, беш ва кўпроқ чолғулар жўрлигидаги жамоа ижролари жараёнида ҳамда хонанда ва созандалар жўрлигидаги ижролар, бир меъёردа муайян ўлчовлардаги дойра зарбалари асосида ижро этилади. Шу аснода ижро жараёнини секин, ўртача, тез ва жозибадорлиги сезилиб туради.

Дойра мусиқа чолғуси бутун Шарқ халқларида турли хил номлар билан аталиб ижрочиликда қўлланилади. Масалан: дойра, дап, даф, чирманда, чилдирма. Туркияда эса "думбалак" номи билан аталади.

Ҳозирги кунда Ўрта Осиёда турли хил кўринишдаги дойралар учрайди. Ўзбекистонда эса дойра мусиқа чолғуси халқ ашулалари, яллалар, терма,

лапар, мақом асарларини чолғи ва ашула йўли ижроларида кенг миқёсда қўлланилади.

Дойрада ижро этиладиган ижро зарблари эса турли даврларда ҳар хил номланиб, аруз вазнлари асосида тартибга келтирилиб "Т" ва "Н" ҳарфларидан фойдаланилган. Масалан: Та-на. тан-нан, тана-нана ва ҳоказо²¹. Кейинги йилларда бум,бак, бак-ка бум, ист каби усуллар оғзқи тарзда баён этилади. Сурхондарё ва Қашқадарё маҳаллий услубида бавс, бам-бам, бавс, бам, биж каби оғзақи тарзда баён этилади. Маълумки Бухоро шаҳрида мусиқа илмини амалий ва назарий масалаларига катта эътибор бериб келинган. 1920 йилларгача Бухорода мавжуд мусиқа ижрочилиғи ҳақида ёзиб қолдирилган кўпгина мусиқий рисоаларга таянган ҳолда Абдурауф Фитрат дойра зарблари ҳақида шундай маълумот беради. У дойра зарбларини "усул" деб атайди. Бунда "нағма" ва "ниқра" тўғрисида сўз юритилади. "Мусиқий олимларимиз мусиқада усул белгилаш учун шундай ҳаракат қиладилар: "қуй" да бир-бирига бойланиб келган "ниқра" ламинг "тан" шаклида бўлганини "сабаб-и ҳафиф, "тана" шаклида бўлганини "сабаб-и сақил", "танан" шаклида бўлганини "фосила" деб атайдилар. Мана шул (тан, тана, танан) шаклларида бойланган ниқраларни белгили бир тартибда йиғиб, мусиқий усулларни майдонга чиқарадилар.

«Танан-тан-танан-тан» (фаъулун, фаъулун) вазнига «Ҳазаж» дейдилар. «Тан-танан-тан-танан» (фоиълун, фоиълун) вазнига «Рамал» дейдилар. Мана шундай қилиб «усул» дойраларини тузадирлар. Усул дойралари баъзиларига кўра ўн беш, баъзиларига кўра ўн етти, баъзиларига кўра йигирма тўрт, йигирма еттидир. Усул дойраларидан машҳур ўн иккитасининг отлари мана шулардир: Ҳазаж, рамал, вофир, дуяқ, фохтазарб, Туркий, мухаммас, сақийл, чанбар, зарб-и қадим, зарбу-1-фатҳ."²² Фитрат бу китобда ўз фикрини давом эттириб, ҳозирги кунда ўзбек мусиқа ижрочилиғида дойра зарбларидан «Танан-тананан» ўрнига эса «бак-бака-бака-бум» номланишдаги ижролари қўлланилаётганлиғини таъкидлайди. Шундай қилиб ҳозирги кунда ўзбек мусиқасида «бум-бак» (Хивада «губ-тақ») номли дойра зарблари бўлиб, ушбу китобчани 12 саҳифасидан то 24 саҳифаларигача Бухорода мавжуд моқом асарларини ижроларида қўлланилган жуда кўп сонли дойра зарблари ҳақида маълумот берган. Ҳозирги кунда Ўзбекистон мусиқа ижрочилиғида дойра мусиқа чолғусини хотин-қизлар халқ ашулалари, лапар, ялла ижроларида кенг фойдаланадилар. Машҳур дойрачиларда Уста Олим Комилов, Қаҳрамон Дадаев, Талат Сайфиддинов ва бошқаларни тилга олиш мумкин.

²¹Исоҳоқ Ражабов.Мақомлар масаласига доир. Тошкент 1963. 68 с.

²²(Фитрат, Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи. Тошкент. 1993. 6,7,12,13 саҳифалар қайта нашри.

Назорат саволлари:

1. Халқ чолғу асбобларининг такомиллашув жараёни қайси даврларни ўз ичига олади.
2. Қонун мусиқа чолғусини ривожланиш тарихи.
3. Уд мусиқа чолғусини ривожланиш тарихи.
4. Танбур ва сато мусиқа чолғусини ривожланиш тарихи.
5. Дутор мусиқа чолғусини ривожланиш тарихи.
6. Най мусиқа чолғусини ривожланиш тарихи.
7. Ёижжак мусиқа чолғуси ҳақида турли манъбаларда қандай маълумотлар берилган.
8. Қандай рубоб турлари бор.
9. Рубоб мусиқа чолғусини моҳир ижрочиларини санаб беринг.
10. Дойра мусиқа чолғуси бутун Шарқ халқларида қандай номлар билан аталади.
11. Машҳур дойрачилар Уста Олим Комилов, Қаҳрамон Дадаев, Талат Сайфиддиновларни ҳаёти ва ижоди.

Адабиётлар рўйхати:

1. Алимов Ф. Ўзбек халқ чолғу оркестри. -Тошкент, «Мусиқа», 2004.
2. Дадамухамедов А. Рубоб прима дарслиги. -Тошкент, 2004.
3. Эргашев Ғ. Афғон рубоби дарслиги. -Тошкент, 2004.
4. Нурматов Х. Қашқар рубоби. -Тошкент, 2003.
5. Тоиров М., Петросянц А. Мусиқа асбоблари - «Най». -Тошкент, 2002.
6. Одилов А., Лутфуллаев А. Мусиқа асбоблари – «Чанг». -Тошкент, 2002
7. Қосимов Р. Мусиқа асбоблари – «Уд». -Тошкент, 2002.
8. Қосимов Р. Анъанавий танбур ижрочилиги. -Тошкент, 2002.
9. Абдукаримов М. “Чолғушунослик” -Тошкент 2005 й

5-мавзу: Ўзбек халқ мусиқа тарихи

Режа:

1. Илк мусиқий тафаккур, мусиқий-назарий мероснинг шаклланиш жараёнлари
2. Халқ мусиқа анъаналари, оғизаки анъанадаги касбий мусиқа, дostonчилик ижодиёти.

Таянч тушунчалар: илк мусиқий тафаккур, халқ мусиқа анъаналари,

оғизаки анъаналар, касбий мусиқа, дostonчилик ижодиёти, Ўзбек мусиқаси, Сурхондарё-Қашқадарё мусиқа услуби, Бухоро - Самарқанд мусиқа услуби, Хоразм мусиқа услуби, Фарғона - Тошкент мусиқа услуби..

1. Илк муסיқий тафаккур, муסיқий-назарий мероснинг шаклланиш жараёнлари

Кушон хонлиги Марказий Осиё халқлари тарихида массагет қабилаларига мансуб тоҳар сулоласидан бирининг номи билан аталган. Хитой манбаларида ёзилишича, Дахя, яъни Бактрияга кўчиб ўтган массагет (юечжи)лар бешта вассал ҳокимликка бўлинган бўлиб, улардан бири Гуйшуан деб номланган.

Гуйшуан сўзи «кушон» атамасининг хитойча транскрипцияси бўлиб, у ўша давр ёдгорликлари ҳисобланган тангалардаги ёзувлардан маолумдир. Марказий Осиёнинг жануби ва шимолий Афғонистондаги археологик тадқиқотлар Юнон-Бактрия ва Кушон-Бактрия маданияти гуллаб яшнаганидан дарак беради. Дастлабки ёдгорликлар Айритом ва Кўхна Термезда ўтган асрнинг 30-йилларида очилиб, 60-йилларида давом эттирилган. Кейинчалик кўхна Термез яқинидаги қоратепа буддийлик ибодатхонаси, Фаёттепа, Холчаён ва Далварзинтепа каби кўхна шаҳарчалар очилиб, ниҳоят даражада юксак бўлган кушон маданияти бутун дунёга машҳур бўлади.

Кушон давлатига расман асос солган ҳукмдор Кужула Кадфиз 4та қабилани ўзига бўйсундирди ва уни Кушон беклиги деб эолон қилди. Бу давлатнинг дастлабки ҳукмдори 30 йил подшолик қилди.

Кушон хонларининг энг машҳури Канишка ҳисобланади. У (78-123) ҳукмронлик қилган даврда Кушон давлати жуда қудратли давлатга айланиб, замонасининг буюк давлатлари Рим, Парфия ва Хитой билан бир қаторда турарди. Ҳукмдор давлат пойтахтини ҳам Далварзинтепадан Пешаворга кўчиради. Канишка ҳукмронлигининг охириги йилларида Кушон давлати жуда катта ҳудудни ўз ичига олган. Унинг чегараси Ғарбда Орол ва Каспий денгиз бўйларигача, жанубда Ҳинд дарёсининг қуйи оқимигача, Шарқда эса Синоцяннинг Хўтан шаҳридан Ганг бўйларидаги Банорасгача чўзилган.

Будда динига қаттиқ эътиқод қилган подшо ўз давлатида мазкур динни расмий равишда давлат дини сифатида эълон қилади. Марказий Осиё халқлари ҳаётида бу даврда катта силжишлар бўлди. Яони, жуда ҳам улкан марказлашган давлат вужудга келди, шаҳарлар сони кўпайди, савдо-сотик алоқалари халқаро даражага кўтарилди; жонли савдо ҳаёти ва колонизацион фаолият, саводни ва ёзув (хат)ни кенг тарқалишига имкон яратди. ИИ асрга тааллуқли машҳур «сўғд ёзуви»даги намуна айнан Дунхуан (Шарқий

Туркистон)дан топилган бўлиб, у Самарқандда истиқомат қилувчи онанинг Друан (Дунхуан)да яшовчи қизига йўллаган хатида яққол исботини топган. Бу хат ўша давр Марказий Осиё халқларининг юқори даражадаги маданий ҳаёти, жумладан, аёлларнинг саводлилиги ва мустақиллигидан далолат беради. Бу даврда кушон ёзуви ҳам пайдо бўлиб, у юнон алифбосига асосланган эди. Мазкур ёзувни ўша даврнинг тангалари, муҳрлари ва турли буюмларида учратиш мумкин. Таъкидлаш жоизки, бир неча ёзув тизимининг мавжуд бўлгани (оромий, суғдий, хоразмий, юнон, кушон) – Кушон хонлиги таркибига кирувчи халқларнинг юксак даражадаги маданиятининг яна бир қарра исботидир.

Кушон салтанати умуман қадимги Марказий Осиёнинг иқтисодиёти, маданияти ва санъати гуллаб-яшнаган даврига тўғри келади. Бу даврда халқаро савдо-сотиқ кенг ривожланган, янги шаҳарлар барпо бўлган. Аммо энди жараён эллинистик йўналишда эмас эди. Яъни, маданият ва саноат шарқий, эллинистик, ҳинд ва кўчманчилар анъанасининг синтезидан ташкил топган янги кушон йўналишига асосланди. Бу даврдан қолган кўплаб меоморий обидалар ва ҳайкаллар Шимолий Ҳиндистонда, қобулнинг водий туманларида, Бақтрияда, Амударёнинг шимолий ва жанубий қирғоқларида сақланган.

Ҳиндистон ва Марказий Осиё давлатлари ўртасидаги маданий алоқалар, мелоддан аввалги III асрда ҳинд императори Ашок томонидан буддизм давлат дини сифатида тасдиқлангандан сўнг янада кучайди.

Умуман Кушон маданияти қадимий томирга эга жойларда, янги омиллар, янги одамлар таосирида ривожланган, Юнон-Бақтрия хонлиги маданиятининг давомчиси ҳисобланади. Шуни ҳам айтиш керакки, ўз навбатида кушон саноати бошқа халқлар маданияти билан узвий боғланган ҳолда, улар, хусусан Ҳиндистон маданиятида ўзи ҳам чуқур из қолдирди (Таксила ва Матура ёдгорликлари); шунингдек, Шарқий Туркистонда Кучи ва Карашара фреска ва ҳайкаллари; алания муҳити орқали таосир этилган Шарқий Европа маданий ёдгорликлари сўзимизга ёрқин далил бўлиши мумкин.

1932 йили қадимшунослар томонидан олиб борилган археологик қазилмалар жараёнида Термез яқинидаги эрамизнинг I-II асрларига мансуб Айритом шаҳарчасидан ибодатхонанинг ташқи девор пештоқларига ўрнатилган, сарғиш оқтошдан ишланган ҳайкаллар топилган эди. Тошга ўйиб ишланган, белига акаиф япроқлари боғлаган 14 та одам қиёфаси туширилган бу пештоқда мусиқачи ва гирляндачилар тасвирланган. Бундай манзара антик давр Ўрта Шарқ тасвирий саноатида жуда кенг тарқалган. Пештоқ тўлиқ сақланмаган, фақатгина 8 та бўлаги топилган ҳолос. Шунингдек, айрим

қиёфалар ўз шаклини йўқотган бўлиб, улар мусиқачими, гирляндачими ажратиб олиш қийин. Мусиқачилар сони 5 та эканлиги аниқ бўлиб, қолган 3 та қиёфани аниқлаш мушкул. Шунинг учун мана шу 5 та мусиқачи қиёфаси нисбатан батафсил ўрганилган. Аммо қадимий бу квинтет (бешлик)ни тўлиқ таркиб, дея аниқ айтиш қийин.

Айритом пештоқида тасвирланган оркестрнинг 2 та торли мусиқа чолғуси - кичик бурчакли, тўққиз торли (балки ўн уч торлидир) арфа ва тўрт торли дўмбира, шунингдек, битта қуш авлос ва 2 та зарбли чолғу - ноғора (барабан) векивалсимон асбоб. Бу эрда қатой ансамбло услуби сақланганлиги шубҳасиз, яъни, чолғуларнинг барча асосий (торли, дамли, зарбли) гуруҳларидан фойдаланилган. Шунини ҳам айтиш жоизки, ҳар бир гуруҳда бир-бирини ўзаро тўлдирувчи ва мураккаб, жозибали охангларни таратувчи турли хил чолғулар жамланган. Шунингдек, зарбли чолғуларнинг ҳам ҳар хили ишлатилганлиги эътиборлидир. Афтидан бу гирляндалар билан боғлиқ бўлиб, ҳаракат, юришни англаган.

Гирляндалар – шунчаки безак бўлмай, балки бутун композициянинг маълум маъносини англатади. Яъни, гирляндачилар мусиқий чолғулар садоси остида одимлаганлар. Ва афтидан бу юришларда рақс унсурлари ҳам қўлланган. Бундай тантанани бошқариш ҳаракатини тартиблаштириш учун эса бир қатор қўл билан ижро этилувчи, шаклан унча катта бўлмаган зарбли асбоблар керак бўлган. Мана шундай мусиқа садолари остида гирляндалар билан юриш анъанаси Айритом пештоқларида ўз ифодасини топган.

2. Халқ мусиқа анъаналари, оғизаки анъанадаги касбий мусиқа, дostonчилик ижодиёти.

Халқимизнинг истиқлолга эришиш муносабати билан азалий кадрятларимизни тиклаш, ўз тарихимизни, миллий урф-одат ва анъаналаримизни, маънавий ва шу жумладан, бадиий меросимизни атрофлича ўрганиш ҳамда ундан баҳрамад бўлиш имконияти вужудга келди.

Ўзбек халқининг мусиқа мероси жуда бой ва қадимий тарихга эга. Унинг ажойиб анъаналари ҳозирги кунда ҳам ўз бадиий ва эстетик қийматини сақлаб келмоқда. Бу анъаналар замонавий ўзбек мусиқа маданиятининг ажралмас қисмини ташкил қилади.

Қадим – қадим замонлардан она-заминимиз ўзининг бой маънавий мероси, юксак маданияти, урф-одат, маросим ва анъаналари билан жаҳон цивилизациясида муносиб ўрин эгаллаган. Бу ўлка халқларининг буюк сиймолари дунё илм-фани ва маданиятининг барча соҳалари ривожига ўзларининг муносиб хиссаларини қўшиб келганлар.

“Ватанимиз”, деган эди И.А.Каримов, - башарият тафаккур хазинасига унутилмас хисса қўшиб келди. Асрлар мобойнида халқимизнинг юксак

маънавият, ватанпарварлик, маърифатпарварлик каби эзгу – фазилатлар шарқ фалсафаси ва ислом дини таълимоти билан узвий равишда ривожланди ва ўз навбатида фалсафий, ахлоқий таълимотлар ҳам халқимиз даҳосидан баҳра олиб бойиб борди. Шунинг алоҳида таъкидлаш жойизки, ўзбек халқининг тарихий тараққиёти даврида моддий ва маънавий маъданияти бар текис равишда ривожланмади. Унда уйғониш ва юксалиш билан бирга депсиниш, турғунлик ҳолатлари ҳам бўлиб турди.

Маълумки, Марказий Осиё халқлари ўтган узок тарихий давр мобайнида кўплаб истилочилар томонидан забт этилган. Улар ерли аҳолини бой миллий маданиятидан бегоналаштириш сиёсатини олиб борганлар. Шунга қарамай халқимиз ўз миллий онги, миллий ғурури, миллий ифтихори ва маънавий дунёсини асраб қолган ва уни бойитиб борган.

Мамлакатимиз ўз мустақиллигини қўлга киритганч, маънавий-маданий ҳаётимизда туб ўзгаришлар яратиш учун кенг имкониятлар вужудга келди. “Маънавият тақдирининг эҳсони эмас. Маънавият инсон қалбида камол топиши учун у қалбан ва виждонан, ақл ва қўл билан меҳнат қилиши керак. Бу хазина инсонга ҳаётда барқарорлик бағишлайди. Унинг қарашлари шунчалик бойлик орттириш йўлида кун кўришга йўл қўймайди. Фожеалар вақтида омон сақлаб қолади ва моддий қийинчиликлар кунларида иродани мустаҳкамлайди”, - деган эди юртбошимиз И.А.Каримов.

Мустақиллигимизнинг дастлабки йилларидан бошлаб давлатимиз Президенти раҳбарлигида маданият ва санъат ривожига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Чунки миллатнинг ўтмиш ва келажак олдидаги масъулияти унинг маънавиятига алоҳида эътибор беришни тақозо этади. Асосий мақсад – ўтмиш маданий, маънавий меросимизни чуқур ўрганиш, уни кенг оммалаштириш, шу кадрлар воситасида комил инсонларни тарбиялаб, вояга етказиш, пировардида уларни келажак авлодларга бус-бутун етказишдан иборатдир.

Миллий маданият, маънавиятимизнинг чуқур ўрганишда кўшиқчилик санъати ҳам алоҳида ўрин эгаллайди. Миллий кўшиқчилик санъатимиз тарихи, унинг анъанавий қирраларини ўрганиш, ижро усуллариининг ранг-баранглигини таҳлил этиш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг мусиқа санъати тўғрисидаги қарор ва фармонларида миллий анъанавий мусиқа санъатини янада ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда. Фармонларда кўзда тутилган энг асосий мақсад – мусиқа санъати ютуқларини янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, ушбу соҳа ижодий ходимларининг меҳнатини янада рағбатлантириш ва уларни ижтимоий ҳимоялашни назарда тутишдан иборат эди. Шу фармондан келиб чиқиб, республика кўшиқчилик,

музыка маданиятини янада юксалтиришнинг тегишли чора-тадбирлари белгиланиб, шу асосда кўпгина ижодий ишларни амалга оширилмоқда.

Бу йўлдаги ҳаракатлар, айниқса, “Ўзбекистон – ватаним маним”, “Шарқ тароналари” (Халқаро кўрик танлови), “Ниҳол” номидаги Давлат мукофоти ва бошқа қатор кўрик танловларда ўз аксини топди. Бундай кўрик танловлар мамлакатимизда янги санъат дасталарини элимизга манзур бўлган янги хушовоз хонандаларни, миллий кўшиқчилик анъаналаримизнинг турли қирраларини ўз ижодларига асос қилиб олган санъат ижодкорларини етиштириб чиқармоқда.

Юқорида зикр этилган чора-тадбирларнинг республика телевиденияси, радиоси ижодкорлари томонидан муттасил ўтказилиб борилаётганлиги республика ҳукуматининг кўшиқчилик, музыка соҳасида олиб бораётган собитқадам ишларидан ҳисобланади.

Ўзбек музыка санъатининг тарихий илдизлари узоқ мозийдан бошланади. Уни чуқур ўрганиш эса машаққатли меҳнат, изчил изланишларни талаб қилади. Бу соҳада республикамизнинг талайгина илмий тадқиқот масканларида, ўқув юртларида самарали ишлар амалга оширилмоқда.

Умумтаълим мактабларида музыка дарсларида ўқувчилар ҳалқимизнинг кўп асрлик музикаий анъаналарини миллий кадриятларимиз қаторида ўрганишлари ва айна чоғда бу анъаналарни миллий кадриятларимиз қаторида эъозлашлари зарур. Чунки мазкур битирув малакавий ишда биз ўзбек халқининг узоқ ўтмишидан буён ижод этиб, турли вазият ва даврларда куйлаб келинаётган кўшиқ ва яллаларни, меҳнат айтим ва лапарларни, дostonлари ва катта ашулаларини, чолғу созларини яқиндан ўрганамиз, улардан маънавий баҳра оламиз. Шу билан бирга, диёримизнинг турли ҳудудларида юзага келган маҳаллий музикаий анъаналар билан атрофлича танишиш имконини беради. Масалан, айтайлик, биз Наманган вилоятида яшаётган бўлсак, шу жойга тааллуқли халқ музыка ижодини ўрганиш билан бирга яна Бухоро, Сурхондарё, Қашқадарё, Хоразм каби воҳаларда яшаб келаётган аҳолининг музыка ижодида намуналар кўриб, кўшиқлари билан танишамиз. Шу тариқа халқимизнинг хилма – хил ва ранг – баранг кўшиқ – куйларидан баҳраманд бўламиз.

“Ўзбек музикаси” ибораси кенг мазмунли тушунча бўлиб, у жумладан, ўз ичига миллий музикамизнинг икки асосий қатламининг – халқ музикаси ва устоз – санъаткорлар ижоди бўлган касбий музика соҳаларини ҳамда бастакорлик ва композиторлик каби замонавий музика ижодиёти тармоқларининг қамраб олади. Шунингдек, “Ўзбек музикаси” мазмунида яна асосий бўлган тўртта маҳаллий музикаий услублар ҳам тушунилиб, улар эса куйидагича номланади:

1. Сурхондарё-Қашқадарё мусиқа услуби.
2. Бухоро - Самарқанд мусиқа услуби.
3. Хоразм мусиқа услуби.
4. Фарғона - Тошкент мусиқа услуби.

Ҳар бир маҳаллий мусиқий услуб ўз хусусияти ва анъаналарига эга. Бу анъаналар эса узоқ вақтлар мобойнида шаклланган бўлиб, улар халқимизнинг турли шароитларидаги турмуш тарзи, меҳнат машғулоти, турфа маросимлари, урф-одат байрамлари ва бошқа шу каби жараёнлар билан узвий боғланиб кетади. Ушбу жиҳатларни батафсил ўрганиш мақсадида юқорида кўрсатиб ўтилган тўртта асосий маҳаллий мусиқий услубларни алоҳида – алоҳида баён этилади. Демак, ўзбек халқ мусиқасининг маҳаллий услублари ва уларнинг мусиқа маданиятида тутган ўрни аҳамияти, моҳияти ва хусусиятлари ҳақида тўхталиб ўтамиз.

Иккинчи бобда эса ҳар бир жойнинг маҳаллий услубларига мукамал тавсифлар берамиз. Сўнгра билдирилган фикр-мулоҳазаларимизни яқунлар, шу асосда хулоса ҳамда таклифларимизни тақдим қиламиз.

Ўзбек халқ мусиқасининг маҳаллий услубларини ўрганишдан асосий мақсад ўқувчиларни анъаналарга бой ва бадиий етук халқ мусиқа ижоди намуналаридан бахраманд этиш ҳамда шу асосда уларда ўткир дид, юқори бадиий савия ва нафис туйғуларни шакллантиришдан иборат. Айни вақтда, кўп асрлар давомида яшаб келган авлод – аждодларимиз маънавиятининг, баркамол руҳиятининг садолардаги интихоси бўлган миллий куй, кўшиқларимиз ёш авлод қалбидан ўрин оларкан, уларни ўз ватанига, халқига садоқатли ва меҳр муруватли бўлишга, азалий қадриятларимиз ва ўзига хос беиакроп анъаналаримизни эозлашга, она – юрт меросининг бугунги кундаги ҳақиқий ворслари бўлишга, демак, миллий истиқлолият заруратини теран ҳис этишга дават этади.

1. Маҳаллий услублар ва уларнинг моҳияти.

Ўзбек халқи ўзига хос ва ранг-баранг мусиқа меросига эга. Унинг қимматли намуналарини тўплаб сақлаш, нотага олиб ҳужжатлаштириш, узун тараққиёт йўлини ҳамда мураккаб илмий-назарий асосларини ўрганиш, шунингдек, уни амалий-ижодий ўзлаштириш борасида республикамизда шунга қадар самарали натижаларга эришилди.

Буюк истиқлолнинг синовли давонларидан ўтишда, мамлакатимизда иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий соҳаларда туб ислоҳотлар ўтказилаётган бир паллада жамиятимизда миллий маданият ва санъат, маънавият ва маърифат каби инсонпарвар ҳамда тараққиётпарвар омилларга алоҳида диққат эътибор берилмоқда. Бу ўринда амалий бебаҳо қадриятларимизни, халқчил удум ва анъаналаримизни тобора тўлароқ тиклаш, тарихий – маданий

Ёдгорликларимизни шу жумладан муסיкий меросимизни муфассал ўргана бориш ниҳоятда муҳим аҳамият касб этмоқда. Уни ёш авлодлар томонидан илмий ҳамда амалий жиҳатдан пухта ўзлаштириш учун сўнги йилларда барча зарурий шарт – шароитлар юзага келтирилганини эътироф этиш лозим.

Кўзланган эзгу мақсадларга эришиш учун республикасиизнинг маданият ва санъат ўқув юртларида, шунингдек, халқ таълими тизимига кирувчи гуманитар йўналишдаги олий ва ўрта ўқув юртларида ўзбек муסיқа ижодиётининг барча қатламларини – росмана халқ муסיқаси, мақомчилик, достончилик, ўтмиш ва замонавий бастакорлик, композиторлик, бадий хаваскорлик, эстрада санъатини қамраб олувчи қатор махсус ўқув фанлар жорий этилди. Ўз навбатида, уларни мукамал дастур, дарслик ва ўқув кўлланмалар билан таъминлаш – ҳозирги кунда мутахассисларимиз олдида турган энг долзарб вазифалардан биридир.

Ўзбек халқ муסיқасининг маҳаллий услублари, муסיкий меросимизнинг анъанавий – касбий қатламига мансуб жанрлардан ашула, катта ашула, сувора куй, достон, мақом ва унинг турларини, воҳанинг ўзига хос чолғу созларини ўрганилиши билан боғлиқ бир қатор жиҳатлари борки, улар асносида ўзбек халқ муסיқа ижодиёти юзасидан батафсил маълумотларга эга бўлишимиз мумкин.

Адабиётшунослик, санъатшунослик соҳаларида хусусан, мавжуд муסיкий адабиётларда услуб сўзи ҳар хил маъноларда кўлланиб турилиши маълум. Булардан бир ҳолларда унинг кенг, умумлашма, бошқаларда эса хийла тор, ёки кўчма маъно ва мазмунлари қайд қилинади. Таъкидлаш лозимки, услуб атамаси ҳам мазмунан, ҳам моҳиятан турлича идрок этилсада, айна пайтда у ўзаро яқин, муштарактушунчаларни англатиши мумкин. Демак, бу масалага аввало ойдинлик киритиш зарур.

Услуб сўзи ёрдамида аввало бир мунча кенг, аниқроғи – йиғма маънода жаҳон халқлари муסיқа санъатига хос умумий ёки муайян минтақавий хусусиятлар табиати ифодаланади. Бунга, жумладан, шарқона муסיкий услуб, “Европача муסיқа услуби” каби иборалар яққол мисол бўла олади. Бошқа барча бадий ижодиёт кўринишлари мисоли, муסיқада ҳам миллий ўзига хосликка айнан услуб атамаси ёрдамида қисқа ва лўнда тавсиф берилади.

Муסיкий асарларнинг ички тузилиш қонуниятлари бу масалада янада муҳимроқ аҳамият касб этади. Яъни, асосий воситаларнинг ўзаро муносабатларини мезонлардан у ёки бу услуб аниқланади. Хусусан, “бир овозли” ёки “манодан”, “кўп овозли”, жумладан “гармоник”, “полифоник”, “гомфоник” номли услублар шулар тоифасига киради. Йирик ижодий йўналиш ва оқимлар. Масалан, “классицизм”, “романтизм”,

“импересионизм”, “реализм” ва бошқалар ҳам услуб тушунчаси билан бевосита боғлиқдир.

Услуб сўзи яна бастакор, композитор, дирижёр, хонанда ва созандалар фаолиятини ижодий жиҳатдан чуқурроқ ёритиш мақсадида ишлатилади. Айниқса, у бирорта машҳур санъаткорнинг ижодий қиёфасини, унинг фарқли, бетакрор чизги – қирраларини таҳлил ёки қиёс ила кўрсатишда баҳолиқудрат хизмат қилади. Шунингдек, “чолғу услуби”, “мақом услуби”, “ёввойи” ёки “патнисаки услуб”, “бадиқа услуби”, “замонавий услуб” сингари ранг – баранг маъноларни билдирувчи ҳолларни кундалик ўқув – назарий ва амалий истеъмолда тез – тез учраб туриши мумкин.

Муסיқий фолклоршунослик соҳасида услубга даҳлдор яна бир тушунча бор бўлиб, у бирор халқ, миллат ва элатга мансуб ижодиёт кўламида жойлардаги туб аҳолининг ўзгача бетакрор ижодий хусусият, удум ва анъаналарга диққатимизни жалб қилади. Табиийки, “маҳаллий услублар” масаласини ўзбек халқ муסיқа ижодиёти мисолида, яъни унинг тарихий – назарий - амалий асосларига таянган ҳолда кўриб чиқиш ўқув фани олдига кўйилган мақсадларга мувофиқдир.

Ўзбек халқ муסיқасининг кўҳна, ниҳоятда бой ва сержило анъаналари аввало унинг турфа ярим – маҳаллий услубларида ёрқин ва теран ўз ифодасини топади. Дарҳақиқат, айрим ҳолларда муסיқий – маҳаллий услубнинг тилшуносликдаги “шева”, “лаҳжа”, тушунчалари билан қиёс қилиниши ҳам бежиз эмас. Бироқ, адабиётшуносликдан фарқли ўлароқ, жами мавжуд “муסיқий шева”ларнинг муштарак сифатлари ўз навбатда “умуммиллий муסיқий услуб” сингари йиғма тушунчани юзага келтиради.

Хулоса қилиб айтганда, муסיқада услуб том маънода турли – туман, бир ҳисобда айрича тушунчалар дойрасини вужудга келтирсада, бунда деярли барча таркибий воситаларининг узвий боғлиқлигини, тизимийлигини назарда тутиш даркор. Худди шу боисдан ўзбек халқ муסיқа ижодиёти билан таниш, уни ўрганиш ҳамда амалий ўзлаштириш борасида услубнинг ўрни ва аҳамияти бениҳоя катта.

Кўлами кенг, серқатлам муסיқа меросимизни ташкил этувчи хилма – хил кўҳна намуналарини нота ёзувига тушириб, тўплаб, ушбу йўналишда дастлабки илмий изланишлар билан шуғулланган бир қатор мутахассислар иш фаолиятида кузатилган услубий тафовутларга ўз вақтида алоҳида этибор берилган улар бу ҳақида илк бор қизиқарли маълумотларни тўплаб, теран илмий мушоҳадалар юритганлар. Хусусан, эътироф этилганки, Ўзбекистон худудининг барча воҳаларида, кўшни Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркманистонда истиқомат қилувчи ўзбеклар орасида, шунингдек, айрим бошқа хорижий мамлакатларда азалдан туб ўзбек аҳолиси зич ҳолда яшаб

келаётган ерларда “муסיкий шева”ларнинг кўринишлари ўзгача экан. Кузатилаётган бундай анча мураккаб этник, жуғрофий, сиёсий-ижтимоий, тарихий–маданий воқеялик тўлалигича камраб олиш, унга мукамал таъриф–тавсифлар бериш қийин масала, албатта буларнинг орасида ҳозирга қадар кўлами жиҳатидан бир мунча кенглиги, тарихан қадимийлиги, хусусиятлари бўйича беназир, бетакрорлиги билан асосан тўртта маҳаллий услуб тавсиф ила алоҳида–алоҳида ажратилган бўлиб, ўзбек муסיқашунослигида нисбатан атрофлича ўрганилган. Уларнинг ҳар бир муайян худуд номи билан, яъни Тошкент – Фарғона, Бухора – Самарқанд, Хоразм ва Сурхондарё – Қашқадарё маҳаллий услублари, - деб юритилади.

Юқорида таъкидланганидек, ўзбек халқ муסיқасининг тарихий ривожланишида мазкур маҳаллий услубларнинг келиб чиқиши жуда кўп нарсаларга боғлиқ бўлган. Шу жумладан, миллатимиз шаклланишининг тарихи узун жараёнида серуруғ ва кўп қабилали туркий тили қадимий қавларнинг ўзаро бирикиб кетганлиги, халқ ҳаётининг узок – яқин ўтмишда рўй берган оламшумул аҳамиятга молик катта ижтимоий – сиёсий воқеяликлар (масалан, ҳозирги Ўзбекистон воҳаларининг давлатчилик нуқтаий назаридан қадимги замон ва ўрта асрларда бир қатор катта - кичик подшоликлар, салтанатлар, амирлик ва хонликларга кирган ёки ичидан бўлиниб кетган), ерли аҳолининг турмуш тарзи, қишлоқ ва шаҳар маданиятининг ўзаро ўзгариб турган мувозанатлари, деҳқончилик, чорвачилик, касб-ҳунармандчиликнинг ўрни, иқтисодий ҳамда ички – ташқи савдо – сотиқ ишларининг ривожланиши даражаси, бошқа миллат ва элатлар билан ўрнатилган иқтисодий, ижтимоий ҳамда маданий алоқалари, яқин кўни – кўшиничиликнинг ўзаро таъсири аҳамиятлидир.

Ўзига хос маҳаллий хусусиятлар маросим – маиший муסיқасида ҳам, номаросим куй – кўшиқчиликда ҳам, бастакорлик ва дostonчилик ижодкорлигида ҳам, ашула ва чолғу ижодкорлигида ҳам бевосита намоён бўлади. Анъанавий услублар заминида битилган ҳозирги замон асарларида ҳам бу хислатлар озми – кўпми, ҳамон намоён бўлиши мумкин.

Аждодларимиз томонидан яратилиб, асирлар оша бизгача етиб келган муסיқа меросимизнинг бундай сифат кўрсаткичи ва фазилатлари ўзбек халқининг битмас – тугаммас, бепаён ижодий салоҳияти, юксак бадиий диди ва теран тафаккурларидан яққол далолат бериши табиийдир. Зеро, мозийдан шу кунга қадар маҳаллий санъат аҳли анъанавий ижодиётнинг шакл ва навларини тобора такомиллаштириб, унинг бадиий баркамол намуналарини авайлаб-асраб, янгидан-янги ижодкорлик сайъат – ҳаракатлари ила миллий – маънавий бойликларини доимо кўпайтира борганлар. Санъаткорлар халқнинг орзу-умидларини, севинча ва ҳайратларини, қувонч ва қайғуларини, жамики

инсоний қалб эҳтиёжларини юксак мусиқий идрок билан тасвирлаб бериб, кишиларга ҳамиша руҳий – маънавий озуқа беришган. Улар мумтоз мусиқа орқали нафосат ва эзгулик олишга тингловчини ошно қилиш истагида бўлиб, ўлмас қадриятлар билан ҳамиша баҳраманд этиб келганлар.

Касбий мусиқа ижрочилиги соҳасида санъаткорлар устоз – шогирдлик анъанасини юзага келтириб, уни қадимдан бевосита қўллаган ҳолда фаолият кўрсатиб келишган. Ўзбекистон Марказий Осиёнинг турли воҳаларидаги таниқли хонанда, созанда ва бастакорлар билан ўзаро яқин алоқаларда бўлишган. Уларнинг ўрта ва яқин шарққа, қолаверса бутун дунёга машҳур бўлган олимларимиз томонидан ишлаб чиқилган мусиқий илм–фан асосларидан тажрибали муаллимлар ёрдамида, кўплаб махсус назарий рисоалар орқали бохабар бўлишгани маълумдир.

2. Ўзбек халқ мусиқаси маҳаллий услубларининг ўзига хос хусусиятлари.

Тошкент – Фарғона маҳаллий – мусиқий услуби маълумки, ушбу катта худуднинг аксарият йирик шаҳар ва қишлоқларида аҳоли зич жойлашган. Воҳанинг анъанавий мусиқа ижодиёти умуммиллий ўзига хос маҳаллий, бошқа узоқ – яқин кўшни минтақалардагидан айрим фарқли хусусиятлари билан ҳам тавсифланади. Тузулиши жиҳатдан оддий, ихчам ҳажмли мавзу ва мазмун дойраси бўйича хилма – хил куй, кўшиқ ҳамда ашулалар бу худудда жуда кенг тарқалган. Жумладан, бу ўлкада бир қанча халқчил маиший, маросим, шунингдек, эркин тарздаги чолғу ва айрим жанрлар қаторида аёллар кўшиқлари ҳам ниҳоятда машҳурдир. Мазкур минтақага хос бўлган яна кўплаб терма, болалар кўшиқлари, лапар, ялла, ашула, чолғу куй, бир қисми ва туркумли мақом йўллари, кўпроқ чорвачиликка ихтисослашган қишлоқ жойларда эса дostonлар ва яна катта ёки патнис (ёввойи) ашулалар асосий ўрин эгаллайди.

Фарғона воҳаси – Тошкентнинг бастакорлар ижодкорлигига молик мисоллари эса ҳажман катталиги, тузулиши нисбатан мураккаблиги, баъзида услубан мутлоқ ноёблиги билан ажралиб туради. Табиийки, мусиқа ижрочилигининг касбий мезонлари ҳам юқори даражада. Бу ўринда айниқса катта ашула “миллий - маҳаллий” жараёнга ёрқин намуна бўла олади. Ўзбек миллий чолғуларидан эса дутор, танбур, сато, ғижжак, қашқар рубоби, чанг, най, кўшнайн, сурнай, карнай, ноғора, дойра, (чилдирма), чирманда кабилар жуда кўп қўлланиб келинган.

Фарғона–Тошкент мақоми намуналари ўзларининг халқчил, шинавандабон халқ ашулалалрига яқинлигидан далолат берувчи бир қатор хислатлар билан таърифланади. Ўзбек тингловчилари орасида машҳур бўлиб кетган сурнай мақом йўллари, “ёввойи” ёки “патнисаки” ашулалари, мумтоз

чолғу куй ҳамда уларнинг ноёб ижрочилик санъати ҳам айнан шу худуднинг салоҳиятли мусиқа маданиятига хосдир.

Бухоро – Самарқанд маҳаллий – мусиқий услуби ўрта осийнинг энг қадимий марказларидан бўлган Самарқанд ва Бухоронинг мусиқий – услубий хусусиятлари бир оз ўзгачадир. Жумладан, Зарафшон водийси худудида истиқомат қилувчи аҳоли мусиқа меросида фольклор ҳамда касбий ижодиёт қатламларининг шакл, жанр ва ички услублари бир-бириларидан кескинрок ажралиб туриши кузатилди.

Асл маънодаги мусиқа санъати намояндалари – бастакорлар, ҳофиз ва созандалар. Мусиқа олимлари, улар қаторидан ўз вақтида саройда ҳизмат қилганлари, бутун ўлкамизда жуда катта обрў ва мавқега эга бўлганлар. Улар мумтоз ашула, куй, мақом ва бошқа ривожланган шаклларадаги мусиқа намуналарининг ижодкорларидир. Хассос ижрочи ва билмдон назариётчиларидан бир қанчаси эса нафақат Ўзбекистон балки бутун Марказий Осиё, ислом шарқи бўлиб шуҳрат қозонганлар. Санъатчи Бир гуруҳ аёллардан ташкил топган “соз” номли ижодий гуруҳлар фаолияти шу воҳа маданиятнинг ўзига хос жиҳатларидан биридир. Гуруҳ иштирокчилари маҳаллий – анъанавий мусиқа ҳамда жозибали рақсларнинг моҳир ижрочилари сифатида омма орасида кенг танилган. “созанда”ларнинг ижро бисоти асосан кичик шаклларда, турфа мазмундаги ўзбек ҳамда тожик миллий куй, кўшиқ ва рақслардан иборат. Ҳозирда ҳам жойларда бундай анъаналар яхши сақланган.

Самарқанд ва Бухоро вилоятларидаги қадимий шаҳар ҳамда қишлоқларда қўлланилган миллий чолғу турларининг сон жиҳатдан кўплиги ва ранг – баранглиги билан таърифланади. Бу ерларда соф чолғу мусиқасининг бойлиги, маросим ва номаросим маҳаллий куй – кўшиқларининг ўзига хослиги яққол кузатилади. Яъни ўзбек миллий санъати серқирра кўринишлари эга бўлиши қаторида ўзининг туб тамойиллари орқали яхлитлик ва муштаракликни номоён қилади. Шунингдек, мазкур вилоятларга хос ўзбек мусиқа фольклорининг айрим жиҳатлари тожик халқ мусиқаси билан маълум даражада умумийликни ҳам хосил қилган. Тарихий тақдирлари, урф-одатлари, маданияти ва санъати ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлмиш иккала қардош халқнинг ижодиётидаги муштарак анъаналари маҳаллий аҳоли маънавий ҳаётида муҳим ўринлардан бирини эгаллайди.

Бухоро аҳолиси ўртасида “мавриги” номли нодир жанр намуналари учраши, тожик тилида айтиладиган қадимги ва замонавий кўшиқларнинг тарқалганлигини айтиш мумкин. Шунингдек, ўзбек ҳамда форс – тожик халқ ва мумтоз шеъринг намуналар билан узвий боғлиқ шашмақом туркимидаги устазона ашула йўллар бунга эга ёрқин мисол бўлиб хизмат қилади.

Хоразм маҳаллий – мусиқий услуби. Хоразм мусиқа услуби, аввало, ўзининг ўта ёрқин туси ва алоҳида жўшқинлиги ва жозибадорлиги билан ажралиб туради.

Тарихдан аёнки, Хоразм диёри ҳам қадимий ва ўрта аср даврларида бутун Марказий Осиё халқларининг катта маданий – мусиқий ўчоқларидан бири бўлган. Кўхна Хоразмнинг ўзига хос маҳаллий удум ва анъаналари барча турмуш жабҳаларидан ўз аксини топганлигини ҳам эътироф этиш керак.

Бундай ўзгача химлатлар асосан ерли халқ мусиқасининг жанр таркибида, сувора, мақом йўллари, дostonчилик, халфачилик рақс куйларида кузатилади. Шунингдек, бу мусиқанинг куй – оҳанглари ҳамда усуллари табиатида, мавжуд мусиқий чолғулари ва улардаги ижрочиликда сезиларли даражада ўз аксини топади.

Хусусан, Ўзбекистоннинг бошқа худудларида дoston жанри кўпроқ шеърый бадиқали услубга мойилдир. Хоразмда эса дostonлар мусиқий жиҳатдан ифодалироқ табиати, шаклан ривожланган халқчил куй ва номалар билан фарқ қилади. Узоқ ўтмишда кўбиз, кейинчалик дўмбира жўрлигида дostonлар айтилгани маълум. Кейинги даврларда дутор, баъзида озарбайжон тори ёки таркибида асосан ғижжак, дутор, буламон ва дойрадан иборат ихчам анъанавий ансамбл иштирокида дoston айтиш бу ерларда одат тусига кирган.

Хоразмда қўлланилган миллий мусиқа чолғулари ҳам айрим ўзгача хусусиятлари билан фарқланади. Жумладан, буламон, республикамизнинг фақат ушбу вилоятда ҳамда яқин кўшни худудларда тарқалган. Маҳаллий сурнайнинг ҳам ўзгачроқ тузулши ва янграши маълум. Тахминан XIX асрнинг иккинча ярмидан эътиборан то бугунги кунгача Хоразмда гармон сози кенг қўлланиб келинмоқда. “Халифа” номли аёллар ижодий гуруҳларининг ноёб ижро бисоти ҳам худди шу ўлка маҳаллий услубининг ўзига хос хусусиятли жиҳатларидандир.

Кавказ халқларининг “тор” энг машҳур мусиқа чолғуси XX асрнинг бошларида ўз имкониятлари бўйича ўзбек созандаларига жуда макул келди. Бу жарангдор чолғу замонавий кўшиқ ва ашула ижрочилиги жўрлигида даставвал Хоразмда қўлланила бошлаган.

Яна бир қатор миллий мусиқа асбобларининг тузулишида, уларнинг анъанавий ижрочилик йўлларида ҳам ўзгача ҳолатга дуч келиш мумкин. Масалан, хоразмча дутор косахонасини хажми нисбатан кичгина, дастаси бироз ингичкароқ ва калтароқлиги билан Фарғона водийси ва Тошкентда расм бўлган анъанавий дутордан фарқ қилади. Маҳаллий – анъанавий дутор ижрочиличининг касбий, жумладан соф чолғу ёки мақомга мос чалиш услублари ҳам муайян муштараклиги қаторида ўзаро бирмунча фарқланади.

Шу билан бирга таъкидлаш жазмки, Хоразм воҳасининг муסיқий услубида қорақалпоқ, туркман, айрим кавказ халқлари, жумладан, озарбойжон халқ муסיқаси билан муайян даражада яқинлик бор.

Сурхондарё – Қашқадарё маҳаллий – муסיқий услуби. Ўзбекистоннинг энг жанубида жойлашган икки вилоят Сурхондарё ва Қашқадарёда истиқомат қилувчи туб аҳолининг катта қисми, республикамизнинг бошқа қадимий ўлкаларидан фарқли ўлароқ, яқин ўтмишда ҳам асосан чорвачилик билан шуғулланишган. Турмуш шароитлари ҳам шунга мослашган эди. Аҳолининг фақат маолум қисмигина деҳқончилик, боғбончилик ва ҳар хил хунармандчилик иши билан банд бўлишган. Шу боисдан асл маҳаллий муסיқа фолклоридан кўпроқ терма (чўблама) ҳамда оммовий, жамоа кўшиқлари катта ўрин тутган. Булар қаторида дўмбира куйлари, чорвадорлар ҳаёти ва меҳнати билан боғлиқ бўлган маиший мавзулардаги айтим ва куйлар етакчилик қилган. Қашқадарё ва Сурхондарё худудларида жойлашган шаҳар ва қишлоқларнинг. Муסיқа маданиятида касбий дostonчилик жуда қадимги даврлардан бери марказий ўрин тутиб кетган. Уларнинг ижодкору – баёнчилари ҳисобланиш “бахши” лар ҳамиша эл – юрт ардоғида бўлишган.

Ўзбекистоннинг бошқа вилоятларига қиёс қилганда ўтмишда мазкур ўлканинг ишлоқ жойларида амалда қўлланилган чолғу асбоблари нисбатан чегараланган эди. Бу ерларда асосан дўмбира, чўпон най, чангқобуз, дойра каби созларкенгроқ тарқалган.

Аммо Сурхондарё худудида ўтказилган археологик қазилмалар натижасида топилган муסיқа маданиятига оид бир қатор ашёвий далиллар (масалан, Айритом тоштахтаси, деворий суратлар, терракота хайкалчалари ва бошқалар) бу ўлкада йирик шаҳарларга хос санъатчилик анъаналари жуда қадимга даврларда шаклланиганини исботлайди. Кўхна манбаларда машҳур (баъзи тахминларга кўра илохий) созандаларнинг рамзий қиёфалари, мукамал шакллардаги шарқона торли, дамли ва зарбли чолғулар юксак маҳорат билан тасвирланган.

Алқисса, аждодларимиз, томонидан асрлар давомида яратилиб, замонлар оша бизгача етиб келган бой муסיқа меросимизнинг турфа, ноёб, услубан ўзига хос ва ўзига мос табиати – унинг жуда қадимийлигидан, кучли ва битмас – туганмас салоҳият сарчашмаларидан далолат беради. Шунингдек, булар халқимизнинг ҳар қанча фахрланишга арзигулик улкан ва бебаҳо маданий – маънавий хазинасидир.

1. Маълум вазият айтимлари.
2. Оилавий меросим куй-кўшиқлари.
3. Мавсумий меросим айтимлари.
4. Меҳнат кўшиқлари

Муסיқашунос олимлар ўзбек халқ муסיқа ижоди намуналарини ижтимоий ҳаётда тутган ўрни ва бажараётган вазифаларига кўра қуйидаги икки асосий гуруҳга тасниф этадилар:

а) Ижро этилиши маълум шароит ва вазиятлар билан шартланган куй-қўшиқлар (оилавий, мавсумий, меҳнат, диний айтимлар);

б) Исталган “вазият” ёки эркин мавзули куй – қўшиқлар (қўшиқ, терма, лапар, ялла).

Бунда биринчи гуруҳ мазмунини меҳнат жараёнига боғлиқ айтимлар, оилавий маросим, мавсумий маросим ва меҳнат қўшиқлари ташкил этса, иккинчи гуруҳ таркиби ўз ичига қўшиқ, терма, лапар, ялла, ашула каби айтимларни олади.

Шундай қилиб, Сурхондарё вилояти ўзбек халқ қўшиқчилиги ижодиёти маҳсулини илмий жиҳатдан тизимлаштириш масаласида муסיқашунос олимларимиз томонидан ишлаб чиқилган ушбу таснифот пойдевор асос қилиб олинди. Шунга мувофиқ тадқиқ қилинаётган қўшиқлар икки йирик бўлимга ажратилиб, улардан бири “маълум вазият билан шартланган қўшиқлар (ёки қисқароқ қилиб “маълум вазият айтимлари”), иккинчиси эса “турли мавзули қўшиқлар” каби ибораларда тасниф этилади.

Маълум вазият айтимлари. Таснифимиздан жой олган ҳар бир айтим намунасида жамият тараққиётининг маълум босқичига хос ижтимоий ҳаёт, урф – одат, анъана, маънавий қараш ва қадриятлар ўта бадиий акс этган. Демак-ки, халқ қўшиқларида муайян муҳит инъикосини, турлича вазият ва шароитларга бевосита ёки билвосита боғлиқлигини кўрамиз. Бу каби ҳолатларни атрофлича англаш мақсадида таснифимизда қайд этилган ҳар иккала бўлимни алоҳида–алоҳида тасниф этиш мақсадга мувофиқдир. Халқ қўшиқлари кўпқатламли, пурмаъно, сержило, оҳанграбодир. Уларни тўлиқ тасаввур этишда авваламбор илмий тасниф услублари муҳим аҳамият касб этади.

Оилавий маросим қўшиқлари кўп асрлар давомида шаклланиб, турли даврда яшаб келган маҳаллий аҳоли руҳиятидан озикланган ҳолда бизгача етиб келган. Маҳаллий халқнинг маданий турмушида муҳим аҳамиятга эга ижтимоий ва табиий ҳодисалар ўзига хос урф ҳамда турли маросим шаклида нишонланиб келинаётганлиги мутахассислар томонидан қайд этилган.

Шу ўринда энг аввало маросим атамаси ҳақида икки оғиз сўз. Мазкур атама аслида араб тилидаги “марсум” сўзидан истеъмолга кириб келган бўлиб, “чизилган”, “расм қилинган”, “одат бўлган” деган маъноларни англатади. “Маросим” сўзи, шунингдек, жамоатчилик иштирокида ўтказиладиган катта тадбир маъносини ҳам билдиради.

Маросим кўшиқларининг келиб чиқиши, маҳаллий хусусиятлари, ижро шакли, мақсади ва вазифалари алоҳида алоҳида тадбирларга боғлиқдир. Ана шундай тадбирларнинг аксарияти кўп ҳолларда оилавий шароитда нишонланган. Шунинг учун ҳам улар “оилавий маросим”лар деб аталади. Оилавий маросимларнинг энг зарур вазифалари қаторида авлодларни миллий қадрият, анъана ва кўркам одатлар асосида тарбиялашни қайд этиш мумкин. Бу ҳол ўз навбатида, мазкур вазият кўшиқларини ижро шаклига кўра қатор тур ва туркумларга ажратишни тақозо этади. Шунга кўра инсон умри давомида унга ҳамроҳлик қилиб келувчи оилавий маросимларни шартли равишда етти турга ажратиш мумкин. Оилавий маросимларнинг юқори савияда ўтишида, албатта, уларда анъанавий ўрин тутган куй ва кўшиқларнинг аҳамияти бениҳоя каттадир. Хоҳ у тўй маросими, хоҳ мотам маросими бўлсин – унда маълум кўринишлардаги оҳанг (айтим) ифода этилиши анъана тусини олган.

Оилавий маросим айтими (Алла, Бешик тўйи, Суннат тўйи, Мучал тўйи, Қиз кўриш маросими, Никоҳ тўйи кўшиқлари, Мотам маросими)

Мавсумий кўшиқлар (“Гап – гаштак”, ёзи кўшиқлари, наврўз, сумалк, лола сайли, қовун сайли)

Меҳнат кўшиқлари

1. Чорвадорлик кўшиқлари;
2. Деҳқончилик кўшиқлари;
3. Хунармандлик кўшиқлари.

Назорат саволлари:

1. Халқ мусиқа анъаналари, оғизаки анъанадаги касбий мусиқа, дostonчилик ижодиётини айтиб беринг.
2. Маҳаллий услублар ва уларнинг моҳиятини айтиб беринг.
3. Мусиқий асарларнинг ички тузилиш қонуниятларини нималарда кўришимиз мумкин.
4. Тошкент – Фарғона маҳаллий – мусиқий услубини айтиб беринг.
5. Бухоро – Самарқанд маҳаллий – мусиқий услубини айтиб беринг.
6. Хоразм маҳаллий – мусиқий услубини айтиб беринг.
7. Сурхондарё – Қашқадарё маҳаллий – мусиқий услубини айтиб беринг.
8. Оилавий маросим куй-кўшиқларига нималар киради.
9. Мавсумий маросим айтими ларига нималар киради.
10. Меҳнат кўшиқларини санаб беринг.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Алимов Ф. Ўзбек халқ чолғу оркестри. -Тошкент, «Мусиқа», 2004.

2. Дадамухамедов А. Рубоб прима дарслиги. -Тошкент, 2004.
3. Эргашев Ғ. Афғон рубоби дарслиги. -Тошкент, 2004.
4. Нурматов Х. Қашқар рубоби. -Тошкент, 2003.
5. Тоиров М., Петросянц А. Муסיқа асбоблари - «Най». -Тошкент, 2002.
6. Одилов А., Лутфуллаев А. Муסיқа асбоблари – «Чанг». Тошкент, 2002
7. Қосимов Р. Муסיқа асбоблари – «Уд». -Тошкент, 2002.
8. Қосимов Р. Анъанавий танбур ижрочилиги. -Тошкент, 2002.

6-мавзу: Ўзбек халқ муסיқасида анъанавийлик ва замонавийлик.

Режа:

1. Ўзбек халқ муסיқасининг ривожланиш тенденциялари, анъанавийлик ва замонавийлик, уларнинг бир-бирига боғлиқлиги ва ўзаро таъсири.
2. Анъанавийлини замонавийлашувчи ҳамда унинг омаллашувидаги салбий ҳолатлар.

Таянч тушунчалар: Вокал санъати, Осиё мамлакатларида халқ кўшиқчилиги, Европада черков вокал айтимлари, Африка, Австралия, Америка мамлакатларида куйлаш санъати.

1. Ўзбек халқ муסיқасининг ривожланиш тенденциялари, анъанавийлик ва замонавийлик, уларнинг бир-бирига боғлиқлиги ва ўзаро таъсири.

Вокал санъатида стилистик йўналишлар кўп асрлар мобайнида, ер юзининг турли қитъаларида босқичма-босқич шаклланган. Хусусан, Осиё мамлакатларида халқ кўшиқчилиги, Европада черков вокал айтимлари, Африка, Австралия, Америка мамлакатларида куйлаш санъати ўзгача ўзига хослик билан ривож топган.

Ўзбекистон мисолида куйлаш санъати тарихини кузатадиган бўлсак, касбий муסיқа сифатида илк шаклланиш даври - Кушон подшолиги даври муסיқага оид ашъвий манбаларида ўз аксини топган. Касбий муסיқа намуналарини яратишда халқ муסיқаси муҳим замин ва манба эканлиги олимлар томонидан эътироф этилган. Касбий муסיқанинг оғзаки услубда яшаш анъанаси ва ривож топиши барчага маълум.

Ўн икки мақом ва Шашмақом. Мақомларнинг қадимий тарихи ўзаро фарқли икки йирик даврга ажралган. Биринчи давр - мазмунини мақомларнинг макон-замон нуқтаи назаридан дастлабки куй-оҳанг

катламлари ташкил этган. Мақомларнинг иккинчи муҳим даври - мақом тизимларининг шаклланиш жараёни бўлганлигидир. Айни пайтда уларнинг касбий мусиқа қатламининг маълум босқичи, шунингдек, ривожланган мусиқа илми, фалсафа, математика фанлари ҳамда шаҳар (сарой) маданий муҳити каби омиллар билан шартланганлиги ҳам асослидир. Аллома Абу Наср Форобийнинг бу борадаги буюк хизматлари унинг мусиқага оид рисолаларида ўз аксини топган. Ўн икки мақом тизими Урмавий ва Шерозийларнинг мусиқа илмига оид асарларида ёритилган. Мароғий, Жомий, Хусайний, Кавкабий ва Чангий каби амалиётчи ва назариётчи олимлар ҳам кўп изланишлар қилишган. Ўн икки мақом мажмуасига мансуб мақомлар, овоза ва шўъбалар бугунги кунгача сақлаб келинмоқда.

Шашмақом туркуми - Бузрук, Рост, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ, Ироқ жеб номланган бўлимлардан иборат. Шашмақом Ўн икки мақом тизимининг миллий (махаллий) мусиқий макон шарт-шароитларида ривожлантирилиши натижасида XVIII аср ўрталаида узил-кесил шаклланган. Унда бастакорлик санъати анъаналари илмий жиҳатдан муайян тизимга солиниб, тасниф этилган. Шашмақом – олти мукамал парда ва уларга мос куй ва ашулалар мажмуасидир. Унинг таркибидаги мақомларнинг ҳар бири йирик шаклдаги туркумли асарлардан иборат. Бу мақомлар оғзаки анъана тарзида, яъни устоздан шогирдга “оғзаки услуб” воситасида ўтиб, бизнинг даврга қадар етиб келган. Улар **Мушкилот (чолғу) ва Наср (ашула) бўлимларидан иборат.**

Наср бўлими. Шашмақомнинг ашула бўлимлари мураккаб шаклдаги шўъбалардан таркиб топган. Ашула бўлимларида тузилиши жиҳатидан бири-биридан ажралиб турувчи икки хил шўъбалар гуруҳининг мавжуд. Булардан биринчисига - Сарахбор, Талқин, Наср каби шўъбалар ва Уфар қисми киради. Шўъбаларнинг мураккаб шаклий тузилмалари мавжуд. Намудлар уларнинг шўъба авжларида келади. Шашмақомнинг II гуруҳ шўъбалари ўзига хосдир. Уларнинг Шашмақом туркумида нисбатан кеч шаклланганлиги ва уларда назирагўйлик анъанасининг ўзига хос акс этган. Савт ва Мўғулча номли шўъбаларнинг етакчилиги ҳамда ҳар бирининг Талқинча, Қашқарча, Соқийнома ва Уфар номли шохобчаларидан иборат. Ушбу шохобчаларнинг юзага келишида асосий шўъбаларнинг куй-оҳанглари сақланиб, уларда доира усулларининг ўзгариб боради.

Мақом ижрочилиги анъаналари. Мақом чолғу ва ашула йўлларининг тингловчига тўғри етиб боришида ижрочилик санъатининг аҳамияти катта, албатта. Созанда ва ҳофиз махсус малакага эга бўлиши, бунинг учун “устоз-шогирд” мактабида таҳсил кўрган бўлиши лозим. Мақомларни ижро этишда икки чолғу – танбур ва дойранинг ўрни муҳимдир. Мақомларни турли

таркибдан иборат ансамбл шаклларида ижро этиш анъанаси мавжуд. Мақомларнинг туркум шаклида ижро этилиши азалдан шаклланган.

Хоразм мақомлари. Хоразм мақомлари Шашмақом шаклидадир. Шашмақом Хоразм шароитига мосланиб, катта ўзгаришларга учраган. Хоразмлик машхур бастакорлар - Ниёзжон Хўжа, Феруз. Комил Хоразмий, Муҳаммадрасул Мирзо ва бошқалар мақомларга янги чолғу қисмлари басталаганлар. XIX асрда Хоразм мақомларининг Комил Хоразмий ихтиро қилган «Танбур чизиғи» воситасида ёзиб олинган. XX асрнинг 50- ва 80-йилларида Матниёз Юсупов томонидан беш чизиқли нота ёзувларига олиниб, нашр эттирилган.

Хоразм мақомларининг “айтим йўллари”. Хоразм мақомларининг ашула бўлими «айтим йўли» дейилади. Ашула бўлимининг тузилиши, таркиби ўзига хос. Шашмақом туркуми билан ўхшаш ва фарқли жиҳатлари ҳам бор. Хоразм мақомларининг машхур ижрочилари. Хоразм мақомларининг бизга маълум бўлган маҳоратли ижрочилари бир неча авлоддан иборатлиги. XIX аср бошларида Комил Хоразмий, XIX аср иккинчи ярми-XX аср бошларида Комил Хоразмийнинг шогирдлари фаолияти.

Фарғона-Тошкент мақом йўллари. Бу турдаги мақомлар Бухоро ва Хоразм мақомларидан фарқли ўлароқ яхлит бир туркумни ташкил этмай, балки алоҳида-алоҳида чолғу ва ашула йўлларида иборатдир. Хусусан, Баёт, Дугоҳ Хусайн, Чоргоҳ, Гулёр-Шаҳноз, Сегоҳ ва Насруллои кабилар ташкил топган. Фарғона-Тошкент мақом йўллари таркибида бир қисмли намуналардан, беш-етти қисмгача бўлган туркум асарларнинг мавжудлигини эхтироф этиш мумкин.

Фарғона-Тошкент мақом ашула йўллари. Фарғона-Тошкент мақом йўлларида “Фарғона -Тошкент мусиқа услуби”га хос бўлган - ялла, ашула, ва катта ашула жанрларининг хусусиятлари намоён бўлади. Ашула йўллари мумтоз шеърят асосида “ўқилиши” тадқитот қилинган, уларни ижро этганлар таниқли ижрочиларнинг номлари машхур . Ёввойи мақом. Фарғона-Тошкент мақом йўллари катта ашула йўлига мослаб айтиш амалиёти мавжуд. Ёввойи мақом ибораси “усулсиз мақом” ўрнида ҳам ишлатилади.

2. Анъанавийлини замонавийлашувчи ҳамда унинг омаллашувидаги салбий ҳолатлар.

Вокал санъатида стилистик йўналишлар академик ижрочилик йўлида ҳам шаклланган. Ғарбий Европа, Франция, Немис, Рус, Ўзбекистон вокал санъати ўз тарихига эга.

Ғарбий Европа вокаль санъати тарихи. Ғарбий Европа вокал санъатининг тарихи Италиялик миллий вокал мактаби. Илк опера муаллифлари. XVI-XVIII асрларда Италиядаги флоренциялик, неаполетан,

венециан опера ва вокал мактаблари. XV-XXасрларда италян вокал педагогикаси. А.Скарлатти - Bel canto асосчиси. Ж.Вердининг ижоди-миллий опера мактабининг чўққиси. Буюк хонандалар: В.Аркили, Ж.Рубини, Ж.Паста, А.Патти, Ф.Таманьо, М.Каллас, Р.Тебальди, Марио дель Монако ва бошқалар.

Франция вокал санъати тарихи. Француз миллий вокал мактабининг тузилиши ва ривожланиши. Ж.Люлли лирик трагедияларнинг яратувчиси. Операда речитатив ўрни. Х.Глюкнинг опера реформаси. Унинг кўшиқчиларга талаблари. Катта француз операсининг шаклланиши асослари. Ф.Обер, Д.Мейербер-янги жанр яратувчилари. Француз вокал педагогикаси. Француз опера ижрочилари: А.Нурри, Ж.Дюпре, М.Малибран, П.Виардо.

Немис миллий вокал мактаби. Немис опера яратилиши ва унинг ривожланиши. Г.Шютц - биринчи немис опера бастакори. Гамбург операси, Реалистик опера драматургия яратилишида В.Моцарт ижодининг ашамияти. К.М.Вебер ижодида немис миллий операсининг тасдиқланиши. Немис вокал педагогикасининг асосчиси; педагогика ривожланиши. Немис буюк опера хонандалари: А.Ланге, И. Хофер, И.Шиконедер, А.Годлиб.

Рус вокал санъати тарихи. Рус операсининг яратилиши ва ривожланиши. Миллий опера театри яратилишининг муҳим асослари. М.Глинка-композитор, педагог, ижрочи, рус опера ва вокал мактабларининг илк асосчиси. Глинка операларини сахнага қўйилиши ва рус опера кўшиқчиларини ўсишида уларнинг ашамияти.О.Петров, А.Воробьева-Петрова, М.Степанова, С.Гулак-Артемовский-Глинка операларининг илк ижрочилари. Камер-вокал жанрида Даргомижский ижодининг ашамияти. П.Чайковский ва Могучая кучка бастакорларининг опера ва вокал ижоди. С.Мамонтов режиссёр-новатор ва унинг опера театрининг роли. Петербург ва Москвада консерваториялар очилиши. Биринчи устозлар: Г.Ниссен-Соломан, И.Прянишников, А.Додонов, У.Мазетти. Рус вокал педагогикасининг ривожланиши. Буюк рус опера хонандалари: Н.Фигнер, Ф.Шаляпин, Л.Собинов, А.Нежданова, В.Барсова, И.Архипова, Е.Образцова, Т.Милашкина, В.Атлантов ва бошқалар.

Ўзбекистон вокал санъати тарихи. Ўзбек операси ташкил этишининг асослари. Ўзбек опера ва вокал санъатининг ривожланиши. Миллий вокал маъданияти. Шошмақом-миллий профессионал санъати ёдгорлиги. М.Қори-Ўқубов ва Тамара Хоним ижоди. М.Ашрафий ва С.Василенконинг илк «Бўрон» ўзбек операси. К.Зокиров, Х.Насирова, М.Муллажанов, М.Қори-Ўқубов шу операнинг биринчи ижрочилари. А.Навоий номидаги давлат театри қурилиши (1947). Рус ва ўзбек бастакорлари операларининг ўзбек тилида сахнага қўйилиши. Ўзбек опера ижрочиларининг вокал маҳорати

тикланишида уларнинг аҳамияти. Ўзбек операси таракқиётида ва унинг пропагандасида С.Юдаковнинг Майсаранинг иши спектаклининг аҳамияти. М.Ашрафий-атоқли бастакор, дирижёр, жамоа арбоби. Ўзбек опера санъатида унинг ижодининг аҳамияти. “Дилором” операси. С.Қобулова, С.Ярашев, К.Зокиров- шу операнинг илк ижрочилари. Самарқандда (1964-1991) опера театрининг мавжудлиги. Ўзбек операси ривожланишида театрнинг аҳамияти. Мустақиллик даври мобайнида М.Бурхоновнинг Алишер Навоий, А.Икромовнинг Буюк Темур, М.Бафоевнинг Ал-Фарғоний ва бошқа операларнинг яратилиши.

Вокал санъатида стилистик йўналишлар эстрада-жаз ижрочилик йўлида ҳам шаклланган. “Жаз” ва “эстрада” атамасига доир тушунчалар ҳозирги даврда барча маълум. Ғарбий, Марказий, Жанубий Африка халқлари мусиқа маданияти, Африка хабашлари меҳнат ва маросим мусиқаси, XVI-XVIII асрлар Шимолий ва Жанубий Америка мусиқа маданияти, XIX аср АҚШ архаик (қадимий) ижодиёти асосида жаз услуги шаклланди.

Жаз мусиқасининг фольклор асослари. Жаз мусиқасининг фольклор асосланган. Мумтоз (классик) жаз мусиқаси ривожининг асосий тамойиллари ва услублари мавжуд. Янги Орлеан жаз услуги, Чикаго жаз услуги. Свинг жаз услуги эндиликда ҳаммага маълум.

Жаз намояндалари. Мумтоз (классик) жаз мусиқасининг ҳам таниқли намояндалари етишиб чиқди. Замонавий (модерн) жаз мусиқаси услуб ва йўналишлари ҳам шаклланди. Модерн жаз мусиқаси таниқли намояндалари номлари эндиликда мусиқа тарихи саҳифаларидан муносиб ўрин эгаллади.

Ўзбек анъанавий ашула ижрочилиги. Ўзбек анъанавий ашула ижрочилигида уч хил усул мавжуд. Бинниги, гуллиги, ишками атамаларининг маънолари ва таърифлари шу хил куйлаш усулларини белгилайди. Бинниги ва гуллиги усулида айтадиган ижрочилар, ишками услубида ижро этадиган ашулачилар номлари элу юртга таниш. Ишканининг ханақойи гумбазли тури ва унинг таърифи тадқиқотлар объекти бўлган.

Машҳур хонандаларнинг қисқача ижодий фаолияти. XIX аср охири XX аср бошларида яшаб ижод этган Ота Жалол Носир ўғли 1845-1928 йилларда ижодий фаолият олиб борган. Унга Устози Куллий деб ном берилган. Ҳожи Абдулазиз Абдурасулов 1852-1936 йилларда яшаб ижод қилиб, хонанда, созанда, бастакор сифатида машҳур бўлган. У хонандаликни асосан дутор жўрлигида амалга оширган. Мулла Тўйчи Тошмухамедов 1868-1943 йилларда яшаб, Фарғона-Тошкент йўлларининг машҳур ижрочиси ҳисобланган. Қурбонниёз Авазматов 1868-1961 йилларда, Абдулла Файзуллаев 1869-1944 йилларда, Леви Бобохонов 1873-1926 йилларда ўз

ижодий фаолиятини олиб борганлар ва санъатимиз ривожига бекиёс хизмат қилганлар.

Янги давр мақом ижрочилиги анъаналари. Бугунги кунда Ўзбекистонда мақомотнинг уч тури – Бухоро мақомлари, Хоразм мақомлари ва Фарғона-Тошкент мақом йўлларига доир ижрочилик анъаналарининг маданий меросимиздан бирдай ўрин эгаллаган. Ю.Ражабий ва Ф.Содиқовларнинг бадиий анъаналари ижодий давом эттирилаяпти. Хоразм мақомларига хос кўхна бадиий анъаналар Хоразм вилоятининг Ҳожихон Болтаев номидаги мақом ансамбли томонидан қайта тикланмоқда. Шунингдек, Фарғона-Тошкент мақом ижро йўлларига доир анъаналар ансамбллар фаолиятида давом эттирилмоқда. Мақом ижрочиларининг Республика танловлари ноёб мусиқий маданий меросимиз кейинги авлодларга ўтиб боришига катта туртки бўлмоқда.

Жазнинг жаҳон маданиятидаги ўрни. Жаз - жаҳон мусиқа маданияти кесимида алоҳида ўринга эга катта аҳамиёт касб этмоқда. Россияда жаз мусиқасининг шаклланиш босқичлари кузатилди ва XX аср иккинчи ярмида эстрада – жаз мусиқаси юксакларга кўтарилди.

Ўзбекистонда жаз мусиқаси. Жаз Ўзбекистон мусиқа маданияти кесимида ҳам бугунги кунда ўз мухлисларига эга. Ўзбек композиторлари ижодида симфожаз услуби пайдо бўлганлигини мусиқашунлс-олимлар кейинги даврларда эътироф этишмоқда. XX аср иккинчи ярмида жаз ва оммавий мусиқа ижобий ва айрим ҳолларда салбий таъсир кучи сифатида ҳам тортишувларга сабаб бўлмоқда. “Оммавий маданият”нинг бир кўриниши сифатида ёшлар тарбиясига кўрсатаётган таъсири ОАВларида тез-тез эътироф этилмоқда.

Жаз ва Рокнинг ижтимоий ҳаётга таъсири. XX аср АҚШ ижтимоий – қўшиқ фольклорида сиёсий қўшиқ жанри сифатида шаклланиб, XX аср иккинчи ярмида ёшлар ҳаракати ва ижтимоий-норозилик қўшиқлари яратилишига туртки бўлди. XX аср мусиқа маданиятида эстрада мусиқаси, Рок йўналишининг шаклланиши ва ривожини асосан профессионал композиторлар ижодида намоён бўлмоқда. Рок мусиқаси услуб ва йўналишларининг тавсифи энциклопедиялар саҳифасидан ҳам ўрин олган.

Ўзбек мусиқа маданиятида оммавий жанрлар. Композиторларимизнинг оммавий жанрларда яратаётган асарлари “оммавий маданият” намуналарига қарши қўйилиб, ёшларни келакка, порлоқ ҳаётга ишонч руҳида тарбияламоқда. XX аср бошларида, аниқроғи 1920-1930 йилларда ўзбек мусиқа маданиятининг бир йўналиши сифатида ўзбек қўшиқчилилик санъати тез суръатларда ривожланди. 1920-1940 йиллар ўзбек қўшиқчилилик санъати, 1940-1950 йиллар ўзбек қўшиқчилилик санъати янги-

янги ижод намуналари билан алоҳида-алоҳида халқимиз қулоғига сингди. Бунда машҳур Эстрада-симфоник оркестрининг фаолияти катта эътирофга сазовордир. Ботир Зокиров ўзбек эстрада мусиқа мактаби асосчиси сифатида тан олинди. Ўзбек кўшиқчилик санъатида симфожазга асосланган профессионал асарлар яратилди. 1960-1980 йиллар эстрада хонандалари ижоди янгича ижро услубларига қараб бурилди. Бунда аранжировка санъатининг таъсири катта бўлди. Эстрада кўшиқи ўзбек композиторлари ижодидан муносиб шрин олди. 1980 йилларда “Ялла” каби вокал-чоғу ансамбллари пайдо бўлди. 1990-2016 йилларда ўзбек эстрада мусиқаси ўзбек эстрада мусиқаси шоу-бизнес тизимида ҳам ўз шрнига эга бўлди.

Ўзбекистонда академик вокал ижрочилиги. Ўзбекистонда академик хонандалик таълими шаклланди, вокал педагогикасининг ривожланиши дунёга машҳур бўлганини катта сахналарга чиқаётган ёш авлод вакиллари маҳоратида кўриниб турибди, албатта. Ўзбекистоннинг буюк опера хонандалари: М.Қори-Ёқубов, Х.Носирова, Н.Ахмедова, С.Қобулова, С.Ярашев, А.Азимов, Н.Хошимов, Қ.Муҳитдиновлар санъат мактабларини бугунги кунда М.Раззоқова, Н.Султонов, А.Ражабов, Р.Усмонов кабилар давом эттирмоқдалар.

Вокал ижрочилигида бадихавийлик (импровизация) техникаси. Хорижий адабиётлар таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари.

Вокал ижрочилигида бадихавийлик (импровизация) техникаси йиллар давомида чолғу ижрочилигида азалдан мавжуд услубга тақлид сифатида намоён бўлди. Импровизациянинг академик ва джаз йўналишларида кўпроқ учратиш мумкин. Жаз импровизациясида усулнинг аҳамияти катта. Жаз усуллари ва унинг ўзига хос тарафлари профессионал даражада импровизация қила олишга туртки бўлади. Аккордларнинг харф ракам белгилари (катта ва кичик учтовушликлар, мажор ва минор септаккордлар, ортиррилган ва камайтирилган аккордлар ва нонаккордлар), альтерация белгилари - аккорд товушларини ярим тон кўтариш ёки тушириш белгилари ҳисобланиб, импрвизацияни ёқимли амалга оширишга кўмак беради. Мелодик йўналишлар - жаз импровизациясида арпеджио йўналишининг ролини янада оширади. Ёрдамчи ва ўткинчи товушлар, диатоник ва хроматик ёрдамчи товушлар импровизация қилишда жозиба касб этади. Блюз, классик блюз шакли, куйи, ўзига хос хусусиятлари, унинг лади ва гаммаси классик унсурларда ўзгачадир. Блюз гармониясининг хусусиятлари, блюз гаммаси ва унинг хусусиятлари барча маданиятларга мос келади. Жаз йўналишлари - жаз импровизациясида оҳанг ривожланишининг аҳамиятини, секвенциялар ва уларнинг импровизациядаги ўрнини оширади.

Назорат саволлари:

1. Овозлар классификацияси ҳақида гапириб беринг.
2. Жаҳон операси юлдузларини санаб беринг.
3. Л.Паваротти, Ш.Миллс, Т.Хемпсон, П.Бурчуладзе кабилардан қайси бири замонамизнинг энг атоқли тенори ҳисобланади?
4. “Шашмақом” ашула бўлими таркиби айтинг.
5. Ўзбекистон эстрада кўшиқчилигидаги стилистик йўналишлар
6. “Этно-жаз” услуби нимага таянади?
7. Соул йўналишининг замонавий намоёндалари?
8. Поп мусиқаси қироли?
9. «Импровизация» тушунчаси нимани англатади?
10. Н.Абдуллаева, Ф.Зокиров, К.Раззоковаларнинг ижодидаги ижро услуби?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ю.Ражабий. «Ўзбек халқ мусиқаси I, II, III, IV, V». – Т., 1958.
2. Турли муаллифлар. Нота адабиётлари. 1956-2008.
3. Раззоқова М.Қ. Академик хонандалик асосларига кириш. – Тошкент: 2014, Шарқ. – Б. 200.
4. Д.Амануллаева. «Эстрада хонандалиги». Магистрлар учун дарслик (қўлёзма). – Т., 2014.
5. Д.Амануллаева. Вокализлар (қўлёзма). – Т., 2014.
6. А.Мансуров. “Мусиқа санъати (турлари бўйича)” йўналиши “Мусиқа санъатида замонавий тенденциялар” модули. Тошкент. 2016 й.

7-мавзу: Мақом санъати.

Режа

1. Ўн икки мақом тизими, шашмақом.
2. Фарғона-Тошкент чор мақоми.
3. Хоразм мақомлари, дoston ва суворалар.

Таянч тушунчалар: Мақом, мақом санъати, ўн икки мақом тизими, шашмақом, Фарғона-Тошкент чор мақоми, Хоразм мақомлари, дoston, суворалар, фольклоршунослик, бахши, дoston..

1. Ўн икки мақом тизими, шашмақом. Мақом санъати ўрганиш жараёни табиийки “Мақом нима?” деган саволга жавоб ахтаришдан

бошланади. Чунки ҳар қандай фан тараққиёти дастлабки таянч аҳамиятга эга бўлган тушунчалар пойдеворига асосланади. Бинобарин, пойдевор тушунчаларининг аниқ ва равшан бўлиши – ижобий натижаларга эришишда муҳим омилдир.

Мақом атамаси ва санатни ташкил этишда бизнинг мусиқашунослигимиз катта ютуқларга эришилди. Бу ўринда профессор А.Фитрат, санатшунослик фанлари доктори И.Р.Ражабов, Ф.М.Кароматов, Т.Б.Ғофурбеков санатшунослик фанлари номзоди О.Р.Матёкубов, Р.Й.Юнусов, А.Ф.Назаров, атоқли олим, санъатшунослик фанлари доктори О.Иброхимов ва бошқалар каби устоз-тадқиқотчилар олиб борган илмий фаолият самарали эканлигини ва мазкур тадқиқотни бажаришида пойдевор янлиғ муҳим аҳамият касб этганлигини алоҳида такидалаш лозим.

Аммо шуни ҳам айтиш керакки, шўро даврида бажарилган аксарият илмий изланишлар мазмунида мақомлар масаласи доим ҳам шакл мазмун бирлигида тадқиқ этимай, балки биринси галдаги диққат-этибор уларнинг шакл тузилиши қонуниятларни ёритишга қаратилган эди. Зеро мақомлар мазмунида исломий дунёқараш ва тасаввуфна ғоялар интиқосининг баён этилиш ниҳоятта қалтис оқибатли иш эди. Лекин айтиш вақтда ушбу масалаларга ойдинлик киритилмас экан, демак мақомлар ҳусусидаги тарифу-шарҳларимиз нотўлиқ бўлиб қолаверади. Негаки мақомларни ўрганиш бу, айтиш чоғда, барча ходисаларни тадқиқ этишда бўлгани каби, уларни шакл мазмуни кесмидан ўрганишни тақазо этади. Бинобарин, ушбу илмий ишимиздан кўзланган асосий мақсад ҳамма мақомлар шаклу-шамоилни имкион қадар муштарак ўрганишда иборатдир. Бу мақсадимиз эса, ўз навбатида мақомларни макон – замон нуқтаи назарида турли тарихий давр жараёнида ўрганиш каби муаммоли масала вазифаларни кўндаланг қўяди. Зотан” ҳар қандай мусиқий маданиятни нафақат моддий – акустик феномент тарзда, балки энг аввало ижтимоий тарихий ҳодиса сифатида тушунмоқ зарур”.

Ушбу вазифалардан келиб чиқиб биз мақомлар тарихини моҳияти жиҳатидан фарқли икки асосий йирик даврларга бўлдик. Уларнинг шартли равишда қуйдагича номлар билан тафсишланиши мумкин:

1-Исломгача бўлган давр ёки қадимги давр мусиқий анъаналари:

2-Исломий маданият ёки тасаввур анъаналари кесимида Мақом.

Шуни айтиш лозимки, дастлабки ўринда кўрсатилган давни белгилашда бизнинг мусиқашунослик фанимизда гўё аксидек. Малум бўлган бир ҳолат асос этиб олинди. Уни мазмунини “Мақомларни келиб чиқиш негизлари узок тарихий даврларга бориб тақалади”, тарзида ифода этиш мумкин. Тадқиқотнинг биринчи боби, ”Қадимий куйлар ҳусусида” номли

билимдан ўрин олган бу масалани маълум қадар ёритиб ўтишимизда ўзбек мусиқашунослиги қаторида яна замонавий этно мусиқашунослик илми эришган натижалари ҳам аҳамиятли бўлди. Бунда турли усуллардан кенг фойдаланилган ҳолда Шашмақом ва Фарғона-Тошкент мақом йўллари намуналари ҳалқ мусиқа ижодига мансуб айтим-куйлар биласн қиёсланди. Бу хусусидаги изланишлар ҳосиласи эса мақомларнинг илдизлари қадимий эканлигига ишора этиши баробарида яна “Мақом” атамасининг мусиқа илми ва амалёти кўлланиши заруратини ҳам атрофлич идроклаш имконини беради. Шунга кўра бу атама мусиқашунослигимизда маолим бўлган “парда”, “тузук”, маълум пардалар уюшмаси ва б. тушунчалари билан бирга яна кўҳна давр куй-оҳанглари янги тарихий шарт-шароитлар муҳитида муаян йўсинда ривожлантириш, такомиллаштириш усули ҳам эди. Айни вақтда эса бу усул халқимиз қабул этган ислом дини ва унинг заминида шакилланган тасаввуф талимоти ғояларининг ўзига ҳос ифодаси ҳам эди. Бу ҳақда илмий ишнинг биринчи бобига оид “Ўн икки мақом тизими” ва “Мақом” бўлимларида фикир юритилади иттифоқ, шунга алоҳида урғу бермоқ керакки, мазкур тадқиқотнинг ғоявий устунларидан бўлган ислом дини нисломий дунё қараш асосларига таянишимизда энг аввало муқаддас Қурону Карим ва Ҳадислар тўплами энг қимматли манбалардан бўлади. Шунингдек, мақом санатини тасаввуф кесими юзасидан тадқиқот этилиши жараёнида яна бир қатор маҳсус адабиётлар истифода этилдик, уларни қуйдаги гуруҳларга тақсимлаш мумкин.

Диёримизда чиққан тасаввуф намоёндаларининг ижодий мерослари ҳамда уларнинг тариқатлари тавсифига доир бажарилган маҳсус тадқиқотлар;

Ўрта асрларда мусиқага оид ёзилган маҳсус расмлар;

“Тасаввуф ва мусиқа” мавзуйига доир замонавий мусиқашуношлик илмида амалга оширилган мақолалар;

Тасаввуф ва ижод мавзуйига оид бадиий адабиёт, меморчилик, миниатюра каби санъат турларини ўрганишга бағишланган тадқиқотлар. Шу аснода жамланган малумот ва эришилган назарий тўхтамлар тадқиқотининг иккинси боби “Шашмақом тизими”нинг ўрганишида ҳам муҳим замин бўлди. Олти мақомни муайян тизим сифатида нисбатан мукамал кўринишга эга эканлиги ҳамда ўзга турдаги мақомлар хусусан, Ҳоразим мақомлари, Фарғона-Тошкент мақом йўлларида фарқли ўлароқ фарқли илимда кенгрок ўрганилганлиги боис унинг тимсолида бош ғояни намойиш этиш мақсадига мофик кўринди. Бунда Олти мақом тизими борасида мутахассисларга яхши аён малумотларни тасаввуф нуқтаий назарида талқин этишга урунишлар мақсадига асосий диққат-эътибор биринси галда Шашмақомнинг муқим

андозаси сифатида шакилланган Мушкилот, солғу бўлим ва Наср бўлимнинг биринчи гуруҳ ашула йўлларига қаратилди. Гарчи шундай йўл тутилсамдам, аммо кўп ўринларда мусиканинг ўзига ҳослиги базан эса далиллар танқислиги боис фикр мулоҳозалар таҳмин ва фараз тариқасида баён этилди. Демак, тадқиқотнинг бош ва таянч нуқталарида кўп жиҳаттан “Мақом” атамаси ва санъатини тасаввуф кисмида талқин этиш билан боғлиқ юзага келади. Шунунгдек, изланишимиз давомида мақомларни тартихий ва назарий муаммолари ҳам ўзаро уйғун эканлиги яна бир карра ўз тасдиқини топади. Чунки мақомларни назарясини ўрганиш масаласи, айна вақтда, уларни муайян макон ва замон-силсиласида ёритиб беришдан ва аксинча мақомлар тарихини ўрганиш эса уларнинг турли даврларни юзага келган муайян тизимдан, шакллари, тузук уюшмалари, усуллари кабиларни тадқиқ этишдан иборат бўлиб чиқмоқда. Мақом ва ўзбек халқ мусиқа ижоди намуналарини таҳлил этишда устоз санъаткорлар Юнус Ражабий ва Матниёз Юсуповлар томонидан бажарилган нота ёзувлари муҳим “ашёвий манба”ларидан бўлди.

Тасаввуф анъанасига “мусиқа” ўрнида кўпроқ арабча “само” атамаси қўлланилиб, унинг мазмунида қироатхонлик, зикр, ҳамдусано, муножот ва умумман, мусиқа билан боғлиқ барча жараёнларни қалбан тниглаш англашилади. Шу билан бирга само тушунчасида пок қалбларнинг Тангри Таолога ишқ муҳаббати ва руҳий таважжуҳи ҳам ифода этилиб, бу ўринда туркей машойиҳлар кўпроқ “қуйи” атамасини қўллайдилар. Зотан куй – суфиёна ишқнинг зоҳир бўлиш шаклидир:

**Ошиқ қўйса ҳос машуқа бирла қуйгай,
Мажоизлар қўймай турур жондин тўйгай.
Чин ошиқлар қўйган сари пурнур бўлгай,
Ул сабабдин машуқига нози ўлур.**

Аҳмад Яссавий

Айни вақтда, куй-мусиқасининг асл моҳиятларидан бўлган табиатидир. Чунки самонинг илк бор вужудга келиши ва унунг мазмуни Илоҳий ҳикмат билан йўғурилган эди. Ҳусусан, таниқли муҳанддис, Шайх Абу Бакир Бухорий-Калаббодий (ваф.994й) берган тарифига кўра: ”Само асли андинким, Ҳаққи субҳон –“А ласту би-Раббикум?” Мен сизларнинг раббингиз эмасманми?! Ҳақдин эшитилмиш биринчи ҳитоб ушбу турур. Ва энг ёқимли само ҳам улким –Ҳудодин эшитурсен. Демак, алмисок кунни Аллох Таолло башер аҳли руҳларни яратиб уларга қилган илк ҳитобидан само намоён бўлаган экан. Абу Муҳаммад бин Руваем бин Муҳаммад айтадики:” бир қавм “Алласту би –Раббикум “ҳитоби тушган маҳал Илк Зикирни эшитишганда. Бу зикирлар уларнинг қалбларида ва ақилларида

аввал яширин турган эди. Эдниким илк зикирни эшитишганда уларнинг кўнгил сирлар зоҳир бўлиб, тўлқинландиларки, ул Ҳақ ахбори олдида уларнинг ақл туйнуклари ёришди. Ва улар иймон келтирдилар. Шу аснода мусиқий нағмаларнинг бошқа турдаги нағмалардан яъни мусиқий бўлмаган товушлардан афзал жиҳатларни ҳам англаш мумкин: ”Энди само пайдо бўлгач унинг нағмаси жонига етиб борди ва жон ул нағмадан қувватланди”. Аммо тасаввуф аҳли назидин ҳар қандай мусиқа ҳам инсон руҳига ғизо беравермайди. Шу сабабданким, инсонлар нағмалардан турли мақсадларда фойдаланадилар, бинобарин, уларнинг тингковчига тасири ҳам турлича бўлиши мумкин. Бу борада Аҳмад Ҳожагий Косоний (ваф 1542й) қаламига мансуб ”Рисолайи самаю”да этибоирга молик қуйдаги фикрлар баён этилади: ”Билгил ,ей дарвеш, инсон руҳоният ва нафсониятида таркиб топгандур: бу икки сифатиодан қайси бири ғолиб келса, инсон ўшанган тоби ва мойил бўлиб кетаверади. Мусиқа эса, ”Ахлуллох” /тариқат аҳли/ учун лозим ва лойиқ бир сифаттир. Ёқимли савитлар Ҳақ Таоллонинг ўз бандаларига бўлган ҳитобидир. Бинобарин, инсонниг ёқимли куй ва овозларни эшитганда руҳоният томони ғолиб келса демак у ҳақ Таоллога муқарраб бўлиш томонига ўтган бўлади.

Айни вақтда, куй-мусиқасининг асл моҳиятларидан бўлган табиатидир. Чунки самонинг илк бор вужудга келиши ва унунг мазмуни Илоҳий ҳикмат билан йўғурилган эди. Ҳусусан, таниқли муҳандис, Шайх Абу Бақир Бухорий-Калаббодий (ваф.994й) берган тарифига кўра: ”Само асли андинким, Ҳаққи субҳон – “А ласту би-Раббикум?” Мен сизларнинг раббингиз эмасманми?! Ҳақдин эшитилмиш биринчи ҳитоб ушбу турур. Ва энг ёқимли само ҳам улким–Ҳудодин эшитурсен. Демак, алмисок куни Аллох Таолло башер аҳли руҳларни яратиб уларга қилган илк ҳитобидан само намоён бўлаган экан. Абу Муҳаммад бин Руваем бин Муҳаммад айтадики:” бир қавм “Алласту би –Раббикум“ ҳитоби тушган маҳал Илк Зикирни эшитишганда. Бу зикирлар уларнинг қалбларида ва ақилларида аввал яширин турган эди. Эдниким илк зикирни эшитишганда уларнинг кўнгил сирлар зоҳир бўлиб, тўлқинландиларки, ул Ҳақ ахбори олдида уларнинг ақл туйнуклари ёришди. Ва улар иймон келтирдилар. Шу аснода мусиқий нағмаларнинг бошқа турдаги нағмалардан яъни мусиқий бўлмаган товушлардан афзал жиҳатларни ҳам англаш мумкин: ”Энди само пайдо бўлгач унинг нағмаси жонига етиб борди ва жон ул нағмадан қувватланди”. Аммо тасаввуф аҳли назидин ҳар қандай мусиқа ҳам инсон руҳига ғизо беравермайди. Шу сабабданким, инсонлар нағмалардан турли мақсадларда фойдаланадилар, бинобарин, уларнинг тингковчига тасири ҳам турлича бўлиши мумкин. Бу борада Аҳмад Ҳожагий Косоний (ваф 1542й) қаламига

мансуб” Рисолайи самая”да этибоирга молик куйдаги фикирлар баён этилади: ”Билгил, ей дарвеш, инсон руҳоният ва нафсониятида таркиб топгандур: бу икки сифатиодан қайси бири ғолиб келса, инсон ўшанган тоби ва мойил бўлиб кетаверади. Муסיқа эса, ”Ахлуллох” /тариқат аҳли/ учун лозим ва лойиқ бир сифаттир. Ёқимли савитлар Ҳақ Таоллонинг ўз бандаларига бўлган ҳитобидир. Бинобарин, инсонниг ёқимли куй ва овозларни эшитганда руҳоният томони ғолиб келса демак у ҳақ Таоллога муқарраб бўлиш томонига ўтган бўлади.

Мутахассисларнинг фикрига кўра, инсоният тарихидаги дастлабки ҳамда илоҳий мақсадга муофиқ самойи куй намуналари Тангри Таолонинг ер юзидаги элчилари бўлмиш Пайғамбарларга ваҳий этилган, шу жумладан, мақом куйлари ҳам Пайғамбарлардан қолган мерос сифатида қаралади. Хусусан, 11 – асрнинг иккинчи ярми 12- асрнинг биринчи чорагида яшаб ижод этган таниқли муסיқачи ва олим Дарвиш Али Чангийнинг устозлар Хўжа абдулқодир ибн Абдурахмон Мароғий, Хўжа Сафиуддин ибн Абдулмўмин ва Султон Увайс Жалойир фикрларига таяниб ёзишича:

“Аввалига етти пайғамбар номлари билан боғлиқ еттита мақом бўлган”. Бунда Рост мақоми одам алайҳиссаломдан, Ушшоқ – Нуҳ алайҳиссаломдан, Наво – Довуд алайҳиссаломдан, Ҳижоз – Сулаймон алайҳиссаломдан, Ироқ – Аюб алайҳиссаломдан, Хусайний – Якуб алайҳиссаломдан ва Роҳавий – Муҳаммад саллаллоху алайҳи вассалламдан мерос қолганин ҳақидаги ривоятлар баён этилади. Қолган мақомлар эса устозлар ижодининг маҳсули эканлиги тахмин этилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбек миллий мақом санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 17 ноябрдаги ПҚ-3391-сонли қарори эълон қилинди.

Достончилик мактаблари.

“Достон” сўзи форс тилидан олинган бўлиб, “қисса”, “ҳикоя”, “тарих” маъноларини ифодалайди. Ўзбек бадиий адабиётида достонлар яратилиш усулига кўра икки хил бўлади. Биринчи тури ёзма адабиёт вакиллари томонидан ҳар бир банди маснавий – икки мисрадан иборат, фақат шеърий шаклда яратилади. Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг»,

Навоийнинг «Хамса» асаридаги бешта достон ва ҳоказолар. Ёзма адабиётдаги достонлар аруз вазнида ёзилади. Индивидуал ижод маҳсули ҳисобланади. Бинобарин, ёзма адабиётдаги достонлар яқка шахс ижоди анъаналари асосида вужудга келади.

Иккинчи тур достонлар оғзаки ижод маҳсули сифатида фольклор анъаналарга бўйсунган ҳолда яратилади. Филология фанлари доктори,

профессор М.Саидов таърифича, оғзаки ижоддаги дostonларда шеърий ва насрий парчалардан иборат бадий манба – матн бўлиши керак. Иккинчидан, дostonнинг музикаси бўлиши лозим (Бу ўринда шуни аниқлаб олиш керакки, ҳар бир алоҳида олинган дoston учун алоҳида йирик музика асари бўлиши шарт эмас). Учинчидан, дostonни бир киши ижро этганлиги туфайли куйловчи дўмбира черта билиши ёки кўбиз чала билиши зарур. Тўртинчидан, дostonни куйлаётган бахши яхши овозга эга бўлиши ва кўшиқ айтиш маҳоратини эгаллаган бўлиши зарур

Халқ оғзаки ижодидаги дoston фольклоршунос олимларнинг диққатини алоҳида ўзига жалб этган, ўзбек халқ оғзаки ижоди таркибида энг кўп ўрганилган, катта мунозараларга сабаб бўлган, қолаверса, ўзбек халқ оғзаки ижоди меросини бутун дунёга маълум ва машҳур қилган жанрдир. Дostonни олимлар синкретик жанр деб биладилар. «Синкретик» сўзи юнонча бирлашган; қисм, бўлақларга ажралган маъносини беради. Дoston ҳақида гап борганда, синкретик сўзи бу жанрдаги асарларда сўз, музика, хонандалик, ҳофизлик, бадий ўқиш, нотиклик, актёрлик санъатларининг уйғун намоён бўлишини изоҳлайди. Ҳақиқатан ҳам, Бола бахши (Қурбонназар Абдуллаев), Чори бахши Хўжамбердиев, Шомурод бахши Тоғаев, Қаҳҳор бахши Қодир бахши ўғли Раҳимов ижроларини бевосита кўриш ва эшитиш жараёнида юқорида қайд этилган санъатларнинг тўлиқ гўзалликда уйғунлашувини, кўшимча равишда бу ижрочи ва ижодкорларда бадиҳа санъати маҳорати тўлиқ намоён бўлганини кўрганмиз. Устоз Муҳаммаднодир Саидовнинг юқорида қўйган тўрт талабига кўра дoston ҳақида тўлиқ тасаввур ҳосил қилиш учун бахшининг бевосита тингловчилар доирасида табиий вазиятда ижро маҳоратидан баҳраманд бўлиш шартини ҳам кўшимча равишда қайд қилмоқчимиз. Бу шартнинг зарур эканлиги телевидение, радио, фонограммалар орқали дoston ижроси билан танишиш натижасида аниқ сезилади. Бахши техник воситалар (камера, микрофон) гувоҳлигидан кўра бевосита тингловчилар учун табиий шароитда дoston ижро этганида ўзини эркин ҳис қилади, бадиҳагўйлик қобилиятини яхшироқ кўрсатиш имконига эга бўлади. Бахши дoston куйлаётганида ўзининг ижросидан ўзи завқланадиган пайт бўлади. Тингловчилар бахши маҳоратидан баҳра олиб эҳтиросли овозлар чиқаришади. Ана шундай ҳолатда бахшининг қайнаши рўй беради. Табиий шароитда қайнаш тезроқ амалга ошади. Ундан ташқари дўмбира тўнтариш одати ҳам бор. Ижрочи бир оз дам олиш баҳонаси билан дўмбира тўнтарайди ва хонадан ҳаво олиш учун ташқарига чиқади. Бу вақтда тингловчилар ўз атаган ҳадяларини тўплаб дўмбира ёнига қийиқчага солиб қўйишади. Бу одат ҳам табиий ижро пайтида осон ва қулай бажарилади. Хуллас, бахши учун ҳам, тингловчи учун ҳам

оддий, самимий, табиий шароитда дoston айтиш маъкул ҳисобланади. “Дoston” сўзининг яна бир маъносини ҳам билиб олиш керак. Бу – эл орасида гапирилмоқ, куйланмоқ, оғизга тушмоқ демакдир. Демак, дostonларда иштирок этган қаҳрамонлар, бир томондан, асардаги образ сифатида қайд этилса, иккинчи томондан, эл оғзига тушувчи, шуҳрат топувчи инсон тушунчасини ҳам ўзида сингдирган бўлади. Натижада, айниқса, ижобий қаҳрамонларнинг оғизга тушиши ёки муҳаббат топиши халқ педагогикаси талабларига ҳам жавоб берадиган инсон бўлиб танилиши билан боғланади. Шундай қилиб, «Алпомиш», Гўрўғли туркумидаги «**Гўрўғлининг туғилиши**», «**Малика Айёр**», «**Равшан**» каби ўнлаб асарлар, «**Кунтуғмиш**», «**Рустамхон**», «**Ошиқ Ғариб ва Шохсанам**» кабилар халқ оғзаки ижодидаги дoston жанрига мансуб намуналар бўлиб, асрлар давомида эл қалбидан самимий ҳурматга сазовор, шуҳратга эришган дурдоналардир. Дostonни бахшилар куйлайдилар. Бахшилар эса ўз устозларидан махсус дostonчилик сирларини ўрганган санъаткорлардир. Агар мақолларни, топишмоқларни миллатимизнинг истаган вакили айтиши, қўшиқларни ҳар бир ошиқ ёки маъшуқа ижро этиши мумкин бўлса, дoston ижроси алоҳида шогирдлик фаолиятини бошидан кечирган, махсус таълим кўрган ва муайян иқтидорга эга шахсгагина насиб қилади.

«**Бахши**» сўзи «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да тўрт хил маъно бериши кўрсатилган: 1 – донишманд, 2 – дostonларни куйловчи, 3 – дам солиб даволовчи табиб, 4 – Бухоро хонлигида қурилиш маблағини назорат қилувчи. Юқоридаги тўрт маънодан учтаси бевосита дoston айтувчи бахшиларга тегишли, десак хато бўлмайди. Чунки халқ орасида бахши бўлиш учун инсон донишманд, ақлли бўлиши керак, деган фикр қайта-қайта таъкидланади. Иккинчидан, “бахши” луғатда изоҳ берилишича, халқ дostonларини ижро этади. Учинчидан, қадим замонлардан халқ тасаввуридаги бахшилар сўзнинг мўъжизавий фазилатидан фойдаланиб кишиларни турли хасталиклардан фориғ қилувчи одамлар ҳисобланган. Ҳозир ва ўтган асрларда бахши даврасида иштирок этган одамлар дoston эшитиш билан бирга дардларидан ҳам қутулганлар, турмуш ташвишларидан озод бўлганлар, ўзларини енгил сезганлар. Ўзбек фольклоршунослиги асосчиси Ҳ.Т.Зарифовнинг маълумот беришича, бахши мўғулча ва бурятча “бахша”, “бағша” сўзларидан олинган бўлиб, “устод”, “маърифатчи” маъноларида қўлланган. Маълум бўладики, бахши халқ томонидан чексиз ҳурматга эга, эъзоз топган ҳунар эгалари экан.

Фольклоршуносликда бахшиларнинг турли номлар билан аталгани ҳам маълум. Хусусан, юзбоши, соқи, жиров, жирчи, оқин шулар жумласидандир. Баъзан уста сўзи ҳам қўлланган. Бахшиларнинг устоз изидан чиқиб, ўзига хос

услубда, бадиҳагўйликдан кенг фойдаланувчилари, кўпинча, шоир деб ҳам аталган. Шунингдек, Хоразмда дoston айтувчи аёллар халфа номи билан машҳурлар.

Ўзбек дostonчилигида дoston куйлаш анъанаси қадимда уч йўналишда ривожланган. Биринчидан, Булунғур, Қўрғон, Шаҳрисабз, Қамай, Нарпай, Шеробод, Жанубий Тожикистонда яшовчи ўзбек-лақай дostonчилик мактабларида дўмбира чертиб якка ҳолда, бўғиз овоз билан ижро этилган. Иккинчидан, Хоразмда тор, дотор, ғижжак, гармон, буламон, кўшнай, доира жўрлигида баъзан якка, баъзан жуфт ҳолда, очик овоз билан ижро этилган. Учинчидан, Фарғона водийсида дотор жўрлигида очик овозда айтилган. Шубҳасиз, ўзбек дostonчилигида кенг тарқалган ижро усули дўмбира жўрлигида бўғизда дoston айтиш ҳисобланади. Бахшининг бўғизда ичдан куч билан овоз чиқариши жуда қадим замонларда шимол халқлари афсунгарлари – шаманларда мавжуд эди. Демак, ўзбек бахшиларини узок ўтмиш замонлар билан қандайдир жанр ёки санъат ижроси боғлайди. Эҳтимол, кейинчалик бу ижро усули бахшилар учун анъана бўлиб қолган. Ўзбек дostonчилиги миф – афсона – ривоят – нақл – эртак – дoston босқичларидан иборат диффузия ҳаракатининг сўнгги босқичида вужудга келган деб тахмин қиламиз. Мана шу жараённинг муайян босқичида ижро усули ҳозирги бахшиларимизнинг дoston айтишларини эслатиши мумкин бўлгандир. Ҳар ҳолда бундай бахшичилик санъати бир неча асрлик тажрибага эга эканлиги билан бошқа ижролардан ажралиб туради. Филология фанлари доктори, профессор Тўра Мирзаев маълумотига кўра, Булунғур дostonчилигида қаҳрамонлик дostonларини ижро этиш кўпроқ амалга ошган. Бу мактабнинг сўнгги вакили Фозил Йўлдош ўғли (1872-1955) ҳисобланади. Фозил Йўлдош ўғли ижросидаги «Алпомиш», «Ёдгор», «Юсуф билан Аҳмад», «Малика айёр» каби дostonлар ёзиб олинган. Фозил Йўлдош ўғли Йўлдош, Қўлдош, Суяр шоирларнинг тарбиясини олган. Айниқса, у ижро этган «Алпомиш» дostonи халқ ижодидаги энг мукамал асар сифатида бутун дунё фольклоршунос олимлари томонидан тан олинган. Эргаш Жуманбулбул ўғлининг номи ҳамиша Фозил шоир қаторида жуфт келади. Эргаш шоир (1868-1937) Қўрғон мактаби вакили эди. Нурота худудининг шухрати айнан ана шу бахши ва Пўлкан шоир (1874-1941) ижоди билан боғлиқ. Бу ерда "Алпомиш", "Якка Аҳмад", "Кунтуғмиш", "Равшан" дostonларини ижро қилиш анъанаси кенг ривожланган эди. Фольклоршуносликда аёл бахшилар: Султон кампир, Тилла кампир, шунингдек, Ёдгор, Жуманбулбул, Жоссоқ бахшилар ижоди ўрганилган. Шаҳрисабз дostonчилигида Абдулла Нурали ўғли (1874-1957), Нарпай дostonчилигида Ислом шоир Назар ўғли (1874-1953) ижоди алоҳида қайд

этилган. "Орзигул", "Соҳибқирон", "Эрали ва Шерали" каби достонлар ижросини бу мактаб вакиллари юқори санъат даражасига етказиб куйлаганлар.

Бир бахшининг ижоди бутун туман бахшичилик анъанасига сезиларли таъсир ўтказиши ҳаёт тажрибасида тасдиқланган ҳолдир. Масалан, бир пайтлар бахшилар сулоласи билан ғурурланган мактаблар бугунги кунда инқирозга юз тутган бўлиши мумкин. Хусусан, ҳозирги пайтда Булунғур, Нурота туманларидаги машҳур бахшилар ўз фаолиятларини тўхтатганлар. Шу билан бирга Қашқадарё вилояти Дехқонобод туманидаги Қодир бахши Раҳимов анъанаси тўла қувват билан фарзандлари Қаҳҳор, Абдумурод, Баҳром тимсолида давом этмоқда.

Достон ижросида Хоразм усули Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларидаги анъанадан тамомила фарқ қилади. Бу ерда достон ижроси профессионал хонандалик йўлида амалга оширилади. Бахши достон матнини ёддан ижро этади, шу билан бирга дўмбира чертувчи бахшилардан фарқли равишда достонга йўл-йўлакай ўзгартириш киритишдан ўзларини сақлайдилар. Чунки Хоразм достончилигида достон матн, кўпинча, халқ китоблари туркумидаги XIX асрда чоп этилган китобларга асосланади. Матнга ўзгартиш киритиш бу анъана қоидалари бўйича маъқулланмайди. Табиий савол туғилади: у ҳолда Хоразм бахшиларининг достон айтиш маҳоратини қайси мезон белгилаши мумкин? Хоразм бахшилари ўз маҳоратларини достонни айтишда мумтоз мусиқага, достондаги шеърини парчаларни алоҳида қахрамоннинг арияси даражасида куйлаш билан кўрсатадилар. Хоразм бахшиларининг овози мумтоз ашула айтувчилар овозидан деярли фарқ қилмайди. Достон мусиқаси ҳам мумтоз санъат усулига асосланган. Аҳмад бахши, Бола бахши, Қодир созчи, Болтавой бахши каби санъаткорлар ижоди Хоразмда шуҳрат топган эди. XX аср Хоразм достончилиги ривожини, шубҳасиз, Бола бахши - Қурбонназар Абдуллаев ижоди билан боғлиқдир. Хоразмда аёлларнинг достон айтиши ҳам кенг тус олган эди. Биби шоира, Хонимжон халфа, Ожиза, Онажон Сафарова, Назира Собирова Хоразм достонларини куйлашда етук бахшилар қаторидан муносиб ўринга эга бўлдилар. Бу анъана бугунги кунда ҳам тўлиқ давом этмоқда. Қаландар бахши Норматов, Норбек Абдуллаев, Зулфия Ортиқова, Нодира Бекова, Роҳат Хўжаниёзовалар устоз бахшилар ва халфалар санъатини давом эттирмоқдалар. Айниқса, "Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам", "Ошиқ Ойдин", "Бозиргон" каби достонлар маҳорат билан ижро этилмоқда. Халфалар эса достондан парчалар, тўй кўшиқларини, лапар, яллаларни куйлашда халққа роҳат бағишламоқдалар.

Хоразм достонларини ижро этишда маҳаллий шароитда тажрибадан ўтган тарихий одатлар ҳақида бахшилардан маълумот олганмиз. Унга кўра XIX-XX асрларда Хоразмда катта тўй берган одам маросимга уч-тўрт гуруҳ бахшиларни чақирган. Гуруҳлар бир-бирларига халақит бермайдиган масофада давра қуришган. Тингловчи бир гуруҳдан иккинчи гуруҳга ўтиб юрган. Қайси бахши маъқул бўлса, ўша даврани маъқул кўрган. Натижада, тўй охирида моҳир ва нўноқ бахши атрофидаги тингловчилар сонига кўра ажралиб қолган. Эълон қилинмаган мусобақада мағлубиятга учраган бахши ўз устида ишлашга мажбур бўлган. Шунингдек, Бола бахшининг эслашича, Муҳаммад Раҳимхон Феруз хонлик пайтида ҳар йили ҳофиз, созанда, бахшиларнинг кўригини ўтказар экан. Кўриқдан ўта олмаган санъаткор тингловчилар олдида соз чалиш, ашула айтиш, достон куйлаш ҳуқуқидан маҳрум қилинар экан. Бу санъаткор кейинги кўриқкача муттасил машқ қилиб ўзини оқлашга уринган. Дарвоқе, 1909 йилда 9-10 яшар Қурбонназарни хон хузурида достон айтишга чақиршади. Феруз ёш бахшидан унинг исмини сўрайди. Бола исми Қурбонназар эканини айтганида, хон табассум билан: - Сенинг исминг Қурбонназар эмас, Бола бахши, - деб унга оқ фотиҳа берган экан. Шу-шу Қурбонназар Абдуллаев Хоразм ва Туркманда “Бола бахши” номи билан машҳур бўлган.

Хоразм достончилигини чуқур илмий асосда ўрганган филология фанлари доктори, профессор Сафарбой Рўзимбоев Хоразм достончилиги, ўз навбатида, Шимолий ва Жанубий анъаналарга бўлиниши, уларнинг ўзаро фарқлари ва бахшилар, созчи (гармонь билан достон айтувчи ижрочи)лар ҳақида қимматли маълумотларни баён этган

Ўзбек достончилик анъанасининг яна бир тури Фарғона водийсида шаклланган. Наманган вилоятининг шимоли Уйчи, Янгиқўрғон, Чортоқ атрофларида Дехқонбой Баҳромов, Икром Ризаев, Омон бахши Раззоқовлар ижод қилишган. Маҳаллий халқ оғзаки ижодини ўрганган олим Абдушукур Собиров таниқли фольклоршунос олим Тожибой Ғозибоев билан ҳамкорликда мазкур достончилик анъанасини ўрганиб, Қўлбуқон, Сайрам, Ариқбўйи (Ариқмўйин) мактаблари мавжудлигини қайд этади . Аҳмаджон Мелибоев "Сафед Булон ҳикоялари" китобида Пешқўрғон қишлоғида истиқомат қилган Олим бахшидан "Ёзи билан Зебо" достонини ўн икки варақли ўқув дафтаридан ўнтасига ёзиб олиб, Музайяна Алавияга юборганини маълум қилган . Аммо бугунги кунда Фарғона водийсидаги достончилик анъанасида достон ижро этадиган бахшилар ижод фаолиятларини тўхтатганлар. Ҳамма ўзбек достончилиги анъаналарида хажман чекланиш кузатилмайди. Маданий меросимиз хазинасида **"Бозиргон"**, **"Соҳибқироннинг туғилиши"** каби кичик асарлар ва айни

пайтда, "Алпомиш", "Малика Айёр"дек йирик достонлар бор. Достонлар хажмидаги нисбий ўлчов инобатга олинса, дўмбира чертиб ижро этиладиган Самарқанд, Бухоро, Қашқадарё, Сурхондарёда айтиладиган достонлар хажми Хоразм достонларидан ҳам, Фарғона водийси достонларидан ҳам кенглиги билан ажралиб туради. Ҳажман Фарғона водийсидагилар анча кичик ҳисобланади.

Достон матни шеърий ва насрий парчалардан иборат бўлади. Фозил Йўлдош ўғли Булунғур туманидан бўлгани учун дўмбира чертиб ижро этиладиган достонларни шартли равишда Самарқанд достончилиги деб атаيمиз. Бу анъана асарларида шеърий ва насрий парчалар бадиий жиҳатдан, воқеалар баёнини ифодалаш, қахрамонлар руҳий ҳолатини тасвирлаш жиҳатдан тенг ҳисобланади. Фикримизни далиллаш учун Эргаш Жуманбулбул куйлаган "Равшан" достонидан насрий парча келтираимиз: "Оқ киз шундай киз эди: оти Оққиз, Зулхуморга нақ киз. Оққиз ўзи оқ киз, ўзи тўлган соғ киз, ўрта бўйли чоғ киз, ўйнагани боғ киз, уйқучи эмас, соғ киз, эри йўқ ўзи – тоқ киз, яхши – текис бўз болани кўрса, эси йўқ – аҳмоқ киз, қора кўз, бодомқовоқ киз, синли – сиёқ киз, ўзи семиз – туриши ёғ киз; ўйинга қулайроқ киз, тўғри ишга бўлайроқ киз, ўзи анқов олайроқ киз, танаси тўш қўйган кенг киз, сағриси дўнг киз, урушқоқ эмас – жўн киз, аъзоси бари тенг киз... "

Назорат саволлари:

1. Ўн икки мақом тизими, шашмақомдеганда нимани тушунаси.
2. Фарғона-Тошкент чор мақомини тушунтириб беринг.
3. Хоразм мақомлари, достон ва суворалардан куйлаб беринг.
4. 1-Исломгача бўлган давр ёки қадимги давр мусиқий анъаналарини таърифлаб беринг.
5. 2-Исломий маданият ёки тасаввур анъаналари кесимида Мақомни таълил қилинг.
6. "Тасаввуф ва мусиқа" мавзуйига доир замонавий мусиқашуношлик илмида қандай тадиқотлар бажарилган?
7. Тасаввуф анъанасига "мусиқа" қандай ўринда туради ва нима деб номланган
8. "Достон" сўзи қайси тилдан олинган ва маъноси нима?
9. «Алпомиш», Гўрўғли туркум достонлари деганда нима тушунаси?
10. «Бахши» сўзи маъноси нима?
11. Ўзбек достончилигида достон куйлаш анъанаси қадимда уч йўналишда ривожланган. Улар қайсилар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Алимов Ф. Ўзбек халқ чолғу оркестри. -Тошкент, «Муסיқа», 2004.
2. Дадамухамедов А. Рубоб прима дарслиги. -Тошкент, 2004.
3. Эргашев Ғ. Афғон рубоби дарслиги. -Тошкент, 2004.
4. Нурматов Х. Қашқар рубоби. -Тошкент, 2003.
5. Тоиров М., Петросянц А. Муסיқа асбоблари - «Най». -Тошкент, 2002.
6. Одилов А., Лутфуллаев А. Муסיқа асбоблари – «Чанг». -Тошкент, 2002
7. Қосимов Р. Муסיқа асбоблари – «Уд». -Тошкент, 2002.
8. Қосимов Р. Анъанавий танбур ижрочилиги. -Тошкент, 2002.
9. Икромов И. Дойра дарслиги. -Тошкент, 1997.
10. Абдукаримов М. “Чолғушунослик” -Тошкент 2005 й
11. Лутфуллаев А . Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик тарихи.-Т.: Муסיқа.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-амалий машғулот:

Муסיқий таълим фанларининг тараққиёт тенденциялари ва инновациялари фанининг ривожланиш тарихи ва тараққиёт босқичлари. Замонавий тенденциялар, йўналишлар, босқичлар ва уларнинг ривожланиши (4-соат).

1. Профессинал ва ҳаваскор ижрочилик.
2. Чолғу ижрочилигида “устоз-шогирд” тизимининг пайдо бўлиши ва ривожланиши хусусида хорижий адабиётлар (таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари).
3. Мумтоз муסיқани ўргатиш услубининг замонавийлаштирилиши. Таълим тизимида чолғу ижрочилигини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибалар.
4. Муסיқий асарларни ўзлаштиришда ижрочиликнинг анъанавий ва замонавий услублар. Репертуар танлаш ва чолғу ижрочиларини тайёрлашда индивидуал ёндашув масалалари.
5. Машҳур чолғучиларнинг ижоди. Улар яратган услубларни таълим жараёнига татбиқ этиш масалалари.

1.1. Профессинал ва ҳаваскор ижрочилик.

Профессинал ижрочилик ўзининг мукамаллиги, ҳар бир куйга оқилона ёндашиши билан ажралиб туради. Мукамаллиги шундаки: ижро пайтида ўзини тутиши, ҳар бир штрих, ҳар бир зарб, ҳар бир парда ўз ўрнида бўлиши; ҳар бир куйга оқилона ёндашишини шундай изоҳлаш мумкин: чолғучи маълум бир куйни ижро этишдан олдин яхшилаб ўрганиб чиқади, куйнинг мураккаб жиҳатлари, пардалари, тарихий келиб чиқиши, руҳиятидан келиб чиқиб, ижодий ёндашади.

Ҳаваскор ижрочилик эса аксинча, сахнада ўзини тутиши, куйнинг баъзи жиҳатлари, унсурларини сезмай ташлаб кетиши, штрих ва зарбларини пойма-пой кетиши, чалаётган куйга хос бўлмаган пардаларини ижро этиши билан фарқланади.

1.2. Чолғу ижрочилигида “устоз-шогирд” тизимининг пайдо бўлиши ва ривожланиши хусусида хорижий адабиётлар (таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари).

Чолғу ижрочилигида устоз-шогирд анъанаси, тизимининг пайдо бўлиши жуда қадим замонларга бориб тақалади. Буни шундай изоҳлаш мумкин: муסיқа ёки муסיқий чолғулар яралибдики устоздан шогирдга,

отадан-ўғилга мусиқа маданиятимиз давом этиб келмоқда. Устозлар мусиқада эришган ўз янгилик ва ютуқларини шогирдларига ўргатиб, бу мақом бўладими, дostonчиликми ёки бошқа бир жанрларми барчасида устошогирд анъанаси мавжуд.

1.3. Мумтоз мусиқани ўргатиш услубининг замонавийлаштирилиши.

Мумтоз мусиқани ўргатиш услубининг замонавийлаштирилишида асосан устоз, яъни профессор-ўқитувчи ва журнавозларнинг аҳамияти жуда катта. Бу жараён шундай кечади: дастлаб устоз ижро этади, энг яхши ижрочиларни таъкидлаб, овозли ёзувларидан эшиттиради. Кейин нота мисолида куйни биргаликда таҳлил этади, талаба-шогирдга уйга вазифа этиб куйни ёд олиш топширилади. Навбатдаги дарсда талаба ўзи устоз ёрдамисиз ижро этади, тушунмаган жойларида тўхтаб, айрим жиҳатларини сўрайди. Устоз талабанинг ижросидаги камчиликларини тўғрилайди ва куйни мукамал ижросини таъминлаш учун уйга вазифа этиб, куйни кўп бора чалиб мукамаллаштириш топширилади. Бу жараён куйни катта ёки кичиклиги, мураккаб ва соддалигига ҳам боғлиқ. Бир ёки икки дарсда маълум бир куйни ўрганиши қийин. Устозимиз Ўзбекистон халқ артисти, буюк хизматлари ордени нишондори Турғун Алиматов айтганларидек: “Бир куйни ўрганиш учун кўп вақт кетмайди, аммо уни чалиш учун, тайёр ижод маҳсулига келтириш учун йиллар керак бўлади”.

Таълим тизимида чолғу ижрочилигини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибалар борасида шундай бир ибора бор: “Таълим берган устозингдан айрилма”. Бу дегани анъанавий ижрочилик борасида, уни ривожлантириш, ўрганишда ўзимизни маҳаллий услубларга тенг келадигани бутун дунёда топилмаса керак. Миллий санъатимизни барча жабҳаларини қайта тиклаш, ўрганиш давлат сиёсати даражасига кўтарилгандир. Ўзимизни маҳаллий услуб, яъни миллий ижрочилик мактаблари устоз-шогирд анъанасига таянган бўлиб, миллий мусиқамизда шундай бир унсурлар борки, буни фақат устознинг ижроларидан, доно фикрларидан шогирд баҳраманд бўлмаса, миллий ижрочилик мактабларига хос ижро йўқолиб кетади. Бизни миллатимизга хос анъана ҳам айнан шунда.

1.4. Мусиқий асарларни ўзлаштиришда ижрочиликнинг анъанавий ва замонавий услублар.

Мусиқий асарларни ўзлаштиришда ижрочиликнинг анъанавий ва замонавий услублари шундай: анъанавий услубда шогирд устозни ёнида юриб, ижроларидан баҳраманд бўлиб, устознинг илхоми келган пайтда куйларни ижросини биргаликда машқ натижасида ўрганилади. Бу услубнинг унумдорлиги ҳам шунда.

Замонавий устоз-шогирд услуби эса устоз ишга келади, унинг кайфияти, ишга лаёқатига ҳеч ким эътибор бермайди. Ўқувчи-шогирд дарсга келиши билан бир соат давомида дарс ўтишга мажбур, чунки бу ўқувчини бу дарсдан кейин бошқа дарси бўлиши мумкин, устоз шогирдини узоқ ушлаб ўтира олмайди. Аммо устоз кайфияти чоғ бўлса, илхоми жўш уриб турган бўлса шогирдининг бахти. У шогирд устозни мукамал ижрочидан, ноёб маслаҳатларидан баҳраманд бўлиши мумкин.

Репертуар танлаш ва чолғу ижрочиларини тайёрлашда индивидуал ёндашув масалалари борасида ҳар бир созанда талаба яккама-якка устоз билан машқ қилиши лозим. Ҳар бир талабанинг қизиқиши, қобилиятини устоз созанда дарров пайқаб, ички ҳиссиётдан келиб чиқиб ижро дастурини танлаши керак. Талабанинг характериға мос, қобилиятиға хос куй танланса талаба ижро мукамал бўлишиға эришилади. Агар талабанинг қобилияти зўр бўлиб, берилган куй унинг характериға мос келмаса ёки куй руҳиятиға мос келиб, бу куйни чалиш учун қобилияти ўртачароқ бўлса ҳам ижро мукамал бўлмайди.

1.5. Машҳур чолғучиларнинг ижоди.

Машҳур чолғучиларнинг ижоди билан талабаларни таништириб бориш ҳам устоз созанда зиммасидаги вазифалардан биридир. Ҳар бир куйни ижро этишдан олдин ушбу куйни машҳур ижрочилари, ижрочиларнинг қайси мактаб вакиллари эканлиги ҳақида гапириш устоз учун ҳам қарз, ҳам фарздир. Бу ижроларни магнит ёзувларини эшитириб, дарс ўтилса нур устиға аъло нур бўлар эди.

Машҳур чолғучилар яратган услубларни таълим жараёниға татбиқ этиш масалалари ҳозирги кунда долзарб вазифалардан биридир. Мазкур вазифа яна устозлар зиммасиға юклатилади. Ҳар бир берилган куйни ижрочи устоз кайфияти чоғ пайтида уз услубида ижро этиб, магнит тасмаларига ёзмоғи керак. Ушбу берилган куйни бошқа ижрочилар, бошқа ижрочилик мактаби вакилларини ҳам магнит ёзувларини топиб талаба созанда наватма-нават эшиттириб, устоз ижрочилик мактабларини фарқини, ютуқ ва камчиликларини айтиб талабаға тушунтирса устоз-шогирд тизимининг замонавий кўриниши бўлади.

Ишдан мақсад – Таълим тизимида мусиқий авангардизмни ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибаларни таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларға бўлинган ҳолда уларға ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларға жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи тингловчиларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга яқун ясайди.

Машғулоти баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек тингловчилар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича яқунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга қутиламиз ёки бирга

чўкамиз.

Топшириқни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

1. Индивидуал ўқиш-2 минут.
2. Муҳокама қилиш –3 минут.
3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.
4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.
5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.
6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

2-амалий машғулот: Узлуксиз таълим тизимида мусиқий фанларнинг ўқитишда узлуксизлик ва узвийлик тамойиллари (2-соат).

Ишдан мақсад – Таълим тизимида машҳур чолғучиларнинг ижоди; машҳур чолғучилар яратган услубларни таълим жараёнига татбиқ этиш масалаларини таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга якун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича якунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга қутиламиз ёки бирга

чўкамиз.

Топшириқни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

Индивидуал ўқиш-2 минут.

Муҳокама қилиш –3 минут.

Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.

Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.

Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.

Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

1-илова**Биринчи гуруҳ учун вазифа.**

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Машҳур рубоб чолғучиларидан кимларни биласиз?		
Ғижжакда анъанавий ижро билан академик ижронинг нима фарқи бор?		
Анъанавий чолғу ижрочилигида қайси зарбли чолғулар ишлатилади?		

Иккинчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Машҳур ғижжак чолғучиларидан кимларни биласиз?		
Рубобда анъанавий ижро билан академик ижронинг нима фарқи бор?		
Академик чолғу ижрочилигида қайси зарбли чолғулар ишлатилади?		

Гуруҳни баҳолаш жадвали.

Гуруҳ-лар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					
2-гуруҳ					

3-амалий машғулот: Ўзбек халқ чолғуларининг тарихи, таснифи ва такомиллашув жараёнлари (2-соат).

Ишдан мақсад – Таълим тизимида мусиқий авангардизм йўналишида асарлар яратган ва яратаётган Ўзбекистон композиторлари ижодида шакл ва услуб муаммоси; замонавий дирижёрлик санъати мактаблари; композитор ва фольклор; Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга яқун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича яқунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан

қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга кутиламиз ёки бирга

чўкамиз.

Топшириқни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

1. Индивидуал ўқиш-2 минут.
2. Муҳокама қилиш –3 минут.
3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.
4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.
5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.
6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

4-амалий машғулот: Ўзбек халқ мусиқа тарихи (4-соат).

Ишдан мақсад – Таълим тизимида хорижий давлатларда вокал мактаблар; вокал ижрочилик санъатида артистик маҳорат ва сахна маданиятини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибаларни таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга якун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича якунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга кутиламиз ёки бирга

чўкамиз.

Топшириқни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

Индивидуал ўқиш-2 минут.

Муҳокама қилиш –3 минут.

Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.

Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.

Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.

Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

5-амалий машғулот: Ўзбек халқ мусиқасида анъанавийлик ва замонавийлик (4-соат).

Ишдан мақсад – Таълим тизимида мусиқий асарларни ўзлаштиришда ижрочиликнинг анъанавий ва замонавий услублар; репертуар танлаш ва чолғу ижрочиларини тайёрлашда индивидуал ёндашув масалаларини таҳлил

қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни таркатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга якун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича якунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга кутиламиз ёки бирга

чўкамиз.

Топшириқни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

1. Индивидуал ўқиш-2 минут.
2. Муҳокама қилиш –3 минут.
3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.

4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.
5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.
6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

1-илова

Биринчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Муסיқий асарни ўзлаштириш нимани англатади?		
Замонавий ижро услуби қандай бўлади?		
Ансамблда ижро нима?		

Иккинчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Репертуар танлаш нимани англатади?		
Анъанавий ижро услуби қандай бўлади?		
Якканавозлик нима?		

2-илова

Гуруҳни баҳолаш жадвали.

Гуруҳлар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					
2-гуруҳ					

6-амалий машғулот: Мақом санъати.

Ишдан мақсад – Таълим тизимида чолғу ижрочилигини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибалар ва мумтоз муסיқани

ўргатиш услубининг замонавийлаштирилишини таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни таркатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга якун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича якунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга кутиламиз ёки бирга

чўкамиз.

Топшириқни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

1. Индивидуал ўқиш-2 минут.
2. Муҳокама қилиш –3 минут.
3. Презентация (такдимот) varaғини тайёрлаш- 5 минут.

4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.
5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.
6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

1-илова

Биринчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
<p>Ҳаваскорона ижро тушунчаси нимани англатади?</p>	<p>Ҳаваскорона ижро ҳар тарафлама содда, мукаммал бўлмаган ижро тушунилади, сахнада ўзини тутиши, куйнинг баъзи жиҳатлари, унсурларини сезмай ташлаб кетиши, штрих ва зарбларини пойма-пой кетиши, чалаётган куйга хос бўлмаган пардаларини ижро этиши билан фаркланади.</p>	<p>Оддий ижро.</p>
<p>Профессional ижрочилик ҳақида гапириб беринг</p>	<p>Профессional ижрочилик ўзининг мукаммаллиги, ҳар бир куйга оқилона ёндашиши билан ажралиб туради. Мукаммаллиги шундаки: ижро пайтида ўзини тутиши, ҳар бир штрих, ҳар бир зарб, ҳар бир парда ўз ўрнида бўлиши; ҳар бир куйга оқилона ёндашишини шундай изоҳлаш мумкин: чолғучи маълум бир куйни ижро этишдан олдин яхшилаб ўрганиб чиқади, куйнинг мураккаб жиҳатлари, пардалари, тарихий келиб чиқиши, руҳиятидан келиб чиқиб, ижодий ёндашади.</p>	<p>Мукаммал ижро.</p>
<p>Анъанавий ижрочилик нима?</p>	<p>Анъанавий ижрочилик соҳаси қадим мусиқий санъатимиз борасида чуқур изланишлар олиб бориб, устоз-шоғирд тизими орқали бизгача етиб келган мусиқий асарларни асл ҳолича ижро этиш, уч воҳа мақомларини чуқур ўрганиш, таҳлил этиш ва моҳирона ижро этиш билан</p>	<p>ЎзДК анъанавий ижрочилик кафедраси ва шу йўналиш бўйича ижод қиладиган созандалар</p>

	шуғулланади.	
--	--------------	--

Иккинчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Мақом ижрочилигининг субъектлари ва объектларини тушунтириб беринг.	Мақом ижрочилигининг субъекти сифатида уч воҳа мақомлари, яъни Хоразм мақомлари, Шашмақом ва Фарғона-Тошкент мақомларининг барча шўъбалари тушунилади. Объектлари эса мақомлар асосида бастакорлар томонидан яратилган куйлар, халқ муסיқалари ва воҳага мансуб жанрлардир.	Асосий мақом ва мақомсифат муסיқий асарлар
Анъанавий ижрочиликнинг йщналишлари ҳақида сўзлаб беринг.	“Анъанавий ижрочилик” соҳаси, яъни мақом ва мумтоз муסיқий асарларимизни ўрганувчи хонанда ва созандалар Европа температурага асосланган пардаларда эмас, балки аждоқларимиздан бизгача етиб келган миллий пардатузук, яъни текис температура яшмаган, халқ тили билан айтганда ним пардаларда ижод этиш, унга мос нота ёзувларини ўйлаб топиш кўзда тутилади. Бундай пардатузуклар, яъни лад асослари Шарқ халқларининг кўпчилигида мавжуд. Мисол учун: Хиндистон, Хитой, Эрон, Турк, Араб муסיқаларида мавжуд бўлган ним пардаларини нотада белгилаш услубини ўйлаб топишган. Шарқ муסיқасининг лад-товушқатор тизими, жам ва жинс, интерваллари-бакия-комма, мужаннаб, таниний, чорак ва нимчорак пардалари, яъни ярим	Ушбу тизим Ал Фаробийнинг “Китаб Ал Муסיқий”, Ибн Синонинг “Китаб уш Шифа”, Сафиуддин Урмавийнинг “Шарафия” ва “Китаб ул адвор”, Қутбиддин Шерозийнинг “Дурратуд тож”, Абдулқодир Мароғийнинг “Мақасид ул адвор” ва “Жомиъй илҳон”, Хизир бин Абдуллоҳнинг “Адвор”, Берди Дилшоднинг “Муроднома” каби рисолаларида

	<p>парда оралигидаги бақия ва коммалар назарияси, мақомлар ва уларнинг парда тизими, усуллари ҳақида тушунчалардан ташкил топади. Ҳозирда бизда амал қилаётган саккиз поғонали ўн икки дона ярим пардали температура қилинган тизим эмас балки, йигирма тўрт ним чорак пардали Шарқ парда тизими асос килиб олинган.</p>	<p>батафсил келтирилган.</p>
<p>Анъанавий ижрочиликда ўқитиш услубларини қандай таснифлаш мумкин?</p>	<p>Ҳар бир ёш созанда-хонанда ижрочини камолотга етказиш, мусиқий асарларни ғоявий ва бадиий тарзда чуқур ўзлаштириш, ўз ижрочилик маҳоратини ҳамда санъатини кўп сонли тингловчиларга тўла етказиб бера олиш анъанавий хонандалик ва чолғу ижрочилиги соҳаси бўйича таълим бериш йўлидаги умумий тарбиянинг муҳим омилидир. Анъанавий ижрочиликнинг асослари, яъни негизи, тарихий келиб чиқишини ўрганиш, ижодни маълум йўналиш бўйича давом этириш кафедра профессор-ўқитувчиларининг асосий мақсадидир. Анъанавий ижрочиликка хос назарий билимларга эга бўладилар. Ўз ихтисосликлари бўйича талаб даражасида билим олиш имкониятига эга бўладилар.</p> <p>Бунинг натижасида талаба давлат таълим стандартларида белгиланган билим, малака ва кўникмаларга эга бўлиши назарда тутилади, хусусан:</p>	<p>Талабалар анъанавий созанда ижрочилигининг қонун-қоидалари, миллий ижрочиликка хос услубларни, парда асосларини мукамал эгаллайдилар.</p>

	<ul style="list-style-type: none"> - Педагогик амалиётни назарий ва психологик асосларини; - Хонандалик ва чолғу созлари бўйича таълим услубиётини; - Ўқув жараёнини режалаштиришни; - Устоз-шогирд услубида якка ва ансамбль ижро дастурларини баҳолаш ва ўрганишни; - Концерт ва танловларда иштирок этишни; - Миллий ижрочиликда маҳоратини ривожлантиришни; - Мавжуд мақомлар ва воҳаларга хос жанрлар, бастакорлар ижоди маҳсули бўлмиш мумтоз асарларни тўғри ва тўлиқ ижро этиш, умулаштириш ҳамда кенг ёйиш малакаларига эга бўлмоғи кўзда тутилади. 	
--	---	--

2-илова

Гуруҳни баҳолаш жадвали.

Гуруҳ-лар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					
2-гуруҳ					

7-амалий машғулот: Мусиқий компьютер дастурларида ишлаш. (4 соат)

Ишдан мақсад – Таълим тизимида халқаро хонандалар танловлари ва фестиваллар; хонандаликда маҳаллий услубларни ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибаларни таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга яқун жасайди.

Машғулоти баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича яқунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга қутиламиз ёки бирга

чўкамиз.

Топшириқни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

1. Индивидуал ўқиш-2 минут.
2. Муҳокама қилиш –3 минут.
3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.
4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.
5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.

6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

2-илова

Гуруҳни баҳолаш жадвали.

Гуруҳ-лар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					
2-гуруҳ					

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

“Кейс-стади” технологияси (инглиз тилида “case” – тўплам, чемодан (чамадон), “study” – муаммоли вазият) – вазиятли таҳлил ёки муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш демакдир. Ушбу технология талабаларда аниқ, реал ёки сунъий яратилган муаммоли вазиятни таҳлил қилиш орқали энг мақбул вариантларини топиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади.

У талабаларни бевосита ҳар қандай мазмунга эга вазиятни ўрганиш ва таҳлил қилишга ўргатади

1. Кейс: Ўзбекистон композиторлари ижодида шакл ва услуб муаммоси. Замонавий дирижёрлик санъати мактаблари.

Ишдан мақсад – Таълим тизимида мусикий йўналишида асарлар яратган ва яратаётган Ўзбекистон композиторлари ижодида шакл ва услуб муаммоси; замонавий дирижёрлик санъати мактаблари; композитор ва фольклор; Европа мамлакатларида дирижёрлар тайёрлаш тизими; Шарқ ва Ғарб мусикасининг интеграцияси; Россия ва Америкада профессионал дирижёрлар тайёрлаш тизими ва уларнинг мазмунини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибаларни таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи тингловчиларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай кўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга яқун ясайди.

Машғулоти баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек тингловчилар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича яқунловчи хулосалар қилади.

Мавзу мақсадига эришишдаги тингловчилар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга кутиламиз ёки бирга чўкамиз.

Топшириқни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

Индивидуал ўқиш – 2 минут.

2. Муҳокама қилиш –3 минут.

3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш – 5 минут.

4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.

5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.

6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

1-илова

Биринчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
“Замонавий мусиқа” атамаси нимани англатади?		
Ўзбекистонда мусиқий авангардизм ривожланиш босқичлари ҳақида гапириб беринг.		
Дирижёрлик санъати мактаблари ҳақида нимани биласиз?		

Иккинчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Композитор ва фольклорнинг ўзаро боғлиқ томонлари нимада?		
Замонавий мусиқа яратган ўзбек композиторлари ҳақида сўзлаб беринг.		
Дирижёрнинг вазифаси нималардан иборат?		

2-илова

Гуруҳни баҳолаш жадвали.

Гуруҳлар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					
2-гуруҳ					

1. Кейс: Замонавий хонандалик мактаблари.

Ишдан мақсад – Таълим тизимида хорижий давлатларда вокал мактаблар; вокал ижрочилик санъатида артистик маҳорат ва сахна маданиятини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибаларни таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи тингловчиларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга яқун ясайди.

Машғулоти баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек тингловчилар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича яқунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги тингловчилар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга қутиламиз ёки бирга чўкамиз.

Топшириқни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

Индивидуал ўқиш-2 минут.

2. Муҳокама қилиш –3 минут.

3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.

4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.

5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.

6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

1-илова

Биринчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Вокал мактаблар деганда нимани тушунасиз?		
Италян вокал хонандаларидан кимларни биласиз?		

Мақом ижрочилиги ҳақида фикр билдиринг.		
---	--	--

Иккинчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Замонавий хонандалик мактаблари ҳақида қандай фирқлар билдира оласиз?		
Ўзбекистон вокал мактабларининг ёрқин вакиллари кимлар?		
Замонавий эстрада-жаз хонандалиги ҳақида фирқларингиз.		

2-илова

Гуруҳни баҳолаш жадвали.

Гуруҳлар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					
2-гуруҳ					

Гуруҳни баҳолаш жадвали.

Гуруҳлар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					
2-гуруҳ					

VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

Мустақил таълимни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни.

Тингловчи мустақил ишни муайян модулни хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиб тайёрлаши тавсия этилади:

- меъёрий ҳужжатлардан, ўқув ва илмий адабиётлардан фойдаланиш асосида модуль мавзуларини ўрганиш;
- тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш;
- автоматлаштирилган ўргатувчи ва назорат қилувчи дастурлар билан ишлаш;
- махсус адабиётлар бўйича модуль бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;
- тингловчининг касбий фаолияти билан боғлиқ бўлган модуль бўлимлари ва мавзуларни чуқур ўрганиш.

Мустақил таълим мавзулари:

1. Мақом сўзининг луғавий маъноси нима?
2. Мақомларнинг назарий ва амалий томонларини IX-XV асрларда яшаб ижод этган қайси улуғ олимларнинг кўплаб асарларида чуқур илмий шарҳлар билан асослаб берилган?
3. Шашмақом сўзининг луғавий маъноси нима?
4. Шашмақом таркибида нечига яқин мушкулот ва наср йўллари мавжуд?
5. Шашмақомдаги ашулла ва чолғу бўлимлари нима деб аталади?
6. Шашмақомда “Хона”, “Бозғуй” қандай маъноларни англатади?
7. “Бузрук” сўзининг луғавий маъноси нима?
8. “Бузрук” мақомининг чолғу йўлини айтинг?
9. “Бузрук” мақомининг шўбаларини айтинг?
10. “Бузрук” мақомининг шўхбаси Насруллои нима учун Насруллои деб аталади?
11. Халқ орасида машҳур бўлган Насруллои шўхбаси 12 мақомда нима деб аталади?
12. Савти Сарвиноз шўхбаси асосида нечинчи асрда Шахрисабзлик машҳур бастакор, хофиз Абдурахмонбек уч қисмли туркум яратди?
13. Ироқ йўллари асосида қандай машҳур асарлар яратилди?
14. Ироқ мақоми нима?
15. Ироқ мақоми мусиқанинг лад тоналлигини қайси пардаларга таянган?

16. Таснифи ироқ нечи хона ва бузғудан иборат?
17. Ифори ироқ деб нимага айтилади?
18. Сароҳбори ироқ қанақа ашулла туркуми билан белгиланади?
19. Савти Жалолий субҳаси нима?
20. Талқинча Ироқ нима?
21. Қашқарча Ироқ нима?
22. Тошкент Ироқи нима?
23. Бозургоний Ироқи нима?
24. Сунрай Ироқи нима?
25. Ироқ мақоми асосида яратилган куй ва оханглар қайсилар?
26. Сойинома Ироқи нима?
27. Сегоҳ мақоми нима?
28. Сегоҳ мақоми қанақа маънони англатади?
29. Сегоҳ мақоми мусиқанинг лад тоналлигини қайси пардаларига таянган?
30. Сегоҳ мақомининг тузилиши қанақа?
31. Мўғилча Сегоҳ шахобчарли нечта?
32. Талқинча, Мўлғулча Сегоҳ бу нима?
33. Қашқарча сегоҳ нима?
34. Соқийнома Сегоҳ мақоми нима?
35. Сегоҳнома мақоми асосида яратилган куй ва оханглар қайсилар?
36. Сегоҳ оханглари замирида нима ётади?
37. Сегоҳ Намуди нима?
38. Хоразм мақомлари ҳақидаги икки хил манба ҳақида айтиб беринг?
39. Хоразм олти ярим мақоми “Танбур чизифига” ноталаштирилгани ҳақида аниқ маълумотлар қайси мусиқашунос ва олимлар томонидан аниқланган?
40. Хоразм хони Феруз мақом куйлари “Наво”, “Сегоҳ”, “Дугоҳ” ларга боғлаб куй яратган куйлар халқ орасида қандай ном билан машхур бўлган?
41. 1925 йилда Москвада чоп этилган “Хоразм мусиқий тарихи” асарида Хоразм мақомлари тузилиши, шакллари, ижро йўллари ҳақида ким маълумот берган?
42. Хоразм мақоми Шошмақомдан нимаси жихатидан фарқ қилади?
43. Хоразм мақомлари қайси устозлар ўрганиб нотага олинган бир жилдли, икки жилдли, уч жилдли қилиб чоп этилган?
44. Хоразм мақомлари таркибига кирувчи мақомлар қандай?
45. Мухаммад Юсуф Баёнийнинг “Танбур чизифига” мақомлар қандай жойлашган?

46. И. Акбаров таҳрири остида чоп этилган “Хоразм мақомлари” да эса мақомлар қандай тартибда жойлашган?

47. Матниёз Юсуповнинг 1980-йилда чоп этилган “5 жилдлик Хоразм мақомлари” да мақомлар қандай тартибда келади?

48. Хоразм мақомлари таркибига кирувчи мақомлар қайси?

49. Муסיқашунос Хожихон Болтаев савти сувораларни қатор вариантларини яратган. Қайсилар?

50. Хоразмда кенг тарқалган айтим ижроларидан бири бу...?

51. Сувора атамаси қайси тилдан олинган, қандай маънони англатади?

52. Хозирда сувора йўллари нечта ва уларни санаб ўтинг?

53. XX аср муסיқасига хос жанрлар, шакл ва услублар хусусида.

54. Арнольд Шёнберг ҳаёти ва ижоди.

55. Муסיқа санъатида “Авангардизм” оқимининг пайдо бўлиши.

56. Поляк композитори Кшиштоф Пендерецкий ҳаёти ва ижоди.

57. Россия санъатида биринчи авангард даври.

58. Россия санъатида иккинчи авангард даври.

59. Радион Шchedрин ҳаёти ва ижоди.

60. Альфред Шнитке ҳаёти ва ижоди.

61. Дирижёрнинг муסיқа маданиятидаги ўрни

62. Дирижёрлик санъатининг ривожланиш босқичлари

63. Европада дирижёрлик мактабларининг пайдо бўлиши

64. Замонамизнинг энг таниқли дирижёрлари

65. Америка дирижёрлик мактабида замонавий услублар

66. Замонавий услубларга танқидий назар

67. Осиё мамлакатларида дирижёрлар тайёрлаш тизими

68. Рус дирижёрлик мактабида профессионал дирижёрлар тайёрлаш масалаларида И. Мусиннинг роли

69. Таниқли дирижёрлар репертуаридаги ўхшашлик ва тафовутлар

70. Ўзбекистонда дирижёрлик санъатининг шаклланиши ва ривож

71. Ўзбекистонда профессионал дирижёрлар тайёрлаш тизими

72. Ўзбекистон оркестр (хор) жамоаларининг дирижёрлари

73. Ўзбекистоннинг ёш дирижёрлари фаолиятида замонавий шакл ва услублар.

74. Академик вокал санъатининг пайдо бўлиш сабаблари

75. “Инсон овози” замонавий услубдаги операнинг новаторлик томонлари

76. Анъанавий хонандалик санъатининг ривожланиш босқичлари

77. Ўзбек мақомлари – маданий дурдоналар

78. Эстрада-жаз хонандалигида услублар хилма-хиллиги

79. Ўзбек эстрада санъати: кеча ва бугун
80. Мумтоз бастакорлар томонидан яратилган куйларни таҳлил этиш.
81. Ҳар бир бастакорнинг ижодини алоҳида ўрганиш қайси ижрочилик мактабига мансуб эканлигини аниқлаш.
82. Устоз созандаларнинг ижрочилик сирлари, ботиний кечинмалари борасида изланишлар.
83. Мақом ижрочилигида мукамалликка эришиш йўллари.
84. Мақом ижрочилигидаги ижрочилик мактаблари ва ҳар бирининг ўзига хослиги.
85. Воҳага мансуб жанрларнинг бугунги кундаги ўрганилиши ва аҳамияти

VII. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
Созандалик	Маълум бир созни (рубоб, танбур, дойра, най ва х.к) мукаммал эгаллаган, ҳам жўрнавоз, солист ва жамоавий ижроларда қатнашиб, мумтоз санъатни тарғиботчисидир.	This is player of Uzbek national instruments like rubob, tanbur, doyra, nay and ets. He can play with solists, he solo player and play with other instruments.
Анъанавий ижрочилик	Миллий мусиқаларимизни асосини ўрганувчи соҳа	Traditional performing arts learning basic of nationale music of Uzbekistan.
Воҳага мансуб жанрлар	Катта ашула Фарғона-Тошкент воҳаси, Мавригий ва Бухорча Самарқанд-Бухоро воҳаси, Суворийлар Хоразм воҳаси. Бундан ташқари дostonчилик, жировчилик, ҳалфачилик, яллачилик, лапарчилик ва бошқалар.	Janrs from Fergana-Tashkent Katta ashula (Big song), from Samarkand and Bukhara Mavrigi and Bukhorcha, from Khorezm Suvoriy and also janrs like doston (play epos), jirov (play epos an another stile), khalfa (womans epos players), yalla (melodies for the dans), lapar (sing a song in competition) and ets.
Уч воҳа мақоми	Булар Хоразм мақомлари, Шашмақом ва Фарғона-Тошкент мақом йўллариدير.	That is Khorezm's makom, Shashmakom and Fergana-Tashken's makom ways.
Устоз-шогирд тизими	Устоз шогирд тизими анъанавий ижрочилик соҳасида энг сермахсул дарс бериш услуби.	From teacher to student systems effect way for learning traditionale performing arts.
Мукаммал ижро	Барча жиҳатлари тўлиқ, чиройли, беҳато ижро мукаммал ҳисобланади.	All parameters is full and beutefull plays is the original perform.
Номукаммал ижро	Камчиликлари мавжуд бўлган ижро номукаммал ижро дейилади.	Perfom with the mistakes we call unoriginal perform.
Ижрочилик мактаблари	Маълум бир устоз ижрочи томонидан яратилган ижро мактаби дейилади. Ҳозирги	Performing schools belded from one of masters. Now in our contry many of performing

	кунда бундай мактабларнинг жуда кўп намуналари мавжуд.	schools
--	---	---------

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. “Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз” мавзусидаги Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимидаги киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. – Т.: “Ўзбекистон”, 2016. – 56 б.

2. Мирзиёев Ш.М. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” мавзусидаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 48 б.

3. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. –Т.: “Ўзбекистон”. – 2017.– 102б.

4. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.

5. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: “Маънавият”, 2008.–176 б.

6. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Т.: “Ўзбекистон”, 2011.–440 б.

7. Каримов И.А. Она юртимиз бахти иқболи ва буюк келажакимиз йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. –Т.: “Ўзбекистон”, 2015. – 302 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

1.Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2014.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сон Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 5 июлдаги “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини кўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги 5106-сон Фармони.

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 15 мартдаги “Умумий ўрта таълим тўғрисида низомни тасдиқлаш тўғрисида”ги №140-сонли Қарори.

5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги № 187-сонли Қарори.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 26 сентябрдаги “Педагог кадрларни тайёрлаш, халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги № ПҚ-3289-сонли Қарори.

III. Махсус адабиётлар

1. Mark Feezell. “Music Theory Fundamentals” Copyright. 2011 All Rights Reserved. Learn Music Theory. Net-2011

2. Ишмухамедов Р.Ж., Юлдашев М. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар.– Т.: “Нихол” нашриёти, 2013, 2016.–279б.

3. James Tackett. “Fundamentals of church music Theory” Austin Christian Akappella Musik. Abilene Christian University. 2009.

4. Норенков И.П., Зимин А.М. Информационные технологии в образовании: Учебное пособие.–М.: Изд. МГТУ им. Н.Баумана,2002.-336с.

5. Подласый И. Педагогика. Новый курс: учебник для студ. педаг. вузов. - в 2-х кн. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 567 с.

6. Peter Master. English Grammar and Technical Writing. Regional Printing Center. 2004

7. Сергеев И.С. Основы педагогической деятельности: Учебное пособие. – СПб.: Питер. Серия “Учебное пособие”, 2004–316 с.

8. G’ulomov S.S., Begalov B.A. Informatika va axborot texnologiyalari.– Т.: Fan, 2010.–686с.

9. Педагогика назарияси ва тарихи // Тўхтаўжаева М.Х.таҳрири остида. – Т.: “Молия-иктисод”, 2008. – 208 б.

10. Иноятов У.И. Муслимов Н.А., ва бошқ. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб. 2012 й. Тошкент, “Илм-Зиё” нашриёти. 12 б.т.

1. 11. Mishael Pilhofer and Holly Day “Music Theory for dummies” Indiana USA 2007. Wiley Publishing Inc.

12. Cat’rine Sadolin. Complete vocal techniyue. 2012. www.Completevocalinstitute.com

13. Сайидахмедов Н.С. Янги педагогик технологиялар. – Т.: Молия, 2003. – 172 б.

14. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг тадбиқий асослари – Т.: 2006. – 163 б.

15. Урабова М.Б., Эшпулатов Ш.Н. Бўлажак ўқитувчининг лойиҳалаш фаолияти. // Методик қўлланма. – Т.: ТДПУ Ризографи, 2014 йил. 6,5 б.т.

16. American popular music. Larri Star & Christop'er Waterman. Oxford Universite Press. Inc. 2007.

17. Қаҳҳаров Н.В.Вокал асослари. Ўқув кўлланма. Тошкент. Иқтисод-молия. -Т. 2008. 314 б.

18. Мирзаева Н.А. Хонандалик услубиёти асослари. Маърузалар матни. -Т. 2008. 48 б.

19.Бахромова Т.А. Справочник по музыкальной грамоте и солофеджио. М., 2004.

20. Нурматов Ҳ. ва бошқалар. 1-3 синф “Муסיқа” дарсликлари. -Т. 2016

21. Иброҳимов О. 4-синф “Муסיқа” дарслиги. -Т. 2016

22. Мансуров А. ва Каримова Д. 5-синф “Муסיқа” дарслиги. -Т. 2015

23. Бекматов С. 6-синф “Муסיқа” дарслиги. -Т. 2017

24. Иброҳимов О. 7-синф “Муסיқа” дарслиги.-Т. 2016

IV. Электрон таълим ресурслари

1. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги: www.edu.uz.

2. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги: www.uzedu.uz.

3. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги ҳузуридаги Мультимедиа умумтаълим дастурларини ривожлантириш маркази: www.eduportal.uz, www.multimedia.uz.

4. Ўзбекистон Республикаси Алоқа, ахборотлаштириш ва телекоммуникация технологиялари давлат қўмитаси: www.aci.uz.

5. Компютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш бўйича Мувофиқлаштирувчи кенгаш: www.ictcouncil.gov.uz.

6. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Бош илмий-методик марказ: www.bimm.uz.

7. Тошкент давлат педагогика университети ҳузуридаги халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази: www.giu.uz.

8. Ижтимоий ахборот таълим портали: www.Ziyonet.uz.

9. Infocom.uz электрон журнали: www.infocom.uz.